

LÁNG JUDIT

Negyvennégy

(Közreadja Frank Tibor)

Terjedelmes emlékirat egyik fejezetét veszi kézhez az olvasó. Szerzője évtizedek óta külföldön élő író, publicista, aki fiatal korában, s különösen a II. világháború időszakában szerzett gazdag tapasztalatait regény formájában dolgozza fel. E készülő, szépirodalmi igényű visszatekintés alapanyagául szánta azt a sokszáz oldalas kéziratot, amelyet 1957–58 telén, úgyszólván pár hét alatt vetett papírra. Az élmények közelsége különös elevénységgel és frissességgel tölti meg a vaskos gépiratot egy okos és pontos megfigyelő érzékeny és könnyű tollal megírt vallomását. Egyéni hangú és egyéni látású memoár ez, amely egy eddig magáról hallgatni látszó társadalmi réteg helyő világáról hoz számunkra üzenetet, s így kordokumentummá és helyenként mással nem pótolható történeti forrássá válik. Ezért és ekként közöljük tehát a kézirat alább következő fejezetét, amely az 1944. március 19-től 1945. január 18-ig terjedő időszakra vonatkozik.

A szerző személye nemcsak ritka íráskészségénél fogva méltó figyelmünkre. Erre mindenekelőtt családi háttere érdemesíti, s az a közeg, amelyben ennek következtében élete első negyed évszázadában mozgott. Apja dr. Láng Lajos (1885–1952) ügyvéd, az Angol–Magyar Bank ügyésze, főügyésze, majd jogtanácsosa, igazgatósági s végül végrehajtóbizottsági tagja volt. A politikai életbe Vázsonyi Vilmos demokrata pártjának vonzásában kapcsolódott be; tagja lett előbb a főváros törvényhatósági tanácsának, majd – Budapest székesfőváros törvényhatósági közgyűlésének képviselőjében – 1931-ben az Országgyűlés Felsőházának is. Nevéhez fűződött a „Lex Láng”, amelynek értelmében városatyai szerepének megszűnte után is képviselhetette Budapestet a Felsőházban. Felsőházi tagságát egészen a Horthy-korszak végéig, 1944–45 fordulójáig megőrizte, s ebbeni minőségében a budapesti nagypolgárság tekintélyes és befolyásos képviselője lett a 20-as évek magyar politikájában. Felsőházi beszédeiben elsősorban a pénzügyi politikát és a magyar zsidóságot érintő kérdésekben foglalt állást; különösen lényeges volt az első és a második zsidótörvény felsőházi tárgyalásokon tett felszólalása (1938. május 24., ill. 1939. április 17.). Tagja volt a Felsőház Igazságügyi, valamint Kereskedelemügyi és Közlekedési Bizottságnak.¹

A szerző emlékiratainak első részében a szülői ház, az apa figurája és az ekörül kiépülő társasági-társadalmi kapcsolatok jelennek meg mindvégig fordulatos és színes előadásban. Az írónt fiatalkori házassága sem szakítja ki e közegből: szinte gyermekként megismert férje is e társadalmi réteg képviselője. Üzletember, akinek hamarosan virágzó export-import vállalata a fiatal pár számára gondtalan jólétet és nagypolgári életformát biztosít. A szerző férjét a világháború kitörésekor karpaszományosként behívják és beosztják írónak a Margit körúti (ma: Mártírok útja) Hadbírószágra. Ebbeni minőségében játszott szerepet abban a – történéseink figyelmét eddig elkerülő-fontos akcióban, amellyel a Horthyhoz hű katonatiszti gárda képviselői 1944. október 6-ról 7-re virradóra meghíúsítottak egy szélsőjobboldali hatalomátvételi kísérletet. Úgy tűnik, hogy ez az eddig nálunk egyáltalán nem, s külföldi szakmunkákban sem jelentőségének megfelelően értékelt megmozdulás tette lehetővé – C. A. Macartney szerint – a KABSz (= Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetsége) nevű imré-

¹*Madarász Elemér: Magyar politikai lexikon (Politikai Magyarország) 1929–1935. II. köt. (Budapest, 1936). A két beszédet ld. Az 1935. évi április hó 27-re hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplójában, III. köt. (Budapest, Athenaeum, 1938), 289–294; ill. IV. köt. (Budapest, Athenaeum, 1939), 153–158.*

dysta szervezet szétverését, és a nyilas puccs elodázását egy jó héttel.² Ez a viszonylag rövid időszak azonban igen lényeges, hiszen ezen idő alatt került sor Moszkvában a Faragho Gábor altábornagy vezette magyar katonai küldöttség fegyverszüneti tárgyalásaira és a fegyverszünet tényleges megkötésére 1944. október 11-én. Ugyanakkor sajnos azt is fel kell tételeznünk, hogy a budapesti hatalomátvételi kísérlet Bakay Szilárd altábornagy, budapesti hadtestparancsnok révén történt meg-hiúsítása következtében rabolták el a nyilasok és a németek október 8-án hajnalban a kiváló katonai vezetőnek számító, Horthyhoz feltétlenül hű, s ezért a szélsőjobb számára különösen veszélyes fő-tisztet. Ezáltal az október 15-i tényleges nyilas hatalomátvétel idején a főváros képzett, tettekre-sz, energikus és a kormányzóhoz ragaszkodó katonai vezető nélkül maradt. Ez, amint azt történeti iro-dalmunk már alaposan feltárta,³ az amúgy is félszívvel akart és rosszul előkészített Horthy-féle ki-ugrási kísérlet kudarcának egyik igen fontos tényezője lett. Az okoknak és okozatoknak ezt a láncát tehát lényeges adalékokkal egészíti ki a most közlésre kerülő dokumentum, amely – minden egyéb társadalomtörténeti erénye mellett – e kulcsfontosságúnak tűnő politikátörténeti mozzanat rész-leteinek feltárással gazdagítja 1944. október 15-re vonatkozó ismereteinket.

A dokumentumértékű memór most közlésre kerülő fejezetében mindvégig ragaszkodtunk az eredeti szöveghez, beleértve egyes helyesírási változatok és az egyéni központozás érintetlenül hagyását is. Néhány részletet, főként a teljesen személyes természetűeket, a szakfolyóiratban történő első közlés terjedelmi korlátaira való tekintettel ezúttal kénytelenek voltunk elhagyni. Reméljük azonban, hogy a kézirat egésze is kiadóra talál, s így a szöveg teljes terjedelmében is közlésre számíthat.

Pár nap múlva, már március közepén jártunk, egy szombat estén négyesben mentünk színházba Jeneyékkel.⁴ Márta beszámolt az utolsó napok élményeiről, vagy amit abból jónak látott. Kérés dacára nem kaptuk meg a kocsit és csak nehezen jutottunk éjjel haza, amin Pali⁵ rettenetesen felbőszült. Majd ő meg is mondja másnap, a családi ebédnél, de az is lehet, hogy azzal fenyegetőzött, nem is vesz részt az ebéden, ha vele szemben ilyen kevésbé kulánsak. Mikor vasárnap reggel mama telefonált, átadta nekem a kagylót, mert félt, hogy hirtelen haragjában majd valamit mond.

De az autóról nem is volt szó soha többé. Mama azt telefonálta meg, hogy a németek bevonultak éjjel az országba.

1944. március 19-e volt.

*

Pali egyenruhában mindjárt elment mamáékhoz. Papa egy fogkefével zsebében hagyta el a házat, mert valahogy máris tudta, csomó hozzá hasonlóan exponált embert máris letartóztattak. Az utcán egyelőre nem sok változást lehetett látni, hiszen német katonai autók azelőtt is jártak. Azt hiszem Pali akkor mindjárt magával hozta mama Breitschwanz-bundáját, és hogy hogy nem, Panni⁶ menyasszonyi kosztümjét és kalapját. Hogy elmentünk-e a családi ebédre? Azt hiszem, hogy nem.

²C. A. Macartney: October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. Part II (Edinburgh, UP, 1957), 371–372; Nicholas M. Nagy–Talavera: The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and Rumania (Stanford, Cal., Hoover Institution Press, 1970), 225. l. A KABSz-ról bővebben ír Lackó Miklós: Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935–1944. (Budapest, Kossuth, 1966), 323. Szétosztalásáról ld. Vigh Károly: Ugrás a sötétbe (Budapest, Akadémiai, 1979), 108–109. Nem szól e mozzanatról Rozsnyói Ágnes: A Szálasi-puccs (Budapest, Kossuth, 1977), és Teleki Éva: Nyilasuralom Magyarországon 1944. október 16. – 1945. április 4. (Budapest, Kossuth, 1974).

³Vigh Károly, 82–83., 108–109.; előtte, de kevésbé részletezően és kisebb nyomatékkal Rozsnyói Ágnes, 67. Ennek nyomán említi Mario D. Fenyo: Hitler, Horthy, and Hungary. German–Hungarian Relations, 1941–1944. (New Haven–London, Yale UP, 1972), 228.

⁴Jeney Kálmán, a Dr. Ertl János Jutagára (Újvidék) egyik igazgatója és felesége

⁵Pali = a szerző férje

⁶Panni = a szerző testvére

Hogy Pali félt, vagy féltett? Mind a kettő. Biztos tudom, hogy aznap délutánra Pfeifferékhoz⁷ voltunk meghíva a Gellérthegyre és hogy oda, milyenek a nők! mama bundájában, Panni ruhájában és kalapjában mentem el, mely mind remekül állt rajtam. Pfeiffer rettentő magabiztos volt, újra és újra hangsúlyozta, hogy ő alapító tagja a Volksbundnak és elő is vett valami ócska papirost. Elmondtuk, hogy ki mindenkit tartóztattak már le, szólt ott is közben a telefon és a fő szenzáció az volt, hogy Ertl Hansi⁸ máris költözködött feleségéhez ki a Pasarétre. Pfeiffer félrevonta Palit és felajánlotta, hogy engem Buksival odavesz, hisz lakásuk elég nagy volt és a vendégszoba üresen állt.

Pali ezt hazafelé közölte velem, minden idegszámmal tiltakoztam. Minek? Ki fog már engem bántani? Nem vagyok én érdekes semmilyen szempontból. Azt hiszem még aznap este a fürdőszoba kályhában, a cselédek kimenősek voltak, autodafét rendeztünk. Hogy a „Fehér könyv” mely tán egy évvel előbb bebizonyította, milyen bajok mutatkoztak a németek felvonulásánál Csehországba, tüzre került, rendben van, de a Tauchnitz orosz–német szótár, melyről nyilvánvaló volt, hogy reméljük nagyon hamarosan fontos szolgálatot teljesít? Könyörögtem Palinak, kímélje meg, de ő csökönyösen megmaradt amellett, hogy ez okozhatja majd a bajt. Amellett a vastag kötés nem akart semmiképpen meggyulladni. Akkor éreztem először és egész határozottan, hogy Pali nagyzási mániában szenved, hogy saját jelentőségét és evvel kapcsolatban a veszélyt messze túlbecsüli. Soká vitáztunk este, de ő megmaradt amellett, hogy Pfeifferékhez kell költözzen másnap „különben nem lesz módom már arra, hogy ezért a baráti szívességért nekik hálás legyek” jelentette ki vésztyjósloán. Mivel neki reggel a Margit-körútra kellett menni, én mentem már a nyitáskor el a Bank safejébe, ahol beláthatatlan hosszú sor állt. A szokásos diszkréció helyett mindenki kiöntötte egy táskába safeje tartalmát. Kivételt képezett Strickerné,⁹ és egyéb igazgató feleségek, de én is idővel sorra jutottam és aztán futottam onnét a „szajréval”. Nem ok nélkül, 11 órakor már megjelentek a németek és lezárták a safet és az összes folyószámlát.

Pali még azt is megtiltotta nekem, hogy Pfeifferéktől mamának telefonáljak. Így Márta volt az, aki közölte velem, hogy papáért jöttek, nem találták otthon, azt mondták, akkor az otthon levő családtagok. Mama és Vera már éppen öltözködtek (a szobalány reggel csak annyit mondott mamának, ki még ágyban volt: „Itt vannak”), mikor papa telefonált és meghallva az eseményt, közölte: azonnal jön, kéri az urakat várjanak rá.

A Szabadság-téren persze nálunk senki sem volt és harmadnap, miután alaposan kisétáltam magam a Gellért hegyen Buksival, nem tettem mást, mint könyörögtem Palinak, oldjon fel ebből a számomra kényelmetlen és oktalan száműzetésből. Pfeiffer egyáltalán nem volt más, mint kitűnő és tartózkodó házigazda, azt hiszem még hozott is Buksinak valami játékot és felesége nagyon kedves és gondos volt, de elvégre Buksi két és fél éves volt csupán és ők rég elszoktak kisgyerekektől, hisz fiuk, Steffi, már egyetemista volt. Teljesen oktalannak tűnt Pali félelme, szégyeltem is. Rosszul esett, hogy mamával csak nyilvános fölkéből beszélhettem és az egész cirkus, mikor emberek valóban bizonytalan kimenetelű letartóztatásokat nyugalommal vártak be. A rendeletek akkor még nem árasztották el az országot, csak kósza hírek szállingóztak, hogy mire készülnek, általános érvényű jogmegvonásokra, mint ahogy azok más megszállott országokban divatoztak. A BBC magyar adásában még három nap múlva sem közöltek hírt erről a lényeges változásról. Ennyit kémszervezetükről. Persze, nem volt angol külképviseletük, de a svájciak, a svédek . . . ? Megalakult mindjárt a Zsidótanács, melybe papát nem vették be, mivel túszként le volt tartóztatva. Hogy Wilhelm Károlyt,¹⁰ aki szintén le volt tartóztatva, barátai kikérték a németektől, mint hékülözhetetlen oszlopát az alakítandó tanácsnak, hogy mamának ígéretet tettek, hogy papával hasonlóan fognak cselekedni, hogy az egész idő alatt a leghallatlanabb módon a kisujjukat sem mozgatták meg érdekében, mikor módjuk lett volna rá . . . ? Mindenki csak a saját családját próbálta menteni és semmit sem törődött barátsággal, régi kapcsolatokkal.

Nemsokára mód volt arra, hogy a túszoikat, akik a Röck Szilárd utcai rabbi képzőben lettek elhelyezve, meglátogathassák és csomagokat vigyenek. Hosszú sor nő állt ott, rendőrök között,

⁷ Pfeifferék = a Dr. Ertl János Jutagára egyik igazgatója és felesége

⁸ Ertl Hansi = a Dr. Ertl János Jutagára tulajdonos – igazgatója

⁹ Strickerné = az Angol–Magyar Bank egyik igazgatójának felesége

¹⁰ Wilhelm Károly = tekintélyes pesti ügyvéd, később a Zsidótanács vezető személyisége

szomorú, ijedt arccal, kosarakkal, pakkokkal. Én valahogy a sor élére álltam és talán negyedik voltam, mama sokkal hátrább állt. Papát mindjárt hívták és valami templomi padban ültünk. Nem volt sem nyugtalan, sem letört, csak kíváncsi és csak egyetlen dologra, az angol hírekre. Mikor jön az invázió, mit mondtak az invázióról? Aztán elmentem és mama is vagy egy negyed órát beszélhetett vele és közben jöttek levelek is, nem volt helyzetük akkor oly sanyarú és elvégre a Zsidótanácstól függött, milyen környezetben van részük. Egyszerre fontosságot kapott minden rabbi növendék, akinek szabad bejárása volt az épületbe. Azt hiszem már április negyedikén, mert különben mért ragadt volna meg ez a dátum emlékezetemben, ki kellett tűzni a sárga csillagot. Mama telefonozott, mikor a pontos szövegű rendeleteket a rádióban felolvasták, mely rám mint árja párjára, nem vonatkozott. Valami zsidó szót mondott, mazeltoff, vagy hasonlót, mely bosszantott. A házban Óvári Pappékat és minket kivéve mindenki zsidó volt, még a házmester, Bán úr is, akinek postamesternő keresztény felesége nem ragaszkodott hozzá, hogy házasságukkor férje kikeresztelkedjék. Aztán jöttek a rendeletek, hogy azok, akik csillagviselésre kötelezve vannak, lapon ezt számukkal a telefonközpontnak is be kell jelentsék. Minden ismerősöm ezt be is tartotta, ki merne ujjat húzni a németekkel? És ugyanez a rádiókra vonatkozóan. Ekkor került előtérbe először Renée néni lánya Edith, Rózsa Edith, aki valamikor egy keresztény pernahajdernek volt felesége, attól elvált és azóta tizedrangú újságszerkesztőségben dolgozott, hol bohém és nimfomániás hajlamait kiélhette. Ő volt az első, aki, gyakorlattal bírva levelekben, megtiltotta anyjának, hogy az önáruló leveleket megírja.

Addigra felocsúdott a Nyugat is és Olaszországból kezdtek bombázni Pestet. Csak kis fenyegető légitámadások voltak, eleinte nem okoztak komoly károkat. Mama mért mért nem és főleg, nem tudom, hogy kinek rábeszélésére, az Adria Palotában székelő Zagyvapálfalvi Üveggyár nagyvállalat egyik igazgatóját, Richter Bertalant és cseh származású fess feleségét, Lottet bevetette lakni. Nekik ki kellett menniök rózsadombi villájukból, melybe német katonák költöztek. Mosdót csináltattak a szép úriszobába, de írásban kötelezték magukat mamával szemben, hogy ezt „aztán” újra lebontatják. Költözködésük a vállalat teherautóján és annak egyik fősofőrjével történt, egy, Zöld nevű sofőrünkhöz hasonló fess, 30 körüli fickóval, félművelt és magabiztos, ha jól emlékszem Homulka úrnak hívták és volt egy arany foga. Ügyes és vállalkozó volt és aztán még sokat szerepelt hirtelen fuvarozásoknál, melyekben idővel hihetetlen rutinra tettünk szert – sajnos. Zöldet különben nem láttuk többet. Papa letartóztatásával egy napon katonák jelentek meg a Benczur utcai házunk garázsában, megkérdezték, melyik papa autója, elővettek egy kulcs-csomót, a harmadik kulcs passzolt és ezzel elhajtottak az AK 166-on auf nimmer Wiedersehen.

Közben úgy Gyurkát,¹¹ mint Bandit¹² újra behívták musznak és ők szinte örültek ennek, bizonyos legalitást, biztonságot nyújtott, még ha katonai fegyelem melletti szabadságvesztéssel is járt. Azt hiszem, a következő nagy lökés a cselédfronton állt elő. Zsidó nem tarthat keresztény cselédet. Nálam a helyzet elég egyszerű volt, és dacára annak, hogy a törvény bizonyos értelmezés szerint rám ügysem vonatkozott, Pali rettentően félt. De a bombázások miatt mindkét cseléd úgyis el akart menni. Egy új mindenest vettem fel, „Irénkét”, akivel Pali utasítására (és hogy lázadoztam ezek ellen a felesleges megnevezések ellen!) egy éjjelt sem tölthettem közös fedő alatt, míg a helyzet nem tisztázódik. Irénkét, aki nagydarab, intelligens, jóindulatú nő volt, egy délelőtt alatt avattam bele a részletkérdésekbe, melyek főleg Pali reggelijére és annak ezer sigánjára vonatkoztak. Emlékszem, mondtam Irénekének, hogy megszoktam volt, hogy csak tizkor kelek fel, amire azt válaszolta: „azt tőlem is megkaphatja a nagyságos asszony”. Húsvét vagy pünkösöd volt-e, nem tudom, de egy biztos, Malouval,¹³ akinek igenis és gondtalanul lehetett cselédje, közösen felvonultunk Dobogókőre, ahol a szálloda majdnem üresen állt és ahol légitámadások veszélye minimálisnak látszott. Rajtunk kívül Jeneyék, Ertlék gyerekestől és még egy Ertl igazgató és annak festőné barátnője, aki Ertl Magdával jöbön volt, menekültek oda. (Petrovics Magdának hívták a festőnőt.)

De azt hiszem még előlött az exodus előtt történt, hogy egy délelőtt mamánál voltam, miközben két SS tiszt darabonként listát csinált a lakásról. A nagy szőnyeget és rengeteg ezüstöt és pár

¹¹ Gyurka = a szerző sógora

¹² Bandi = a szerző sógora.

¹³ Malou = a szerző sógornője.

képet csodálatosképpen Péter¹⁴ már napokkal előbb elvitte az Ernst Múzeum raktárába. Mikor a katonák mama ruhásszekrényéhez jutottak, mindjárt felírták, egy perzsakabát. Aztán kezükbe került a drága Breitschwanz-bunda, melyet én visszaadtam volt és a szobán éppen átmenő mamától kérdezték: „Was ist das?” Mama rávágta, „ein Samtmantel!” Erre a slagfertigségre nagyon büszke volt és délután kiment Mariska nénihez és kicserélte a két kabátot, mert bombázás elől valóban szétosztott holmijából a bársonykabát ott lógott akkoriban.

A dobogókői tartózkodásból főleg a festőnő ragadta meg figyelmemet, aki azt mondta, tagja egy festőcsoportnak, az Akadémia utcában. Csodálatos módon egyszer jártam ott egy tárlaton. De hát tudatlanságom modern magyar festőművészetben nyilvánvaló volt és ő egyszerre csak azt mondta „ha még ezt sem (vagy őt sem) ismered, akkor szégyeljed magad”. Amit tettem is. Pali közben odavett a lakásunkba egy dr. Hadnagy Imre nevű fiatalembert, gondolom a Margit körútról, aki a nagy sarokszobába költözött, nehogy, mint sok helyen történt, német katonákat szállásoljanak be. Ez a fiú lett aztán a házparancsnok, ő volt, Pappot kivéve, aki tutyi-mutyi ember volt, az egyetlen valódi árja a házban. És hát a légitámadások egyre sűrűbbek és hevesebbek lettek, a rádió egész nap szólt, hogy meghalljuk, ha megszakítják az adást és bemondják, légiveszély, légiveszély, és az irányt, ahonnan jött, többnyire délről.

Panni kezdettől fogva feltalálta magát és az akkor még csak indulófélben levő hamispapír gyártásba beszerződött. Ebben nagyon segítségére volt Árvai Gyuri, egy jópofa fiú, akinek évek óta szép szőke keresztény barátja és megfelelő adag linksége volt.

Az irodában Palinak is változások álltak elő. Müllernének valószínűleg el kellett mennie, vagy mindenesetre az arányszám feljavítása szempontjából Pali felvett egy nyilas párttagságára büszke, csúnya, szemüveges, gondolom Magda nevű nőt. És csodálatosképpen pont akkor kezdett egyre nagyobb üzletet csinálni németekkel. Különböző rendes férfiakra emlékszem, akikkel nagyon drága budai kocsmákban, mintha abtan az időben újak is nyíltak volna, meglepő módon, vacsoráztunk. Az egyiket Schnurbuschnak¹⁵ hívták.

Papát, éppen, mikor Péter véletlenül a Röck Szilárd utcában járt, a többivel együtt teherautón elszállították Kistarcsára. Ez komoly bomba volt és nem kis gondot okozott. Panni azonban hamarosan rájött, egy volt Kísanyák iskolájabeli kolléganőjének férje ott teljesített, mint rendőrtiszt, szolgálatot. Pali ennek kíséretében ment ki és sikerült is papával beszélnie és beszámolt a látottakról, melyek igen sanyarúak voltak. De csomagot lehetett küldeni, a zsidók vitték ki és mama mindent tett bele, amit csak lehetett, még egy rózsát is. Hogy izgatta-e magát? Biztosan. De a tudat, hogy ott papának nincs módja hűtlenségre, nagyfokú megnyugvást is jelentett számára.

Buksi számárköhögést kapott. Annus¹⁶ közben boldogan jött vissza falujából és a gyerekekkel kiköltözött a zugligeti villába. Oda jártam ki minden délután, ételt vittem és elláttam őket. Egyik nap azzal fogadtak, sirva, hogy a németek lepecsételték a házat és Annus csak nagysebesen bírt néhány holmit az ablakon át a kertbe kiszórni, mielőtt bezárták a házat. Leköltöztek a szakácsnő volt szobájába és hát a kert és a bombázások viszonylagos veszélytelensége mégis jobb volt a beteg gyerekeknek, mint a városi lakás. Pannival, erre tisztán emlékszem, egy délben ültünk a szabadságtéri sarokszoba előtti nagy balkonon, melyet azt megelőzően soha nem használtunk. Már annyi mindenfélét tapasztaltunk hirtelen és önálló akcióbalépéssel, hogy egész másként álltunk az étellel szemben, valahogy „felnőttünk” és kölcsönösen fogadalmat tettünk, ha valami baj érne, ha deportálnának, a másik megnyugtatta a hátramaradottakat, hogy helyzetünket a legelőnyösebben fogjuk kihasználni és bárhova is visznek, visszajövünk ép bőrrel, man wird uns nicht unterkriegen können. Elfelejtettem megírni, hogy Vera,¹⁷ kinek rég megvolt a diszpenzációja, azt hiszem március 20, papa utolsó kívánsága volt mielőtt a németekkel beszállt a Schwarze Mariaba,¹⁸ megesküdtött Gyurkával¹⁹ és utána „nászútra” két napra kiköltöztek a villába az egyik kis cseléddel. [. . .]

¹⁴ Péter = a szerző sógora

¹⁵ Schnurbusch = német üzletember

¹⁶ Annus = gyereklány

¹⁷ Vera = a szerző testvére

¹⁸ Schwarze Maria = így hívták a németek rácsos fogolyszállító autóit

¹⁹ Gyuri = a szerző sógora

Mamától is persze elmentek a cselédek és a kis Rózsina a karjára kötötte arany karóráját, mivel az ékszereket úgyszólván mind le kellett adni. Hogy Rózsi azt hitte ajándékba kapta és aztán később nagyon fel volt háborodva, mikor mama visszakérte . . .? Mama büszkén mutatta nekem, hogy reggel már hol mindenhol kispert, mintha az lényeges lett volna, mikor odamentem, mert Görgey Miskának a jogügyi osztályból sikerült egy beszélgetést papával hivatalos ügyben kieroszakolni Kistarcsán. De hát mit mondhatott? Hogy papa persze csak afelől érdeklődött, hogy otthon mi van. Minden második vasárnap délelőtt Radó Gyula jött el látogatába. Mi talán észre sem vettük volna, hogy ez a kisebb beosztású, smokk bankigazgató rendszert és kötelességet csinált ebből, ha ő nem mondja. Légitámadások, letartóztatások, eltűnések akkor már napirenden voltak és valóban nagyfokú kötelességérzet és lojalitás kellett hozzá, hogy az ember udvariassági látogatásokat tegyen, mikor már semmi érdek nem fűződött hozzá [. . .]

Nem tudom már dátumban meghatározni, hogy mikor történt az összeköltözés. Minden sárga csillag viselésére kötelezett egyéni csak sárga csillaggal ellátott házban lakhatott. Hogy melyek voltak ezek a házak, azt egy bizonyos listáról lehetett megállapítani, melyet a németek a Zsidótanácsra bízta. Megindult a hajsza, hogy egy ilyen házban hajlékot lehessen találni. Ez is a Zsidótanács munkaköréhez tartozott, ők telepítettek össze egy-egy lakásba három-négy családot és persze tőlük függött, hogy az embert hová és milyen körülmények közé rakták be. Hogy a náci megszállás alatt a Zsidótanács tagjait mennyi megvesztegetés érthette hitsorsosaik részéről . . .? Mama helyzete viszonylag egyszerű volt, Panni új lakása, a Pozsonyi úton, egy kétszoba hallos lakás, a kijelölt házak egyikében volt. Bandi és Panni ott voltak bejelentve, mama odaköltözött, emlékszem, a bejelentést egy külön „zsidó bejelentőhivatalban” én végeztem, hihetetlen méhkas volt az és mamával együtt odaköltözött Emilka néni és mama sógora, Náci bácsi,^{1 9/a} akinek ugyan harminc éve keresztény felesége volt, a tanítónő Etelka néni, de aki soha nem tért ki és így nem esett az árja-párja enyhítés hatáskörébe.

A költözködésben igen aktívan résztvettem. Gondolom Homulka úr által szereztünk kocsit, vagy más, régen skarba tett rokonságra hivatkozva egy fuvaros cég, akik akkoriban bőven arattak. A Pozsonyi utcai kis lakás hatodik emeletére mindent a legszebb rendben helyeztem el, még a frigidairt is sikerült bekapcsolnom, amire igen büszke voltam, hiszen három drótja volt és a kontaktusnak csak két nyílása. Mama csak akkor ért oda, mikor már minden állt, a darabonként szállított ágyak összerakva, a szekrényekben a holmi beagatva. Mama azt mondta, soha nem volt még ilyen szép, világos hálószobája és valóban, a kis lakás úgy látra nagyon kedélyes volt, virágcserépek a balkon rácsán és amikor minden a helyén állt, az ember otthonosan érezte magát és bizonyos megnyugvás, sőt talán öröm fogta el, hiszen bent, az ajtó mögött egyelőre csak napsütés terült szét a júniusi időben. És hát nem kevésbé befolyásolta a kedélyeket a normandiai partraszállás, most már csak nem tarthat a dolog soká? Másnap rám várt az a kellemes feladat, hogy fogdmegekkel és az Adria palota légóparancsnokával, aki jóérzésű, rendes fiatalember volt és legalább annyira irtózott ettől a temetéshez hasonló aktustól, mint én, egy szobába össztereljem a hátrahagyott hétszobás berendezést, miközben minden darabot lajstromoztam [. . .] Hogy mi maradt ott és mi ment a csillagos házba, az a volt lakástulajdonos saját választására volt bízva, illetve, így értelmeztük a plakátot. Utolsó percben egy új, éles konyhakést, melyet mama Verának vett staffirungba és a sokat tanulmányozott, nagy Mayers Handatlast szedtem ki és vittem magammal. Azon követtük a szövetséges csapatok minden mozdulatát.

Alig pár nappal az összeköltöztetés után jött az újabb rendelet, csillagosok csak bizonyos órákban mehetnek ki az utcára és a csillagos ház nem zsidó parancsnokának őrt kell állítani a kapuba, hogy más időpontban senki el ne hagyassa a házat. Ekkor költözködött be Panni és Vera a Rigler Gyár ügy rémlik Király utcai üzemébe. Hogy ez Papa Kistarcsáról küldött tanácsa alapján történt-e, vagy a Gáspár család bölcs választása volt-e? Úgy látszott, hogy „dolgozó”, mégpedig munkássorban dolgozó zsidót nem fognak deportálni. Ezeknek a deportálásoknak híre vidékről jött és nem is igazán hittünk benne, de ezek a kósza hírek alaposan felkavartak mindenkit. Hogy hogy nem, a gyárakban kialakult tehát az a szokás, hogy a csillagviselő munkásaik ott laktak, a gyár területén.

^{1 9/a}Náci bácsi = Láng Ignác műszaki főtanácsos, ny. államtitkár

Panni és Vera tehát egy papírgyárban dolgoztak, borítékokat hajtogattak és egy általános rémülettel teljes nyomáson kívül keveset bírtam elképzelni napjaikból. Minden este hat és hét között elmentem oda, hírt vinni, hozni, süteményt, ruhaneműt. Élelemben, finom falatokban ugyan nem volt talán hiányuk, mert erről Panni apósa, Náci,²⁰ gondoskodott. De borzasztó volt a hosszú raktár-helyiségben találmra összehordott ágyakat, rossz levegőt tudomásul vennem, bár Panni nagyon nyugodt és bátor volt és Vera szótlanul adta meg magát ennek a választásnak.

Egyik vasárnap az a rémhír terjedt el, hogy németek fosztogatva járák végig a csillagos házakat és miután elcipeltek az ezüst tárgyakat és szőnyegeket, nehogy panaszra mód legyen, a tulajdonost is elvitték a „Svábhegyre”. A Svábhegyet a borzalmak borzalma lebegette körül, pár öröklakásos üdülőházban rendezkedett be az SS, akiknek fő feladatuk a zsidók kiirtásának szisztematizálása volt. Így aztán azon a vasárnapon Pali egyenruhában elment mamához és mosókosárban cipelte ki az ezüst tálat, melyeket a szomszédos parkos tér árnyékában Péter tett autójába. Hogy ezen az autón egy akkor már jogtalan „Ű” (ünnepnep is használható) jelzés virított, azt akkor Pali talán nem tudta, de semmi esetre sem törődött vele, Péter autója nélkül el lettünk volna ezzel az ügyvel kapcsolatban veszve. Az ezüstön kívül névre szóló (papa nevére) és ezért (zsidó vagyon) leadásra kötelező részvények is kerültek Péter világoskék sportkocsijának poggyásztartójába.

Hogy ki találta ki, hogy az ideggyógyász Schmidt doktorhoz kell elmennem és neki az ötezer pengőt átadnom, hogy mint a kistarcsai tábor főellenőző orvosa juttassa el (vagy tartsa meg, de beszélje rá iszákos beosztottját), hogy papát furunkulózissal szállítsák vissza Pestre, egy zsidókórház dépendancába, letartóztatottak számára? nem tudom. Egy egész délután ültem ott a várószobában, a Röck Szilárd utcában, ezer izgalmat, félelmet, rettegést kiállva. Schmidt csak nem került elő, bár a feleségét, egy szép asszonyt, aki Bárczynak²¹ volt állítólag évek óta a babája, többször láttam nagy izgatottan a szobán átmenni. Pechemre ugyanis Schmidték fiát a németek aznap tartóztatták le, ki tudja miért és ennek a fiúnak a kiszabadítása a telefonon folyton keresett Keck²² nyilas képviselő által Schmidtnek nyilván fontosabb volt, mint velem szóba állni. De azért a végén mégis volt mód arra, hogy a pénzt átadjam és mesémet jól-rosszul kinyögjem [. . .]

Egyik vasárnap roppant heves légitámadás volt, órákon át tartott, fényes nappal. Utána felmáztunk a tetőre és körülnéztünk, melyik irányból száll fel a füst; láttuk, hogy a Nyugati pályaudvar irányából, és rettentően féltettem a hűgokat és elmotorbicikliztünk, ahogy lehetett, csomó ház romja elzárta az utcát és rendőrökordon tartotta vissza a kíváncsiakat. Szeretteim közül azonban egyiket sem ért baj, sem Buksit a Zugligetben, sem mamát a Pozsonyi úton, sem a testvéreket önként választott börtönükben.

Aztán jött az újabb nehézség: Kormánybiztosságot létesítettek a zsidóvagyon kezelésére és ennek székhelye pont a Szabadság tér 15-be kellett kerüljön. Képtelen vagyok annak az alacsony, felfuvalkodott béka arcára emlékeztető embernek nevére visszaemlékezni, aki a Kormánybiztosság számára a ház kiürítését kapta feladatul. Elsőnek Palihoz ment le az irodába és azonnal azzal kezdte, hogy „felesége zsidó” és jogtalanul él ott. Palinak sikerült azonban a mindig kéznél levő hivatalos lapból, melyben nap mint nap jelentek meg újabb korlátozó rendeletek és melyre persze előfizettünk, bebizonyítani tévedését és így Pappék²³ és mi, mint az óriási ház egyetlen nem zsidó lakosai, állami költségen, államtámogatással költözködhettünk egy általunk szabadon választandó lezárandó zsidó lakásba. Vagyis ez a költözésünk híre megelőzte mama kénytelen költözésének terminusát és én rettentő belső érzésekkel jártam be a számba jöhető házakat, a házmestereket kérdezve, van-e ötszobás lakás bennük, mely zsidó lakásként jövő héten kiürül és van-e ugyanakkor abban a házban bolt, mely irodahelyiségként szolgálhat és mely mint zsidó bolt szintén kiürül majd.

Mindenhol, csomagolás közben találva az elköltözésre ítélteteket, megmondtam, hogy ez átmeneti, hogy én is elsőnek fogok csodás Szabadság téri otthonomba visszasietni, hogy ki az apám, hogy nem vagyok fasiszta, hogy vigyázni fogok holmijukra és amit ilyenkor lehet. A választás a Dorottyá

²⁰ Panni apósa, Náci = a szerző rokona, az újpesti Csillag Bőrgyár alapító-tulajdonosa.

²¹ Bárczy Istvánról (1882–1952), a miniszterelnökség adminisztratív államtitkáráról van szó.

²² Keck Antal nyilas országgyűlési képviselő

²³ Óvári Papp Zoltán, a Nemzeti Bank tisztviselője.

utca 9-ben levő, dr. Lőw ügyvéd lakására esett, akinek felesége a csomagolás közben is csak egyre cseresznyés és barackos pitéket sütött, mert hát enni csak kell. És nagyon édeskésen beszélt velem. Azt hiszem, hogy este Palival ketten mentünk el, persze, ismerte az L.-éket is és tudóshoz illő nyugalommal fogadta el Pali ígéreteit.

Hogy Pali rámbízta ezt a roppant kínos feladatot, a lakás keresését, hogy ezenfelül rámbízta az undok és antiszemita hivatalnokkal való egész tárgyalást, megértettem. Megértettem, mert hát délelőttönként a Margit körúton volt, délután pedig pénzt kellett keressen, hát akkor hogy intézhető volna még egyéb dolgokban is? De amit nem tudott és amit nem tudtam, nem akartam szóvá tenni, hogy ezek a feladatok számomra milyen szörnyen nehezek voltak. Zsidó létemre a másik oldalról zsidó lakásokba benyomulni, jogokra hivatkozni olyan kormánytól, mely a nálamnál kevésbé szerencsés zsidókat éppen eltiporta.

Közben folytak a ruhaeladások még a lakásban is, jersey ruhák, melyeket különböző nagy intézetek, Hitelbank pld. jegy nélkül vásárolhatott és az én tükröm előtt próbálhatott a divatszalonná átalakított ebédlőben, hol is Mancsi sürgött forgott, próbált, igazításokat vállalt. Nekem is varrt valamit, egy Hungária jacquard szövésű fehér menyasszonyi műselyem anyagot megfestettem halvány zöldre és ebből varrt olyan ruhát, melyet kicsit szégyeltem felvenni, rövid volt és hegyes, mély kivágása volt és könnyűnek látszottam benne, mint egy lepke.

Ez a ruha volt rajtam költözésünk előtti napon. Csomagoló emberek jelentek meg, kik a porcelánt szakszerűen ládába rakták, mikor délben Pali azzal jött be, hogy az előbb kapott értesítést Pétertől a Főkapitányságról, hogy engedély nélküli „Ü” betű használata miatt beirányították a balatoni országútról és a baj nem is csak ez, hanem a még mindig a csomagtartóban levő névre szóló részvények . . . És hogy ő most nem tud a csomagolással törődni, azonnal megy a rendőrségre, van valami remény összeköttetésre, meglátjuk. Mivel másnap semmiképp, a költözködés miatt nem fogok kijutni Buksizhoz, reneteg holmival felpakkolva kivillamosoztam a Zugligetbe ebéd után. Fent a villában „tivornyáztak” a német katonák, az egyikkel, aki talán Annusnak csapta a szelet, a ház oldalán beszélgettem, tudta, hogy zsidó vagyok és elmondta nekem, hogy Buksinak semmi kilátása gimnáziumba járhatni, nem engedik a féléveket olyan műveltséghez jutni, mely magas pozícióra őket alkalmasnak teheti. Igaz, azt is mondta, hogy ha Isten ments, orosz kézbe kerülne, azonnal öngyilkos lenne, mert hónaljában levő vércsaport jelzésből az oroszok úgyis tudnák, hogy ő SS katona volt és könnyörtelenül bánának el vele. Ezen felemelő beszélgetések után és miután Kulcsárné²⁴ suttogva adott konyhájában hangot felháborodásának, hogy hogyan viselkednek ezek a „sehonniai a méltóságos asszony hálószobájában és holmijával” kimentem a város másik végén levő Rigler gyárba, hogy a testvérekkel is törődjek. De csak egy lépcsőházra nyíló ablakon át tudtam velük futó percekre beszélni.

„Holnap visznek minket Csepelre. Hozzad el mamától a bakancsot és sínadrágot.” Vera csak szipogott, Panni határozott volt. Teljesen magamon kívül voltam. Telefonáltam haza, de Pali, így mondta Magda, elment és még nem jött vissza. Nyilván a Főkapitányságon van Péter miatt. Részben futva, részben villamossal jutottam el a Pozsonyi útra, hol alig volt erőm mamának kíméletesen elmondani a szörnyű hírt a gyerekek elcipeltetéséről. Persze, kiderült, hogy a bakancsok valahol máshol vannak, oda is előbb el kellett menni és már sötétedett és egy dolog foglalkoztatott, kimenni a zugligeti Szarvas útra az előttem ismeretlen Rigler gyári igazgatóhoz, vele tanácskozni, könyörögni, tegyen meg lehetlent, szöktesse meg hűgaimat. Illetve, még világos volt, de mire azt az utat megteszem, este lesz és Pali megrémül, hogy velem mi történhetett? Ezért és tanácsért újra telefonáltam az irodába a Pozsonyi úton egy utcai fülkéből. Tanácstalan voltam, csak futólag járt eszemben a csomagolás otthon, Péter . . . Nem, az L. úr még nem jött vissza, de a jogtanácsos úr telefonált . . . „Apám” „Igen” hitetlenkedve kérdeztem újra „és tessék felhívni, ez a telefonszám”. Azonnal újra tárcsáztam, Bethlen téri segédkórház, igen, mindjárt hívjuk. Felcsukló zokogással mondtam: „papa?” „Na mi van Cijukám? Igen, furunkulózissal hoztak be ide a kórházba. Gyere.” Azt hiszem végigzokogtam az egész villamosutat, a sok átszállást, míg az ismeretlen Bethlen térre eljutottam. Elmernek hívták a titkárt, akinek lakásában papával újra találkozhattam. Ezer gond húzott mikor szaladtam fel az idegen, elhagyott lépcsőházban, egy kis zöld ijedt madár lehettem és aztán

²⁴ Kulcsárné = a házmester felesége Lángék Labanc úti villájában

papa átölelt és arca nyugodt és mosolygós volt és le volt sülle és rövid karjában annyi megnyugvást találtam, mint amennyi számomra csak a világon létezhetett. És kiöntöttem szívem, a gyerekek, főleg a gyerekek és az a Rigler igazgató és mit kell mondjak neki, hisz nem is ismerem és papa egy kézmozdulattal elintézte, ne félj, Cijukám, elintézzük szépen. Csak ez volt nehéz, ide bekerülni, a többit már most rámbízod, jó? És telefonált az igazgatónak, szó sincs róla, hogy bárkit is elvigyenek a gyár területéről, micsoda kacska! És az igazgató telefonált a Rigler gyárba és ő mondta meg Panninak, hogy papát hol hívhatják fel, utasította a felügyelőt, hogy ezt a telefont hajtassa végre. És én csak ültem ott, a napsugarak már ferdén estek be az ablakon és hitetlenkedve néztem őt, amint intézkedett és mindenhol sikerült érvényesülni és semmi törés nem volt rajta és a telefonon keresztül megoldott problémákat, melyekkel én egyedül egész lelkem befektetésével sem bírtam megbirkózni. Minden jó lesz, minden jó lesz.

Mikor hazaértem, a felfordulás szép lakásomban már teljes volt. Fagyapot tekergett a földön, a függönyök hiányoztak az ablakokról. Pali azt hiszem csak utánam jött meg, kevésssel, alig mondtam el, hogy papa újra a városban van, mert ő a sarokszobába ment Péterrel és becsukta közben az összes ajtót, de még így is áthallatszott az ordítás. Aztán, még kicsit reszkette az izgalomtól jött be. Elintézték, egyesült erővel, a dolgot a rendőrségen, hogy kit, mennyivel kellett megvesztegetni . . .? Pali képtelen volt elaludni, mindenféle csillapítót vett be és hajnalban szörnyű fájdalomról kezdett panaszkodni. Már reggel 7-kor jöttek a költözködő emberek. Akkor Pali átment a szomszéd házba költözött Molnár Bélához,²⁵ aki megállapította, hogy akut vakbélgyulladás van és „ha nem lennél uniformisban, azonnal neked esnék, sürgősen kell operálni”. Pali civilben volt ugyan, mert költözködés címen négy nap szabadságot kapott és így is mentünk le a pincébe, mikor aznap délelőtt megszólalt a szíréna. Nagyon hosszú és heves bombázás következett, azt hiszen három órát voltunk lent, mikor minden közelgő robbanásorozatnál az ember lélegzetvisszafojtva figyelte, hogy meddig figyelhet még és mikor kezdenek a kövek fejére potyogni. Palinak ott lent a pincében, mialatt félig megrakodva állt a költözködő kocsai a ház előtt, újabb rohama volt, egész kétrét görnyedt a fájdalomtól és én közben felmentem az irodába és onnét próbáltam a telefonkönyvből kiböngészni, hogy milyen hatóság illetékes a kórházszállításra. Hadnagy Imre csak annyiban volt segítségemre, hogy felment Palival közben a lakásba és besegítette az uniformisába. Végül megérkezett a katonai mentőautó és csak annyit tudtak megmondani, hogy a Lágymányosi úti Katonakórházba viszik. Mikor az autó, még mindig légiveszély alatt, eltűnt a kapuból, úgy éreztem, soha még ilyen egyedül nem maradtam és soha még ennyi rám váró feladat nem kényszerített élelmességre.

Késő délután lett, mire az összes bútort felvitték a Dorottya utcába és úgy ahogy, letették a szobákban. Ott még senki nem járt, még nem festettek, még minden úgy volt, ahogy Löwék hagyták. Irénke, a mindenes, azt hiszem kiment Zugligetbe, hogy majd ott Kulcsárné csak szorít neki helyet, mert a Dorottya utcai rendtelenségben senki nem vethetett ágyat. Én közben futólag jártam a Hungária szállóban, hol Holwedeéket²⁶ értesítettem nagy vonalakban az eseményekről és akik számomra egy szobát vettek ki. Zsebemben volt az új lakás kulcsa, egy lakásé, mely akkor csak bútorraktár volt és ott álltam, a ház kapujában, egyedül, mikor Edith jelent meg. Palinak ez az unokatestvére, ki, mint mondtam, a családi iratok hamisításával kapcsolatban került előtérbe, ez az idegen nő, ki eddig soha nem érintette életem, volt egyetlen támaszom. Együtt ültünk fel a villamosra, hogy az út egy részét közösen tegyük meg, körülttal, mert a bombázás többfelé akadályozta a villamosközlekedést. Végül ott voltam a katonakórházban, hol nagy nehezen kiásták, hol is lehet Pali. Felérve egy kis szobába, 3 ágygal, miután egész nap nem ettem, kiderült, hogy még nem operálták meg, hogy még csak most van a műtőn. Ültem a sötétedő szobában, villanyt nem lehetett gyújtani, vagy akkor be kellett volna zárni az ablakot és vártam. Hogy mit gondoltam? Hát azt hiszem, nagyon féltettem Palit, összeszorítva koncentráltam arra, hogy a műtét jól sikerüljön, hisz sejtettem, hogy nem nagypraxisú orvos lesz az, aki végzi. Mikor végre behozták, nem volt öntudatánál. Az orvos párszor pofozta, aztán rámbízta, keltegessem. Kis vizzel nedvesítettem száját, odatartottam a köpöcsészét, ha kicsit hánynia kellett. Az ablak melletti ágyban idegen „önkéntes” feküdt, de szótlán maradt. És ott ültem órákon át, az ápolónő közben kijárt külön engedélyt számomra és fogtam Pali kezét. Félöntudatnál volt csak és azt

²⁵ Molnár Béla = az egykori Zsidó Kórház ismert nevű sebészfőorvosa

²⁶ Von Holwede-ék = hamburgi kereskedő és felesége

mondta „Ne menj el Nyuszikám, te vagy az egyetlen, ami az élethez köt.” Éjfél lehetett, mire visszajutottam a szállodaszobába, egyedül, árván [. .]

A költözést, Pali operációját, Papa visszatértét Pestre követő napokban rengeteg dolgom volt a lakással. Festőt, mázolókat kellett szerezni, kárpitost, aki a hálószobában levő szép félkörívet felállítsa, sőt kőművest, hogy egy kis garderober szobának átjáró ajtókat bontassunk. Mindez és ezenkívül két másik, nagyon kellemetlen dolog, kizárólag az én feladatom lett. Az egyik, hogy a Lőwék által előírászerűen egy szobába zsúfolt bútort onnét levitsem egy alattunk szintén üresen álló zsidó lakás másik szobájába, amihez házparancsnoki, sőt tömbparancsnoki engedélyt kellett szerezni. Végül is az engedélyek birtokában Zombory Mercedes, ha jól emlékszem, pongyolában, mint házparancsnok, felügyelt immel-ámmal a műveletre. Mikor a hurcolkodó emberek cipelték le az idegen holmit és nem valami kíméletesen bántak vele, intésemre azt válaszolták, hogy hát hiszen ez soha vissza nem kerül már volt tulajdonosukhoz. Hogy ez nekem hogy esett, szüleimre gondolva . . . ?

A másik dolog hasonló, de talán jogi szempontból még dicstelenebb volt. Hiába könyörgtem Palinak már előzetesen, „egy halott cipőüzlet mindég kevesebbet ér, mint egy élő import cég” jelszóval és azt hiszem papa tanácsa ellenére, kiigényelte egy Brack nevű jgedt zsidó cipővel teli utcai bolt-helyiségét. Az igénylés maga hivatalos támogatást nyert Fáy úr által (mondjuk, hogy így hívták a Zsidóvagyon kormánybiztosság emberét, akitől szintén irtóztam, de akivel nap mint nap kellett tárgyalnom, és a költözéssel kapcsolatban jóváhagyást, pénzt és támogatást kérnem hivatalos útjaimhoz). Ez az ember idővel felolvadt és megmutatta azt a kérvényt, melyet, mint bombakárosult, bútorigénylésért a kormánybiztossághoz zsidó bútorból volt sofőrünk, Zöld nyújtott be. Egy ember, aki húsz évig volt a családban, de akinek antiszemita érzéseit már korábban sejtettem, mikor tudatlanságból büszkén mutatta azt a lapot, melyet kislánya Ausztriából neki németül írt és melyben szó szerint az állt, „eine Schweinerei, dass dich diese stinkende Jüdin nicht zum Urlaub reisen lässt” úgy hogy akkor, mikor ezt talán 43 nyara folyamán olvastam, egészen beteg lettem tőle, forgott velem a világ, ott a mi autónk elülső ülésén. Na. De térjünk vissza az irodahelyiség kiigényléséhez. Ja, Zöld kérvényében néhány Deák Ferenc utcai bútor szerepelt, de meglepetésemre Éva unokatestvérem Vigadó tér 3. alatti lakásából „egy háromajtós diófa szekrény is”. A lakással egy házban leendő irodahelyiség, – mint sine qua non, különös tekintettel félnapos katonai beosztására és a közgazdasági szempontból fontos iroda, mely nemcsak négy vagy öt árjának adott kenyeret, hanem a nagybankok és intézetek tanúsága szerint százsámra juttatott tiszta gyapjú ruhához dolgozó magyar asszonyokat – megszerzése ezeken a támogató irásokon kívül tehát az én feladatom lett. Számtalan helyen kellett iratokat összegyűjtenem az előjáráságtól kezdve új, zsidóvagyont kezelő osztályokig. Soha azelőtt hivatalokban nem jártam és most, júliusban, a költözködéssel kapcsolatban rendezetlen ruhatárral, kifulladás rohagáltam rossz összeköttetések mellett, vállamon egy hosszúpántos színes vászontáskával. Végül az utolsó akadály egy letétbe vagy mibe helyezendő ötszáz pengő volt. Valahonnét telefonáltam Holwedeéknek a szállodába, hogy tudnának-e kölcsön adni, azonnal, mert míg Palitól a katonakórházon keresztül megkapom, aznapra késő, a hivatal háromkor zár. Igen. Szaladtam a Hungáriába, egész biztos nem is ettem akkor délben napokig, az asztalra kitéve várt ott a pénz, begyömöszöltem vászontáskámba, mely emlékeztetett egy postás, vagy kalauzéra és azt hiszem pont szemben a Türr (?) István utcában volt az illetékes hivatal, ahol letehettem az összes követelt iratot, – hozzá kell fűzzem, hogy nem ment simán és hogy igenis a hatóságok csak húzódozva és mindenféle felsőbb hatóságok parancsára voltak hajlandók feltőretni egy „zsidó” boltot – még egy utolsó aláírás, az ÉN aláírásom, bár volt nálam persze közjegyzőileg hitelesített meghatalmazás, és kezemben volt a Dorottya utca 9-beli üzlethelyiség kulcsa. Az első ilyen kulcs, az első alkalom, hogy hivatalosan valaki kiigényelte és megkapta egy zsidó boltos helyiségét. Nem voltam rá büszke. Irtóztam tőle. Aztán hármán álltunk az ajtó előtt, Molnár Károly, Buksi keresztapja és a Pali ügynökségi iparendélyét kiegészítő Molnár Károly N. V. cég vezetője, (Burger?) úr, a szabó és én. Egyikünknek sem akarózott a kulcslyukon keresztül futó, pecsétes papírcsokit letépní. Végül is nekem jutott ez a megtisztelő feladat.

A helyiségbe Pali költséget nem kímélve, elvégre a Zsidóvagyon kormánybiztosság számlájára történt, egy egész alkotmányt építtetett, úgyhogy hátul emelet osztotta magasságban ketté a helyiséget és lent is két szoba alakult ki, vörös bársonnyal spannolt falfalakkal. Mintha Verának leendő berendezésével bútorozta volna be Pali, ami ügyis egy raktárban csak pénzt evett, nem, Verának már volt saját

lakása, azt hiszem csak napokig lakott benne, ha egyáltalán, a Berliini térre²⁷ nyílt, a Váczi út sarkán. Mindenesetre volt Pali szobájában egy nagy, vörös bársony dívány. Sötét, elrajzolt disztिंगváltságú, gyanúsán zárkózott szoba volt az, két telefonnal, melyből csak az egyiket lehetett a harmadik emeleti lakásba kapcsolni, ami azt jelentette, általam is lehallgathatni, a másikat, a Molnár telefont, nem.

Mikor aznap délután kimentem a katonakórházba és odaadtam Palinak a kulcsot, éppen Gyöngyösi Pista^{27/a} volt nála látogatóban, mindketten nagyon elismerően nyilatkoztak (Pista igazgatósági tag volt a Molnár cégben) és még hallom Palit mondani „jól van, Nyuszikám”.

A kis kórházi szobában csak a második ágy volt még elfoglalva, a harmadik üres. Az új páciens, szintén vakbélműtét, mint kiderült Palinak kisgyerekkori barátja volt, anyáik jó barátok, Garzó Zoli, tizedes. Vidám, kedves fiú volt, fél évvel idősebb nálamnál, apja bankigazgató és papának párt-²⁸ és vallás-társa. Edith, aki naponta járt ki Palihoz a kórházba, sőt ott gyorsírásba jegyzett üzleti leveleket és aztán gépelve aláírásra újra bevitte és aki lassanként fix alkalmazottá nőtte ki magát félretagadott rokonból, mint utólag hallottam, a kórházból magához vette Zolit rekonvaleszcenciája idejére, hiszen apja valahol bujkált, anyja rég öngyilkos lett egy olasszal folytatott szerelmi csalódás miatt.

Palit egy hét után kítették a kórházból, bizony elég megrokkanna járt, bottal, de már másnap jelentkeznie kellett valahol a Dobogókő alján levő ezredénél, nem a Margit-körúton, ahová a Zách utcából csak „kölcsonadták” és én vele autóztam ki egy drága pénzen szerzett taxin, és minden rázkódás a rosszul kövezett úton nekem jobban fájt, miatta, mint neki. Ott kint, a laktanya előtti poros országúton vártam, míg bent lepecsételik pár heti szabadságoslevelét és ijedeztem attól a nyílt defetista hangtól, mellyel Luib Ákos, ügyeletes tiszthelyettes, az órség füle hallatára a németek közeli összeomlásáról beszélt.

Persze mindenkinek ez volt fő témája. És főleg Holwedeéknek, akikkelegyelőre egy fedél alatt laktunk a Hungáriában, míg a lakást teljesen rendbe nem hozták. Egy dán fiú csatlakozott hozzájuk, persze sokévi koncentrációstábot ért meg már, egy percnyi beszélgetésünk is a 106-os szobában, halk rádiózene mellett, nehogy a szomszédok lehallgathassák. Ez a dán folyton egy nőről beszélt, akit, coute que coute, meg fog menteni. És ez állítólag nem üres ígéret volt, mert a nő, „Ági” súlyosan gazdag volt, nemcsak svábhegyi villákkal, hanem folyószámlával Svájcban. Törtük a fejünket, ki lehet az az Ági, szinte lehetetlen, hogy ne ismerjük. Közben ott tanyáztunk egy irdatlan nagy kétágyas, régimódi berendezett szobában, melybe Annus Buksit behozta egyik nap, hogy Pali láthassa. A dán fiú révén Pali is kezdett a Gellérthegyre mászkálni, amennyire kezdetben sebétől tehetta, valami zseniális terven törték fejüket „Ági” megmentésére, kinek férje elveszett, de legalább is musz volt ismeretlen helyen és akit a dán leírásából csodaszépnek képzeltem el. Vezetékneve titok volt, míg a dolog nem sikerült.

Papa közben a Bethlen utcai kórházban volt és jártak hozzá a Bankból a jogügyi osztály segédjei, Szabó Micu és Görgey Miska és Kemény Béla. Mindenesetre egy furunkulósisos operációt végzett rajta ismételen Molnár Béla, valahányszor egy ilyen fájdalmas daganatot felvágott, a gennyel valahol máshol megsértette, hogy következő hétre is legyen jogcím a kórházban tartására, mert Kistarcsáról ismeretlen helyre kezdték szállítani az embereket.

„Ezt maga tudja legjobban elintézni, Juci” mondta nekem Micu. És így rettentő félelmek közepette elmentem a Felsőházba. Teljes csend honolt ott, már a portáson látszott, örül, hogy valakinek ajtót nyithat, hogy valakit felvihet a liften az elnöki hivatalba. Feladatom: írást hozni a Felsőház háznagyi hivatalától, hogy dr. Láng Lajos a mai napon is a Felsőház igazolt tagja és mint ilyen immunitás jár neki minden más hatóságtól, a Felsőház bíróságát kivéve. Elmondtam előbb egy titkárnőnek, aztán kis várás, egy kellemes külsejű úrnak és végül az is eltűnt és azzal jött vissza, a Felsőház elnöke . . . szeretne velem beszélni. A Dunára néző, abszolút csendbe és zárkózottságba burkolt óriási dolgozószobában ültem szemben egy hóhírgas úrral (gróf?) aki úgy hallgatott beszédemre, mintha egy más csillagzatról hoznék hírbíreket, mintha először érintené érzékeny lelkét

²⁷ Berliini tér = ma Marx tér

^{27/a} Gyöngyösi István = Aschner Lipót vezérigazgató (Egyesült Izzó) személyi titkára

²⁸ papa párttagsága = Láng Lajos a Vázsonyi Vilmos-féle Demokrata Párthoz tartozott, utóbb Rassay Károly híve volt.

a kint tomboló orkán szele.²⁹ Végig megmaradtam amellett, hogy papa titkárnője vagyok. Hogy önszántamból jöttem el, hogy segítőkíciót szeretnék indítani gazdám érdekében és annak felesége érdekében, aki csillagos házban lakik és épp úgy ki van téve az elhurcoltatásnak bármely pillanatban, mint az egész csillagviselésre kötelezett másodrangú polgárság.

„De természetesen, nincs nagyobb fontosságú kötelességünk, minthogy segítséget nyújtsunk, csak nehéz a módját megtalálni. Összes kartársainkért megbeszélések folynak legmagasabb helyen. De boldogan állítunk azonnal ki egy ilyen írást, mely teljes mértékben megfelel a valóságnak.” Lehetett más, mint könnyezni? És eszembe jutott, amit Mariska néni mondott, akinek férje miniszteriális pályafutásával kapcsolatban volt tapasztalata hivatalokban: csak a portásnál nehéz keresztüljutni. Mennél magasabb beosztásban van valaki, annál előzékenyebb és hajlandóbb a törvény betűjét a kérelmező érdeke szerint értelmezni.

De ezzel még nem volt vége a különleges misszióknak. Pali talán három napja lehetett velem a Hungáriában mütéte után, mikor reggel hétkor szólt a szobában levő telefonon. Markovits, a szülők lakásának a Deák Ferenc utcában, portása. „Csakhogy megtaláltam a nagyságos asszonyt, már reggel öt óra óta keresem. Tessék azonnal eljönni az Adria Palotába, egy német úrnak utalták ki és nagy bajok lesznek.”

Hogy mért engem hívott a portás, mért nem Palit? És hogy mért nem ment erre a telefonra fel azonnal Pali el? Elvégre őt uniformisa mégiscsak védte a nációkkal szemben. Negyedóra múlva, fuldokolva a kapkodó öltözködéstől és végigrohanva a Dunaparttól a még félig alvó nyári Deák Ferenc utcán, megérkeztem a jól ismert portásfülkébe. Markovits nem volt szimpatikus ember és csak az utolsó években került ebbe az állásba, miután én már férjhez mentem onnét.

„Egy Volksdeutsch úr és négy-gyerekes családja kapták meg a Jogtanácsos úr lakását, már hajnalban itt voltak, feltörték a pecsétet, helyretoltak mindent egy tízoldalas, németek által készített lista szerint és agyonlövással fenyegették a méltóságos asszonyt, ha délig nincsen minden darab a helyén. Egy RCO rádiót, Electrolux frigidairt, kettős rugózatú hálósobát, bundákat, szőnyeget, mandolint és még nem tudom mi mindent követelnek. Tessék felmenni és beszélni azzal az úrral.”

A jól ismert hallban egy kopasz fejű, ötven körüli, kerek arcú, civilruhás férfi várt láthatóan rám. „Sprechen sie deutsch?” „Natürlich.” Elém tette a hónapokkal előbb a két német SS által készített listát, melyen olyan részletességgel leltározva álltak a tárgyak, hogy egy hét darabból álló íróasztalgarnitúra, papírvágó, kettős tintatartó, tapper stb. Megmondtam neki, hogy fogalmunk sem volt (vádoló kérdésére) hogy más előírások érvényesek szegény anyámrá, mint a többi összeköltözni kényszerültre, akik saját belátásuk szerint vihettek el ingóságaikból, amit jónak láttak. „Aber ihr Vater ist doch Geissel” mondta felháborodva Partl úr, mert ez volt a neve. Mondtam, rettenetes dolog, min fog anyám aludni, ha az ágyat vissza kell vitetni? Ez nem látszott az ő gondja lenni és elvégre neki azért utaltak ki egy hétszobás lakást, mert négy gyerekét kell elhelyezze. Őt is kibombázták, fedél nélkül vannak, még ma este a felsorolt holmíknak, főleg az ágyaknak, a frigidairnek, a gitárnak, a rádióról pedig cédulát, hogy az általános intézkedések szerint beszolgáltatatták, a bundáknak (nem nekem, de engem is ellenőriznek) a 24 személyes ezüst evőeszköznek ott kell lennie.

Reggelinél találtam Palit, mikor magamon kívül visszaértem. Aztán fuvarost találni, azonnal és elmenni mamához, ezzel a hiób hírel. A fuvaros útközben, ha jól tévedek Vera lakásából, lehozott két ágyat. Én kísértem gyalog, végig a Pozsonyi útra és csodálkoztam mamán, aki nagyon nyugodtan fogadta ezt az újabb zaklatást. Csak annak fogta fel, jelentéktelen dolognak, hiszen ha lesz másik ágy, mit számít az egész és van még egy ócska, jéggel bélelendő jégszekrény ott úgyis, Pannitól és mennyivel fontosabb, hogy milyen rántást kell majd a levesbe csinálni, bárcsak Etelka időben jönne a főzésnél segíteni, mert Emilka néni egy kis cédula hátrahagyásával már napok előtt eltűnt, visszagyalogolt Szlovákiába, ahol legalább bombázások nincsenek. Deportálásokról nem is beszélve, mely őt, akinek nem volt igazolt magyar állampolgársága, még a többinél is rosszabb helyzetbe hozta. Így hát másodszer kellett költözködni a magas hatodik emeletre, a szűk kis liften a nehéz Schmidt féle ágyakkal, igaz, most csak lefelé. És szótkapcsolni a frigidairt és végigkísérni a kocsi, gyalog, a járdán, már késő déli tűző napon és visszaadni, lerakadni a más által lakott szülői szobákba.

²⁹ A Felsőház elnöke ekkor br. Perényi Zsigmond volt (1870–1946).

Hogy ezt kompenzáta volna az a Lúdlábban Jeneyékkel és Pfeifferékkel folytatott vacsora és elsötétített lampionok melletti iddoggálás a kertben, cigányszó mellett? „Erről nem kell beszélni” – mondta Pali és hát igyekeztem még az egész napot is elfelejteni, kitörülni gondolataimból.

De tévedek, mert azon az estén talán Péterékkel vacsoráztunk és akkor mondta Pali, hogy hát Malou kissé segíthetett volna nekem. És Malou a klasszikus választ adta, hogy hát miben? Ő nem tudta, hogy segítségre szorulok. Mindenesetre halálfáradtan zuhantam ágyba és csak azt mondtam magamnak, most már minden bajt elintéztem, most már Pali is jobb erőben van, most már nem vár rám semmi.

Másnap reggel hat óraker megint szólt a telefon. Partl. Hogy háromnegyed hétkor vár az Aréna út egyik háza előtt. De miért? Kérem, ne kérdezzen, és ne késsen, mert az nem lenne hasznára. És Pali megint nem mondta, hogy elkísérek. Elvégre nem őt hívták. Földalattin mentem ki, valóban ott állt egy romos ház előtt az utcán. „Meg akarom mutatni, hogy nekem legalább olyan szép lakásom volt, mint maguknak és hogy milyen beütést kapott.” El nem bírtam képzelni, mért kell neki magát előttem igazolnia? Egy elhagyatott házba mentünk, melynek lépcsőjéről, mint az álmokban, hiányzott néhol egy fél lepattogzott kő-lépcsőfok. „Vigyázzon” mondta Partl és átkarolt. Egész egyedül voltunk a házban, a szomszédos házakban is még alhattak az emberek. Réműlet, iszonyat fogott el. Most egyedül vagyok, ez ellen nem menekülhetek Palihoz sem, elvégre ő is tehetetlen lenne és minek kitenni ilyen megaláztatásnak. Tolt be egy romos lakás ajtaján és ami addig soha nem fordult velem elő, ölelgetni kezdett. Hányinger, félelem, gyűlölet fogtak el. Igyekeztem kisiklani, kerülni a lehetőségeket, társalogni, részletkérdéseket feltenni. Nem is tartott az egész vizit sokáig, talán tíz percet. De ilyen helyzetben tíz perc egy tapasztalatlan fiatal nő számára? Igen-igen, megértettem, ő egy áldozat, neki muszáj volt beülni papák lakásába, muszáj volt velem azonnal visszahoztatni az ágyakat. „Ha maga akarja, mondta sokat sejtetően és hozzámdörgölözött, akkor van hozzá elég befolyásom, hogy apját kiszabadítsam.” Majd elküldöm a férjemet, azzal megtárgyalhatják, persze, mondtam. „Nem, nekem nem kell a férjével semmit sem megtárgyalnom, ezt mi ketten tudjuk csak elintézni.”

Hogy jutottam vissza a Hungáriába? Hogy fojtottam mindezt magamba? Hogy számoltam be Palinak a beszélgetésről? Nem is volt nagyon kíváncsi. Pöschl^{2 9/a} futott be váratlanul Bécsből és délutáni tárgyalás után hárman lemegyünk a Balatonhoz.

A vonat tikkasztóan forró volt. Mozdulatlanul ültek az út szélén az akácfák, sötétedett és a vonat kivilágítatlanul pőfékelt tovább az ismert útvonalon. Mikor végül leértünk, már egész sötét volt. Egyenest a főkávéház teraszára mentünk és ott a szomjúság csillapítására egy nagy őszibarack bólé került az asztalra, jégbehűtve. Öntöttem magamba a hűsítő, édes lét és percek múlva éreztem, száll fejembe a kábulat, minden könnyű lesz és szétfolyós, kontúrtales. És proponáltam, menjünk fürdeni az éjjeli Balatonba. Így is lett. Pali azt hiszem nem ment még be a vízbe, csak Pöschl és én és szaladtunk befelé kézen fogva, a partról Pali már nem láthatott és kissé forgott velem a csillagos éjjel és elszaladtam a valóságtól és megkapaszkodtam Pöschl karjában és éreztem benne a habozást és szerettem volna ha több kezdeményezés van benne. Húztam a fürdőt, végül kijöttünk [. . .]

Visszafelé Pestre a szállodából ajánlottak egy taxit, melyet egy úrral kellett megosztanunk. Hamarosan beszélgetés alakult persze ki köztünk, dacára annak, hogy Pali megvetette az ilyesmit. Roppant magas, bizonytalan körvonalú, laza izületű, laza mozgású középkorú férfi volt, P. szesznyakereskedő. A Ferenc körúton, nagy football drukker, mint Pöschl is és erről aztán elfecsegték. P. pár nap múlva újra ment ezzel a taxival és megbeszéltük, hogy akkor majd én is csatlakozom hozzá, Buksival.

A Hungáriába visszaérve Holwedeék nagy izgalommal fogadtak, hogy holnap kész van a svéd mentesítő irat,^{3 0} melyet a dán fiú kieszközölt és akkor jön az „Ági”. Ott ülünk másnap az ismert 106-os szobában és vártuk őket. „Und jetzt bist du in Sicherheit, unter Freunden” mondta a szőke, seszínű, vizes szemű sovány dán fiú és karonfogva bevezette a roppant rövidlátó, nálánál idősebb, fekete hajú, nem is csinos Aczel Ágit. Elhunyt apja a Cukoripar vezérigazgatójaként gyűjtött össze nagy vagyont. Férje (neve nem jut az eszembe) valamelyik gentryskedő zsidó földbirtokosnak volt a fia és volt egy gyerekek, talán 8 éves kislány. Ági attól fogva az ostrom végéig ott lakott a Hungáriában a kislánnyal. Nagyon irigyeltem. A dán igazán szerelmes volt belé, eget-földet megmozgatott Ági érdekében és talált módot imádoottjának a megkülönböztető szegyenjeltől való szabaduláshoz. A

^{2 9/a}Ferdinand Pöschl bécsi kötszövőgyáros

^{3 0}Ehhez ld. *Lévai Jenő*: Raoul Wallenberg (Budapest, 1947), 39–40. l.

külföldi előlegezett állampolgárságot, egy kicsavart államtudományi fikikát, egy papirost, mert mit jelenthetett ez az ígélet egy háború utáni svéd állampolgárságra mást, melyet egy ideig az elnyomók tiszteletben tartottak. De ez már másik mese.

Hogy pontosan melyik nap volt, nem tudom. Talán egy kedd? Hajnalban vagy délután, vagy éjjel, azt sem tudom, Holwede kopogott az ajtónkon, ahol Pali és én ágyban feküdtünk. Biztos emlékszem, hogy álmunkból ébresztett fel. Gyertek azonnal.

A kis rádió köré ültünk, ahol Németországból, közvetlen adással hozták tudomásunkra, hogy Hitler ellen merényletet követtek el, mely azonban nem sikerült. A Führer maga, még ha kicsit reszkető hangon is, közölte, hogy a Vorsehung mentette őt meg, a Vorsehung, mely őt egyben erre az elhivatott posztra helyezte. Július 20. volt. Repedezett a harmadik birodalom, de lassan, nagyon lassan. De annyi kihatása azért mégis volt ránk személyesen, hogy a kistarcsai tábor láttamozta a Felsőháztól hozott papírt és valamilyen illetékes német pecsét is került rá. Papa szabad volt. Beköltözött a Pozsonyi úti kis lakásba, csillagot nem hordott, egész nap járt-kelt a városban, a Zsidótanácshoz is talán, és mamával a Gerbeaudba. Ott akkoriban változatlanul nagy forgalom volt, de csokoládés dobozt csak nagy protekcióval, mint régi vevők és csak három hetes várakozás után lehetett kapni. Arra is emlékszem, hogy 40 pengő volt egy félkilós doboz. Hivatalos ár, olcsó. Mikor egyik alkalommal ott voltam, hisz a Dorottya utcából útba esett a Hungária felé és folyton hajszoynom kellett a munkásokat, a megszokott kisasszony, Gitta, azt mondta: tessék mindjárt elvinni a csokoládés dobozt is a méltóságos asszonynak. Kifizettem és boldogan nyújtottam át mamának később.

Közben a lakás is végre elkészült. A számlákat összegyűjtöttem és elvittem volt saját lakásomba, hol falakat húztak és törtek közben. Fáy úr vagy minek is nevezzem, nagyon közlékeny és baráti hangulatban volt. Ő mesélte nekem, hogy szüleim lakásába egy Volksdeutsch ember került, akivel, ha nem tévedek, ő valamikor a Bánátban egy iskolába járt. És hogy a jó Partlnak rossz keze van, mert az előző lakás, mely az elsők közé tartozott, amit ilyenfajta hazaárulóknak Pesten zsidólakásból kiutaltak, az Aréna úton, telitalálatot kapott.

Kihagytam, hogy még mielőtt nekünk el kellett volna költöznünk, Gyurka egy pestkörnyéki musz táborba került, melyben a Szabadság-téri házmester, Bán is ilyenfajta katonai letartóztatásban szenvedett. Pali, aki kiment meglátogatni, magával vitte motorján Bannét, egy nagydarab, tartózkodó, szögletes nőt, aki ezért egyszerre kilépett rezerváltságából és igazi hálával beszélt nekem Paliról egy következő légitámadáskor a pincében. Hogy Gyurkát kivitték-e 44-ben újra az országból? Azt hiszem nem. Látom magam kivillamoszni hozzá vetéseken, búzamezőkön túl, oly messzire, talán Pestszentlőrincre, hogy már azt hittem Szegedre érek. Ott, egy hadikórházban újra operálták a kezét és tanították katekizmusra, azt hiszem a megkeresztelésre azonban nem került sor. Az ottani kórházi elhelyezést a Vörös Kereszt elnöke, Simon Elemér személyesen intézte, aki ki is ment őt felkeresni, ami azokban az időkben óriási dolog volt részéről. Mielőtt a zsidóvagyon kezelő Kormánybiztosságtól megkaptuk volna a pénzt, Fáy úr személyesen meg akarta tekinteni a lakást a számlákkal kezében. Pali számtalan gúnyos célzás után „a Te barátod, Te tárgyaltal meg vele mindent, Te ezt jobban érted” diszkrétan távozott a lakásból, illetve, úgy tett mint máskor, hogy merre járt, mit is csinált, nem firtattam nagyon. De tudom, hogy vacsorára a Lúdlábban kellett legyek. Fáy úr azonban oly soká maradt és közben nemcsak mindent apróra megnézett, a Gerbeaud fagyalaltot megette, a lakást telefüstölte bűdös szivarral, hanem rengeteget beszélt is erdélyi menekültekről. Végül együtt mentünk el, hogy részben elkísér a Lúdládba, mert arrafelé lakik. Útközben ért minket a sziréna és kénytelen voltam valahol a Margit körút déli oldalán futó egyik kis keresztutcában levő lakásának pincéjébe menekülni. A bombázás hosszú és félelmetes volt, idegen pincében, senki sem tudta hol vagyok. Eltemetve, megtalálhatatlanul ott szétozslani... Utána Fáy úr ragaszkodott hozzá (és lakásáról telefonálhattam a Lúdládba) hogy felmenjek vele az emeletre. Be akarta nekem bizonyítani, hogy bár ő a forrásnál ül, nem igényelt ki magának semmit, a legegyszerűbb bútorok közt húzódt meg, még ágytakaró sem volt a vánkoson. Akkor tudtam csak meg, hogy még röviddel azelőtt ő is földönfutó volt, valahonnét vidékről cseppent fel, családja, felesége és gyerekei még most is falun vannak. Hogy mért érezte szükségét igazolásának előttem?

El, el a városból, a Balatonhoz. Van egy csomó fénykép, amit Holwedeék azon a nyáron készítettek rólunk. Milyen fiatal, sovány, ijedt kis nő is vagyok rajtuk! És Pali hogy lóbálózik egy bottal! Igaz, katonai betegszabadságon volt, már hetek óta, nem is volt az egészen tiszta ügy, de különben visszahelyezték volna a Zách utcába és onnét, ki tudja, a frontra...

Azon a nyáron több Angol–Magyar bankos emberrel voltunk ott egyszerre. Így az égingdicsért Komlós Pali öccsével, Komlós Gyurival, aki hosszú éves barátság után elvette keresztény és roppant bájos barátnőjét, Nusit. Ez a nő engem nagyon érdekelt, mert olvastam első férje könyvét „Olajlat kutatok Borneóban” és a távolkelet ingerelte fantáziámat. Mintha akkor, Pesten, nem lehetett volna elég életveszélyben része az embernek. A francia származású Barrey is ott nyaralt, nyugdíjazták, vagy csak egyszerűen kirúgták, mert szimpatizált a zsidókkal, mert megtartotta francia állampolgárságát, mert mit tudom miért. Látom magunkat fehér, szép tenisz vagy strandruhában délután a halszagú mólón sétálni és Barreyt esküdözni, hogy ő majd így és úgy és papát nem hagyja, hanem majd . . . Biztos tudom, hogy közben magamban folyton egy sanzont zümmögtem. Lehet is meg nem is belemagarázni valamit, de hát divatban volt, azért választottam. „Holdvilágos éjszakán, miről álmodik a lány, hogy jön egy királyfi tán, hófehér paripán. De a királyfi oly kevés és az hogy jön tévedés . . .”

Hát igen. Férjhezmentem és azt hittem attól fogva az életem csak egy nagy szerelmi mámorban fog telni, ez az élet célja és minden bizonytalanságot az enyém. Mámor helyett zsidó boltokat kellett hivatalos engedéllyel feltöressek és túrni, hogy szőrös ujjú, kopasz férfiak fogdoshassanak, anélkül, hogy férjemtől segítséget kérhetnék, hacsak nem akarom önérzetét lábball taposni, mikor tehetetlenségét kénytelen bevallani [. . .]

Hétközben együtt voltam Buksival, aki aranyszőke fejű, közel hároméves kisfiú volt és regényeket olvastam és közben készenlétben állt az óvóhely-táska, ha megszólaltak a szirénák, de az ott viszonylag veszélytelen volt. A mindenhol nyitva levő rádiókból azonban Buksi is tudta már, milyen városnevek és milyen sorrendben kerülnek sorra a támadásoknál. Bácska-Baja . . . Augusztus volt, mikor a szoba előtti kis balkonon alaposan tanulmányoztam az új Lakatos kormány tagjait, minden nevet külön, ki tudja, mikor kell majd hozzájuk forduljak, kétségbeesettek erejével, irgalomért, mentesítésért.

Románia kiugrott a tengelyszövetségből. Talán holnap Magyarország is. Enyhébb szelek kezdtek fújni. Nemcsak svéd, hanem kormányzói mentesítésre is sor került és ebben papa, aki Horthy Nikit a Bank igazgatósági üléseiről ismerte, kijáróként szerepelt. Neki mondta Niki, hogy „ha apagyilkos is, minden zsidónak meg kell adni a mentesítést ezekkel az örültekkel szemben”. Valamiért akkoriban elvetődtem két balatoni tartózkodás közt a Benczúr utca 5-be, Ila néni, holdképű, kínai mosolygó, legjobb indulatú nő a világon, éppen fasírozottat állított össze. Ezért lehúzza volt jegygyűrűjét. „Az olyan gusztagustalan, ha beleragad a hús” magyarázta. Férje ügyvéd volt, papa árnyékából élt, bár volt egy keresztény ügyvéd társa, akire mama néhány ékszere megőrzésre rábízott volt.

És akkor ezzel az Ila nénival, aki oly büszke volt polgári iskolájára, mint legfiatalabbat, őt már arrivált bátyjai tanították és a nővérek közül ő volt az egyetlen, aki kislány kora óta városi életre lett előkészítve, mesélte volt nekem, mennyire csodálkozott, mikor az első városi w. c.-t meglátta a bűdös, udvar végén levő fabódé helyett „hiszen az egy szoba, ide szívesen megy az ember” mert a hó, szél, hideg és nyáron a legyek egy később reparálhatatlan székrekedést eredményeztek nála, szóval ezzel az Ilával, aki többször mondta nekem, jobb szeretne egy egyszobás lakásban lakni, amit ő fizet, mint egy háromszobásban, amit a bátyja jóvoltából használ, ez a mindentől megijedő, ártatlanság igazi értelemben vett szimbóluma, aki minden felvilágosodás ellenére, vagy talán akceptálásával a világnak a legrigorózusabban betartotta a százféle akadályozó ortodox zsidó előírást, azt mondta nekem akkor a Lakatos kormány idején, a kormányzói mentesítések és különböző flepnik virágkorában „most már nincs mitől félni, most már látható a dolog vége, most már bizalommal nézhetünk a jövőbe”. Ez a beszélgetés többször eszembe jutott, mikor egy kicsit kevesebb, mint egy évvel később én laktam az ő lakásában, ahová sem Ila, sem férje nem térhettek többé vissza.

*

Abban az időben papa, aki nemcsak a felsőházi mentesítés, hanem kormányzói kivételezés alatt is állt, elköltözött a csillagos házból, esetleges kimagarázkodásokat elkerülendő. Visszakerültek az Adria palotába, ha nem is saját lakásukba, hanem a szomszédos Tötösy penzióba, ahol egy csomó ilyen náci szempontból gyanús egyén talált menedékre. Partl úr általam telefonáltatott papának, kéri, jöjjön el hozzá „látogatóba” és ezt mama belső ellenkezése dacára meg is tették, mikor is saját ezüstjük és porcelánjukról kínálták őket valammivel. Az egyik lány, uniformiságban volt beosztva. Az asszony azt hiszem nem tudott magyarul, ki tudja hol szedte fel és csak arra emlékszem, mikor én

voltam ott beköltözésük napján két dolgot vetetett azonnal: egy új seprőt és a lakatot, vagy Lips zárat a bejáratú ajtón kicseréltette, nehogy a régi tulajdonos bejöhessen. Ezen a viziten, melyet szüleim náluk tettek Partl hoch und heilig megígérte, hogy mindent érintetlenül visszakapnak, amint a kocka fordul, (ilyen áruló kijelentésekre merészkedett papával szemben a románok kiugrása után!) kivéve, fűzte hozzá, ha bombatalálta éri a lakást, az ellen nem tehet semmit [. . .]

Közben Panni apósa, aki „szezoncikkekre”, jegynélküli élelemre és hamis iratokra vagyonokat adott ki, de amellet mindig ismert pár valóban funkcionáló forrást, megszerezte egész családjának a svéd védeltséget. Ezek költséges tréfák voltak, persze nem a svédek részéről, akik ingyen adták, hanem a svéd követségen dolgozó magyarok lefőlöző szisztémája miatt. Csak bizonyos korlátozott számú ilyen írásra volt a Lakatos kormánytól engedélyük és hogy ebbe az ötszáz, vagy egyezer emberbe ki jutott be és ki nem, az tőlük függött. Az egyik alkalmazott Pali régi és igaz barátja, S. volt, aki öccse révén (az svéd állampolgár volt már évek óta és Stockholmban élt) került oda. Ezekről a papírokról aztán fotokópiák készültek, a fotokópiákon kivakarták az eredeti nevet és mást írtak bele és aztán újra fotokópiáztatták. Egész üzemek alakultak ki ilyen hamisításokkal, melyek, az eredetieket is beleértve, csak addig voltak jók, míg ellenőrzés elé nem kerültek az SS részéről. Gondolom, hogy papa Vera és Gyurka számára kormányzói mentesítést szerzett és összes testvérei számára is. Egy biztos, hogy a Lakatos kormány idején Vera és Panni már nem dolgoztak a Rigler gyárban és nem is laktak abban a raktárhelyiségben. De kétlem, hogy Panni, miután mamáék elköltöztek a Pozsonyi útról, oda beköltözött volna. Azt hiszem, hogy ő talán már akkor kiköltözött a Gáspár család által valahol egy külső körúton egy újonnan épített házban a Csillag Börgyár strohman keresztény igazgatója, Czillér Bandi által bérelt lakásba. De a kis Vera? Csodálatos, vagy inkább szégyenteljes, hogy erről fogalmam sincs. De ő mindig annyira szürkére festette önmagát, lehetőleg észrevehetetlenre. És miből élt? Papa adott talán pénzt neki. És hol, kivel? Ő is kiment volna a Hungária körútra? Nem látom őt abban az időben egyetlen egyszer sem a Dorottya utcában.

Papának a Felsőház révén külön engedélye volt taxit használni. Ha lett volna autó, azt is. Így őt kérték meg a Zsidótanács urai, utazzon fel velük a Várba, hol audienciára jelentkeztek, mert nekik egyiküknek sem volt ilyen engedélyük. Papa mesélte, hogy ott, a taxiban, azért mondott nekik, ezeknek a kipróbált rossz barátoknak néhány keresetlen szót, hogy mennyire nem törődtek vele és egyetlen lépést sem tettek kimentésére.

Szeptember 16-án, Buksi harmadik születésnapján nagy, jéggel bélelt kosárban szállította Gerbeaud a parfait-t. A vendégek közt volt Walter Thompson is, az „English by Radio” tanár, Pali atyafia anyai részéről, akivel abban az időben, úgyszintén a félangol Graepel lányokkal, Pali sok mindent susmussolt a svájci követségen, mely a szövetségesek érdekeit képviselte. Addigra persze teljes rend volt a lakásban és az új irodahelyiségben is, melybe különböző ajándékok kerültek, részben Pali születésnapjával kapcsolatban. Pétertől egy óriási Magyarország térképét, még ilyen nagyot sohasem láttam, minden falu rajta volt és így pontosan követhettük, hol is vannak az oroszok, mióta a román határra egy ugrással lehúzódtak augusztus 23. után. Valami szép íróasztal garnitúra is került talán tőlem, úgy rémlik a Rigler-raktárból. Oda különben sok-sok lánynyi holmit vittem el, vagy valamilyen más szállítványozó volt, a pincét élénken látom magam előtt [. . .]

*

De visszatérve Pali új irodaberendezésére, állt ott és ő büszkén mutatta, ez aközben történhetett, hogy én a Balatonon voltam, egy lámpa, egy glóbusz, földrajzi rajzzal, belülről megvilágítva, mely sejtelmes, rejtelmes fényt adott. Csak ez a glóbusz világított a sötétbarna diófa íróasztalra, a vörös bársony pamlagra, nincs az a színházdíszlet, mely szuggesztívebben áraszthatna volna a férfi boudoir illegális rendez-vous atmoszféráját. „Képzeld, milyen kedves, ezt az alkalmazottak adták ajándékba, ki is szidtam őket, drága holmi.” „Nahát, csodálkoztam, igazán megható, mindjárt meg is köszönöm nekik.” „Nem, ne tedd, csak szégyelnék magukat érte.”

Az alkalmazottak, Mancsi is, sokat dolgoztak, rengeteg ruha érkezett folyton Bécsből, Németországból, óriási kartondobozokban. Kiválasztottam közülük egy fekete jerseyt, melyre pár helyen színes madarak voltak géppel hímezve. Mancsi azt pompásan lealakította számomra, kicsit talán túl pompásan, mintha szégyeltem volna magam benne, mélyen kivágya elől és nagyon kacér volt az egész, nekem kellett lelkileg a ruhához alkalmazkodnom, mikor nagyon felnőtten vacsorázni mentem benne

Palival és Schnurbuschsal. Ez a Schnurbusch kitűnő megjelenésű fickó volt, porosz gentry küllemmel és modorral, lehet, hogy monoklit is hordott. Üzletember volt, saját bevallása szerint az egyetlen saját évjáratából, akit felmentettek katonai szolgálat alól. Utazhatott Svájcba, mindenfelé, Párizsba is még röviddel azelőtt, sokáig a Harmadik Birodalom legtávolabbi érdekszférájában vadászott, talán valutára, talán kompenzációs üzletekre, Norvégia, Törökország és most, a gyűrű szűkültével Pestre járt. Vajat is vett, nem 10 dekáknént, ahogy én nagy nehezen, hanem 100 kilónként és ő, az átutazó, adott belőle nekem. Hja, már Zs. megmondta, hogy teherautóval kell fekete élelmet beszerezni és szállítani, nem szatyorral. Amellett jókedvű és élni vágyó ember volt, a Ritzben lakott és mindjárt mondta, hogy első éjjelét a Dorottya utca 9-ben töltötte, Zombory Mercedesnél. Igyekeztem tehát ennek a szerintem félvilági nőnek az elképzelt allűrjei szerint viselkedni, szórakoztatni és kacér lenni. Schnurbusch olyanokat is sejtetett, hogy neki komoly kapcsolatainak vannak SS-ékhez és hasonló helyekre, de hát kinek volt arra szüksége szeptember második felében Pesten? Hiszen csak olyan zsidónak nem volt mentesítő flepnije, aki nem akart ilyennel bírni [. . .]

Lent a pincében, a Dorottya utcában, az azonos emeleten lakók egy-egy külön kis elkerített részre kellett húzódnának légiriadók alatt. Így a szomszédos lakás Szalay méltóságos urával és annak feleségével hamarosan megismerkedtem. Ez a Szalay fakereskedő volt és akkor a Fa-kormánybiztosságban volt jó funkciója. Festett bajusza, külön keménygalléros inge, nagycsomóba kötött, gyémánttűs nyakkendője és valószínűleg fűzője cirkuszigazgató külsőt adtak neki. Kívénhedt műlovarhoz hasonlított. Raccsolva beszélt és mindjárt hevesen udvarolni kezdett nekem. Felesége boszorkánytarkára mázolt, ráncos arcával nem akadályozta abban, hogy hamarosan többszöri meghívását elhárítva mégis elfogadjam azt és a Ritzben vele uzsonnázzak. Igen, ez még volt, sőt, teljes mértékben volt. Szépen öltözött nők ültek ott, szépek is voltak és feketekereskedők és német civil és unificásmis férfiak vendéglétkék őket. Francia borokat és pezsgőt lehetett kapni olcsón, a Wehrmacht harcolta onnét és adta a majdnem utolsó vevőrétegeknek, a kráter felett haláltáncot járó pesti úri osztálynak.

Szalay sokminden badarságot mondott és ajánlott fel. A kormánybiztosságtól taxi engedélye volt, a méltóságos címet folyton használtatta, a portások ismerték, engem hajlandó volt kivinni a Hármashatárhegyre taxin, de főleg, és ez volt az uzsonna pozitív haszna, összeköttetésbe kerültem rajta keresztül egy budakeszi paraszttal. Egy egész délután álltam kint azon az udvaron, mialatt az erdőből frissen lopott fát vagy hárman fűrészelték. Volt valami papiros is ugyan hozzá, de az ilyesmit jobb volt nem próbára tenni, mint minden papirost. Mire besötétedett a fát felrakták a kis teherautóra (honnét? Milyen engedéllyel? Vagy szekér lett volna?). És én az izzadt, mosdatlan parasztközt ültem elől, a bakon, vagy a sofőrülés mellett és vittem be a városba. Nagy dolog volt ez. A lakásban minden szobában állt fafűtéses cserépkályha és a konyhában óriási fafűtéses tűzhely, még az első világháború előtt hagyták ott meg, lustaságból, indolenciából, mert hisz mindenki gázt használt. De akkoriban a gázszolgáltatás nem volt kifogástalan és ez a tűzhely volt az egyik oka annak, hogy azt a lakást választottam, man kann nicht wissen alapon [. . .] A pincében is szólt a rádió, már jól ismertük a code szavakat, Kommt Krokodil Gross az Budapest volt. Az esténként kis szirénával jelzett egy szál gépet, mely Munkácsnál repült be az országba és Pécs felé hagyta el, a Tito-buszt, mely muníciót vitt az orosz frontról a jugoszláv partizánokhoz, senki sem vette komolyan. Ha azonban éjjel sziréna volt, Buksi pillanatok alatt ugrott ki ágyából, boldogan bújta bele mackójába és tele torokból kiáltotta „gyerekek, megyünk a pincébe, megyünk a pincébe”. Hogy a gyerekek mire vonatkoztak?

Deutsch Marikát valószínűleg Panni hozhatta magával egyszer a Dorottya utcába. Szülei le voltak tartóztatva, ő márciusban velük együtt került német börtönbe, vagy a Fő utcába. Apja, ki papának diákkora óta jó barátja volt, a roppant csúnya és gazdag Deutsch Sándor, a Hungária műtrágya vezérigazgatója, különleges fontosságú zsidók számára fenntartott börtönben ült állítólag a Svábhegyen. Hogy papa intézte-e Marika szabadon bocsátását kormányzói mentesítéssel? Egy biztos, teljesen egyedül volt, gyökértelenül, villájuk, melyben a belső lépcsőház minden foka (mahagóni fából) súlyos ezrekbe került volt, ahogy annakidején mamának Deutsch magyarázta, telitalálatot kapott, nem volt többé. Marika egy Feri keresztnévű csinos, nagydarab fickónak volt menyasszonya, akit persze régen elvittek musznak. Marika saját bevallása szerint Kistarcsán folyton csak azt üvöltötte „haza akarok menni, Feriii!” mikor nem volt már haza és ki tudja, volt-e Feri [. . .]

Hogy Panni is majdnem mindig nálunk tanyázott, gyakran ott aludt, magától értendő volt. Unta Gáspárékat, kalandra vágyott, férjét leírta, hónapok óta nem jött tőle hír, valahonnét a

Kárpátokból jött az utolsó. Így került sor többek között a tréfára a francia fiúval. Mint később kiderült, ez egy „evadé” volt.³¹

Annus, a gyereklány, ismerkedett meg vele az alsó Dunaparton, Buksit sétáltatva, estefelé. Megadta telefonszámunkat. De mikor a fiú telefonált, pirulva kért engem, miközben hívtam, hogy tagadjam le. De az is lehet, hogy Panni vette fel a kagylót. És akkor Panni, Annus nevében találkat beszélt meg vele és sötétben lement a közeli rakpartra. Hogy mi történt, mi nem? Állítólag a fiú többször mondta, hogy mennyire másként viselkedik, mint előző este. Hogy ez azt jelentette-e, hogy Annus tartózkodóbb volt Panninál...? Annus persze minderről nem tudott. Hogy Panni azonban a sokhetes riglergyári elzárás után úgy érezte, dukál neki a mulatozás, az biztos. Több ruhája „mentés” alapon úgyszólván az én szekrényemben lógott, egy szép, tisztaselyem, világoszöld-fehér pettyesre emlékszem, melynek kivágását később én mélyítettem, abban ment el Palival kettesben vacsorázni a Lúdládba. De ez pár héttel később történhetett, mikor én nem mehettem, talán október 14-én.

Hogy még balatoni fürdőszobátlanság következménye volt-e vagy Marika nálunk alvása, mely visszatartott attól, hogy az ő szobáján keresztül kisurranjak éjjel a bidéhez, nem tudom. Mindenesetre újra másállapotban voltam. Ez egyszer nem is találtam a dolgot szörnyűnek, hisz a háború vége az orrunk előtt, mire szülésre kerül a sor minden a régi rendben lesz. És Buksinak jó lenne egy testvérke, Zsófi, ahogy már régen magamban elneveztem. De Pali a leghatározottabban ellenezte a testvérke ötletet. Majd máskor, majd nem ilyen bizonytalan időben. Egyedül mentem el a Liszt Ferenc térre. Szegény Doci, a házi orvos barát, kevéssel a csillagviselés rendelet megjelenté után öngyilkos lett, mint annyian. Búcsúlevelében azt írta, nem bírja elviselni a megalázó megkülönböztetést ő, aki az első háború orosz fogságában annyi száz, sőt ezer magyar bakának segített és menekülésre módot adott, hogy ő most másodrendű állampolgár legyen és ilyenfajta bakák neki parancsoljanak, megalázzassák. Alföldi dr. azonban nem nehezítette meg az ügyet. „Nem akarja kihordani?” „Nem.” „Nézzük csak, melyik nap lenne alkalmas.” Október 12, szerdában egyeztünk meg. De ebből nyilvánvaló, hogy látogatásom csak talán 10-ére, hétfőre eshetett nála és hát előtte sok és fontos esemény játszódott még le.

Mért érezték magukat mamák a Tötösyben bizonytalanul? Mért? Mért töltötték október 6-ról 7-re virradó éjjelt nálam? Október ötödikén este csengettek. Én nyitottam ajtót. Füzesséry Pista állt ott zászlósi rangban, egyenruhában. Meglepődtem, de persze szívesen tessékeltem be. Már talán egy éve nem láttam, mióta Pali elkerült a Zách utcai laktanyából. „Mi szél hozta erre?” „Pali itthon van? Szeretnék vele beszélni.” „Persze, jöjjön.”

Ital került elő és magukra hagytam őket. Talán egy óra múlva ment el. Fantasztikus dolog miatt jött, mesélte Pali. A Zách utcai laktanyából kiinduló nagy puccsot terveznek szombat éjjelre (okt. 7-ről 8-ra). Schopf Lóji őrnagy a feje, de az egész laktanya benne van. Rohamautókkal a város különböző pontján általános államcsínyet terveznek, a kormányzó letartóztatását, Szálasi kormányzóvá való kikiáltását, a magyar hadseregnek a német hadsereghez való csatolását, új eskütételt. Mondtam neki, ne bolondozz Pista, maradj otthon, ne vegyél ebben részt, ez csak rosszul sülni, micsoda marhaság! De szerinte nem lehet, köztük ül, nem húzhatja ki magát, kénytelen velük üvölni. És hozzám csak azért jött, mert látta a letartóztatandók listáját és azon „a Te apósod első helyen szerepel. Kicsinálják. El kell dugni, mindjárt, még ma. És ha Te nem tudod őt biztos helyre elbújtatni, én tudom, vállalom.” „Próbáltam lebeszélni, mondtam, maradjon otthon, jelentsen beteget, mondja hogy szülési fájdalmai vannak, ezek a Füzesséryek úgy szaporodnak mint a nyulak.” Lehet, hogy Pali még aznap este elment papáékhoz a Tötösybe, erről beszámolni. Hogy mit forgatott fejében aznap éjjel, nem hiszem, hogy közölte velem.

Másnap, október hatodikán, mint akkoriban minden vásár- és ünnepnapon, minden közlekedési eszköz le volt állítva. Se villamos, se autóbusz nem járt. Reggel szólt a telefon. „Juci?” „Igen.” „Itt Bandi, Panni ott van?” „Bandi! Te nagy ég, Bandikám, hol, hogyan...? Persze, itt van, azonnal hívom!”

Bandinak később sokszor a szemére hányta Panni, hogy túlságosan csüng apján, hogy szülei iránti köteléke meghaladja a normálisat, hogy kedvükért kedve ellenére és felesége kárára mindenre

³¹ Az epizód háttéréhez ld. *Bajomi Lázár Endre* (szerk.): *Ego sum gallicus captivus*. Magyarországra menekült francia hadifoglyok emlékezései (Budapest, Európa, 1980).

hajlandó. Hogy dacára annak, hogy tudatában kell legyen apja számtalan antipatikus tulajdonságának, minden szabad idejét vele tölti, ezerszer hallott adomákat újra képes vele átrágni. Hogy ez meghaladja a köteles gyermeki hálát. De ez nem egészen így van. Náci, a hazug Náci, ahogy antiszemitauskodva Pali oly kéjjel tudta állítólagos melléknévvel együtt nevezni, mindent, többet megtett gyerekei védelmére, több fífikát, ravaszsgót, reménytelennek látszó próbálkozást, pénzt és fejtörést áldozott rájuk és ebben valahogy sikeresebb is volt, mint más ember. Mikor megszerezte a svéd védlelevelt augusztusban, talált egy őrmestert, akit képes volt félhivatalosan elindítani Északra, Kárpátiába, Munkács felé, a mentesítésnek Bandira vonatkozó külön flepnijével, melyre sikerült katonai hatóságoktól előzetesen pecsétet szerezni „leszerelendő” felírással. Hogy Bandi osztagja hol lehet, senki nem tudta, a Honvédelmi Minisztériumban sem. Valahol a hegyekben, minden emberi település, katonai telefontól messze. Ez az őrmester hetekig csavargott a hegyekben, pénze volt erre bőven Nácitól. Egyik sáortábortól a másikhoz bukdácsolt farkasok és aknák között, míg egyszer egy erdei faviskóhoz támaszkodva leült a földre kipihenni magát. Egy toprongyos, csontvázsovány, szakállas fickó is ott majszolta komiszkenyerét, dél volt, abbahagyták éppen a favágást. „Nem ismer egy Gáspár nevű muszt?” „Miért?” „Parancsom van őt Pestre kísérni, hogy leszereljem.” „Ugyan már, milyen alapon?” „Svéd állampolgár lett.” „Micsoda? És azért le is szerelik?” „Le bizony, már hetek óta keresem.” „Hát akkor induljunk, én vagyok az.”

Napokig utaztak, mosdás, öltözködés nélkül míg aznap reggel, október 6-án egy külső teherpályaudvaron Pest határában leszálltak. „Sokára érek be, sebes a lábam és gyalog kell jönni.”

Panni öröme, csodálkozása, lelkesedése, várakozása? Nem tudom. Óráig lógtunk a balkonon, míg végül is Bandi bekanyarodott a Dorottya utcába egy katonával. Egyikük sem volt polgári lakásba való. Pali csak attól tartott, a házmesterék meglátják és akkor oda a szépen felépített legenda származásunkról, mert ilyen külsejű ember és hozzá karján a sötétszürkére piszkolódtott megkülönböztető fehér szalag . . .

„Adjanak az őrmester úrnak valami innivalót. Szeszt. Kormos van?” Ez kávé volt, Bandi saját zsargonjában. Pali rettentő türelmetlenül várta. Ugrásra készen. „Addig nem mehetek el, míg sógoromat nem üdvözöltem. Csak már jönne. Minden perc veszteség.” Amint Bandi bent ült a fürdőkádban, már telefonja után mindjárt begyűjtattam Irénkével, Pali elment. „Nem tudom mikor jövök vissza, ne várjatok ebédde!” Uniformisban ment el, amit utóbbi időben ritkán hordott, beteg-zabadságos levelet sikerült párszor meghosszabbíttatni.

Csoda volt, igazi csoda, hogy Bandi visszakerült. A pokolból, ahogy a ruháján, a levetett, agyonrongyolódott, koszolódott ruháján lehetett látni, melyet „égyessenek el sürgősen”. És a ruhában, mely szekrényemben lógott, nem telefonja óta, hanem mert szekrényemben, mint „biztos” helyen, sok mindenkitől lógott ruha, vézesetre, sovány és girhes volt még akkor is, mikor nagy nehezen a sok hetes szakállt leborotválta magáról. Panni csak attól félt, hogy a kádból majd nem folyik le a víz, mert sár volt az, vastag réteg sár, ami Bandi vézna, kiéhezett testéről leoldódott a forró víz és szappan hatása alatt. Panni soká volt vele a fürdőszobában, míg én az ajtón át nyújtogattam neki az ennivalót. De ő maga nem panaszkodott. A seb a lábán a rossz bakancstól volt, feltörte. Most zokniban és félcipőben talán nem lesz olyan rossz és persze, ki kell menni, amint kifújta magát, szüleihez. Azokat nem bírtuk értesíteni, telefon csak kivételezetteknek járt.

Mamáék ott voltak nálam. Lehet, hogy Vera is? Nem látom magam előtt. És lett ebédidő és lett délután és lett este és Pali nem jött haza. Végül is nyolc felé telefonált. „Ne nyugtalankodj, Nyuszika, minden a legnagyobb rendben, a Hadbírószágon vagyunk, a tárgyalás még nagyon soká elhúzódhat, fekédj csak le, minden rendben.” Mikor aznap éjjel éjfél körül légiriadó volt és le kellett menni a pincébe, mama azt mondta, aki papával együtt (Panni, Bandi, Vera . . . ?) nálunk aludt Pali határozott kívánságára: „Legfeljebb azt kell mondani, hogy családi ünnepség volt nálunk, azért vagyunk ilyen későn még itt vendégségben.”

Reggel volt, mire Pali hazajött. Akkor mindjárt elmondta, mi is történt és persze később, papáéknak újra. Először elment a Margit körútra és ott a Hadbírószágot vezetőjével beszélt. Talán jelen volt Major Ákos is, mint ügyeletes, vagy Major volt az ügyeletes és vele kimentek a vezető magánlakására valahol a perifériákon, talán Mátyásföldre, tanácsért. Aztán talán hárman beültek egy autóba és beállítottak Budapest városparancsnokához a Veres Pálné utca elején levő laktanyába: Bakayhoz. Ott Pali előadta, hogy mi jutott tudomására. Bakayval most már négyen mentek ki a Zách utcai

laktanyába, ahol letartóztatták a tiszteket, köztük Füzesséry Pistát is és az egész bandával együtt visszamentek a Margit körútra.

A kihallgatásban 180 tisztre került sor, akik fel akarták forgatni a fennálló kormányt, el akarták tenni láb alól a kormányzót. 180 ember bevallotta, hogy tudott a dologról, hogy részben vállalkozott rá, és egy sem akadt köztük, aki komolyan vette, vagy aki kötelességének tekintette, hogy illetékes helyen erről jelentést tegyen, csak Palinak. Azt, hogy a hatalomátvétel a nyilasok részéről október 7-ről 8-ára éjjel nem valószínűsíthető meg, kizárólag az ő érdeme volt. Bakay mellett ült a kihallgatások alatt, mint annak jegyzője és Bakay olyanokat mondott neki: kinevezlek szárnysegédemmé, Signum Laudist fogsz kapni, megmentetted az ország becsületét, a kormányzó életét...³² Csoda, hogy szétfeszítette mindannyiunk mellét, de persze elsősorban Paliét a büszkeség? Füzesséry Pistát, akit Pali, mint informátorát a vád alól tisztázta és hajnalban a Dorottya utcába hozta haza, az irodahelyiség bársony pamlagára helyezte nyugalomra. Pista aztán reggel eltűnt, senki sem sejtette, hová és miért?

Egy új vendéglő nyílt volt nek akkoriban a Duna-parton. Abban vacsoráztunk rettentő büszkén Jeneyékkel és elkérkedtünk Pali sikerével és rajtam a szép új fekete ruha volt a tarka himzett madarakkal és mély kivágással elől. Bakayról mint jövődi istápolónkról sok szó esett, nem sejtettük, hogy akkor már rég elhurcolták őt a németek emiatt.

Lehetséges, hogy dr. Alföldi könyvtárában, melynek egy részét a műtét közben összeszorított fogakkal nézegettem, egy nácivezér könyv is volt? Aztán jött az ismert: „és most úgy fog innét lemenni, mint egy kis képlár” és lent papa, szegény, szó nélkül várt egy taxival, hiszen neki engedélye volt rá. Ágyban feküdtem a Dorottya utcában és hidegvizes borogatásokat raktam a hasamra és úgy folytattam beszélgetéseket Füzesséryné Lucyval, az is lehet, hogy eljött és tajtékzott, csak nem jól értettem, hogy miért. Pista mindenesetre nem jött haza, hogy hol töltötte nappalait és éjszakáit és mért nem jött haza? „Mert fél, mert ő árulta el bajtársait!” „De hát azokat lecsukták, kitől fél?”

Péntek, szombat, vasárnap. Október 15. Nagy nehezen keltem fel, és hogy Palinak örömet okozzak, nem is értem, mért volt ez neki fontos, ne sajnáljad úgy magad, Nyuszikám, lementem vele délelőtt a korszóra pár lépést sétálni. De bizony igen gyenge lábon álltam. Bántott az is, hogy szürke ruha volt rajtam, egy szép, tiszta gyapjú jersey ruha, jól állt nagyon és azon egy drapp kabát, mert a hozzá jobban illő halványzöld tavaszi kabátot, mely ehhez „wie geschaffen” vissza kellett adnom Panninak, jogos tulajdonosának. „Majd lesz szürke kabát Neked is” ígérte Pali. Hazaérve persze nyitva volt a rádió, a légitámadások miatt. Folyton katonaindulókat játszottak és hirtelen: „Fontos közlés, déli egy órakor (vagy tizenkettőkor?) a Kormányzó úr őfőmértósága fog rádiószózatot irányítani a magyar néphez.” Ezt folyton ismételték. Nagy izgalomban ültünk össze az udvari szobában.

„Fegyverszünetet kértem az oroszoktól. Aláírtam feltételeiket.” Egymásra néztünk. Sírjunk-e vagy ne vessünk örömünkben? A háborúnak vége, vége, vége! Nem, a szülők nem voltak akkor ott. De Szalay a szomszédból átjött. Úszunk a boldogságban, a tervezettségben. Anyósnak sürgőnyt mikor lehet majd küldeni? A rádió továbbra is nyitva maradt, szokásból. És jöttek a katonaindulók, vég-nélkül és közben mindig újra „Beregfy Károly vezérezredes jelentkeztek, felhívás Beregfy Károly vezérezredeshez, hogy jelentkeztek, Beregfy Károly vezérezredes...”

Visszafeküdtem az ágyba. Ott találtak a beözönlő barátok, akik lakásunkban a hirtelen uralomra jutott Nyilaspárt terrorja elől legalábbis ideiglenes védelmet reméltek találni. Deutsch Marika³³ jött és Schöpflin Anny,³⁴ az utóbbinak egy üveg kölni volt a zsebében. Meg egy fogkefe. Kabátban állt az ágyam előtt, ostentatívan mutogatta, mi van a zsebében. Megértettem. S. jött és

³² Ld. a 2. és a 3. sz. jegyzetet. Macartneynál (i. m. II. köt., 341. l.) tévesen szerepel az akció vezetőjeként „Sopt-Sike” őrnagy, a név helyesen Schopf Lajos. Az epizódról ld. a Világ 1945/149. számát (1945. november 13.). A szerző férje érdemeiért 1946. március 11-én a Magyar Köztársaság Elnökétől elismerő oklevelet kapott, „Az Ellenállási Mozgalom kapcsán tanúsított kimagaslóan bátor és önfeláldozó magatartásáért.” „Életét kockáztatva egészen a felszabadulásig csoportok illegális megszervezésével, röpcédulák terjesztésével és katonaszökevények hamis iratokkal való ellátásával, valamint hírszerzéssel nagymértékben hozzájárult a Mozgalom kibővítéséhez.” – írta a dokumentumban a Köztársaság Elnöki Hivatala.

³³ Deutsch Marika = Deutsch Sándornak, a Hungária Műtrágyagyár vezérigazgatójának leánya

³⁴ Schöpflin Aladár menyje

Goldberger Stefán^{3 5} és felesége Trude. És aztán már sötétben Hevesi Béláné^{3 6} negyedmagával, Éva lányával, Gábor fiával és öreg anyjával. „Csak egy széket a mamának az előszobában ma éjjelre, mi majd a földön elhelyezkedünk.” „Hogyan, hogy aki bejön mindjárt lássa, hogy itt valami nincs rendben?” És mikor egész sötét volt, az utcán az elsötétítés miatt úgysem volt világítás, de még a házkapu sem volt csukva, Pali kinyitotta nekik az iroda utcai járdáról nyíló ajtaját és ott töltötték az éjjelt, hiszen ott mosdó is volt.

Az éjjel nem volt hosszú. Másnap, hétfőn, október 16-án talán reggel hatkor addig soha nem haltott zajra ébredtünk. Sortűz, puskalövések. A Lánchíd pesti hídfőjénél, tőlünk egy kőhajításnyira lőttek, Pali nagy óvatosan dugta ki fejét egyik kis balkon ajtón, de nem lehetett tudni, ki lő és kire. Csak egy dolog volt biztos: Füzeséry Pistának igaza volt. Féltünk. „Nemhogy mást nem tudok megvédeni, még magam is nehezen.” Elbocsátottam a különböző barátokat lakásunkból. A lövöldözés tartott, becsapódások, talán légitámadások is tarkították: a cselédek egyszerre csak megjelentek mindketten, Annus és Irén, hogy meg kell értem, ők is a családjukkal akarnak lenni, nem lehet tudni, mi sor vár ránk és egy órán belül el is mentek. Még megkértem őket, élelmet küldjenek fel nekem, ha náluk a faluban volna.

Aznap estére még volt talán főzött vacsora. Pali sokat szaladgált, Holwedeékhez és végül is csak telefonált, ne várjam, Elseéknél alszik. Jó. Buksival úgyis rettentően el voltam foglalva. Közben megjelent újság, vagy rádió, az új kormány névlajstromával, Szálasi apánk önkinevezésével kormányzó-nak. A miniszterek közt volt egy ismerős is.

A mosogatás szinte megoldhatatlan feladat volt számomra. Buksi ágját betoltam a hálószobába. Péter megjelent persze, mondta, hogy Malounak valami rémes foggyökér gyulladása van, kívülről vágják fel az állát.

Másnap, kedden, az irodában megjelent a szabó és Mancsi is és talán Edith is, mondtam, nem tudom, mikor jön be Pali és nem tudom, hol van. Rakosgatták a cipőket a kirakatba, bástyaként. A szomszéd házban, a Dorottya utca 7-ben az udvarban, volt egy zöldséges. Odamentem Buksival valamit vásárolni. Nem volt nagy választék és főleg, mit is tudtam én megfőzni, elkészíteni? Visszajövet benéztem az irodába, két úr ült ott, udvariasan felálltak. „A Pali barátai vagyunk, katonatársai. Igen, nem sürgős, megvárjuk.” Haboztam, telefonáljak-e Holwedeéknek? De attól is féltém, hiszen csak codeban lett volna szabad beszélni, mert persze bejelentetlenül töltötte dívánjukon az éjjelt. És akkor Pali, én a konyhában voltam és próbáltam valamit kotyvasztani, Pali megjelent, bőrkabátban, a két „barát” között. Nem tudtam, hogy ember tud ilyen fehér lenni. „Elkísérnek egy kihallgatásra. Ne nyugtalanodj. Értesítsd Walterékat, Kálmánékat és Gyöngyösi Pistát.” „Siess haza, nagyon fogok igyekezni jól főzni.” Lekaptam a lábsockat a tűzről. Buksi szoknyámba kapaszkodott. Hideg volt, de kályhát persze nem tudtam begyújtani. Telefonálni kezdtem.

*

Igen, Walterék megértették, Péter is, mindjárt jövök hozzád, mondta és Kálmán is, aki magán kívül volt a telefonon. Végül Gyöngyösiéket hívtam fel, Márinak megmondtam, hogy Paliért két barátja jött és elkísérték. Igen, megmondja Pistának, amint hazajön. Aztán Buksinak adtam ebédet a konyhában és lefektettem. Nem bírtam enni, nem bírtam mosogatni. Az étel fele odaégett. Szaladtam az ablakhoz, álltam tétlenül a telefon előtt. Forgattam a rádió gombjait. Beszéltem az irodával, bizony, ők mindjárt sejtették, hogy ezek nem lesznek barátok, habár roppant kedélyesen és természetesen helyezkedtek volt el és beszélgettek. Aztán jött Péter. Malou ugyan beteg, arca egész dagadt, de a cseléd ott van és jobb lesz Buksinak velük lenni, hiszen én nem vagyok képes rá mosni-vasalni-főzni. Összecsomagoltam pár gyerekruhát és Buksi nagyon vidáman el is ment Péterrel. Aztán jöttek a barátok, Holwedeék, akiknek volt mindenféle tervük, Walter ismert valami németet, akinek viszont talán lesznek kapcsolatai . . . de hová? Hisz azt sem tudtam, Pali hol van? És még reménykedtem, hátha estig visszajön. És ha nem . . .? Jött Jeney Kálmán, felajánlotta, hogy költözsem átmenetileg hozzájuk, hiszen nemrég cseréltek lakást ugyanabban a házban egy lengyel menekült családdal, a

^{3 5} Goldberger Stefán = a Goldberger Sámuel F. és fiai cég egyik igazgatója.

^{3 6} Hevesi Béláné = a Hungária Jacquard Selyemgyár vezérigazgatójának felesége

Horváth kert mentén és van hely bőven, de nem fogadtam el és ha Pali jön, vagy telefonál, vagy üzen? Őrt kell álljak. Csak Gyöngyösiéktől nem jött jel. Papa is megjelent, igen az az ismerős a kormányban... de kérdés, hajlandó-e magát exponálni. Türelem. Az ő szénájuk sem volt nagy rendben. A Tötösyben mindenki halálra rémitette a másikat. Éppen tanakodtak, mitevők is legyenek, mikor az ablakon kinézve a kis Verát látták lent az Erzsébet-kertben iránytvesztetten kószálni. Aztán hármásban végimentek a Deák Ferenc utcán a Dunáig és ott belebotlottak Bandi sógorba és annak apjába. Az éppen hozzájuk volt útban. Az embernek össze kellett szedni eszét, közösen terveket kovácsolni. Náci mindjárt ajánkozott, hogy Verát kiviszi magukhoz, a Hungária körútra, a Czillér-féle dug-lakásba. Mamaék pedig visszafelé az utcán belebotlottak Harmath Sándor³⁷ és feleségébe, a volt Abonyiné, Annusba, akihez évtizedes barátság fűzte őket. Sándornak arany vitézségi érme volt, nagy ritkaság és addig ez kivételettséget nyújtott. Még az új zsidótörvények nem jelentek meg. Addig, első ijedtségre, jöjjenek hozzájuk, az utca másik oldalára.

Esteledett. Ténferegtem egyedül a lakásban. Egyszer csak láttam egy Gestapo autót lent megállni. Réműlten szaladtam át a szomszédos Szalay lakásba. A festettarcú boszorkával együtt kémleltünk ki a függöny mögül, hová is mennek. De nem értem jöttek. Később Szalay Sándor hazajött és bekopogott hozzám. Egy ideig ott ült velem, örültem neki, hogy nem voltam egyedül. Aztán bekapcsoltam a villanyos sugárcályhát és leültem a parkettára a rádió elé és újra meg újra végig hallgattam a híreket, németül, franciául, angolul. Előttém feküdt a nagy térkép, azon követtem a hadműveleteket. A Schelde torkolata körül folytak. Furcsa módon úgy a német, mint az angol hírek ugyanazokról a győzelmekről számoltak be, amiből csak arra következtethettem, egyikük sincsen pontosan informálva. Azt hiszem késő este, 8 körül csengettek, A.-ék jelentek meg. A. ideiglenesen írnoki beosztást kapott a Margit körúton, foglalkozása különben az öt kerületi adófelügyelőségen volt. Felesége Margit könyvelő és utóbbi időben sokat dolgozott Palinak, esti órákban, mellékeresetként. Hogy akkor már tegeződünk-e, vagy csak akkor kezdtük? Margit okos és határozott, mondjuk, erélyes volt és főleg hiányzott belőle az én nevelésem és környezetem okozta nehézség és körülményesség. Jöjjenek hozzájuk, az Evező utcába, a cselédszobájuk üres, már többször volt benne lakóvendég, ott biztonságban leszek.

Hogy jutottam túl azon az éjjelen? Miken törtem a fejem? Miben reménykedtem?

Reggel csengettek, még ágyban voltam. Egy baka. „Levelet hoztam.” Hála Istennek. Van Isten. A szeretett, a jól ismert apró betűk, gondosan, tanáccsal és rendelkezéssel teleírt papirocskán. A bakának pénzt, szalonnát, dohányt adtam. Ő csak este megy újra vissza szolgálatba, előtte eljön hozzám, írjak. Az Üllői úti laktanyában van, a Mária Terézia laktanyában. A Testvérek persze őt okolják az uralomátvétel időbeli eltolódásáért. A baka igyekezett megnyugtatni, nincs rossz dolga.

Papát felhívtam Harmathéknál. Megegyeztünk abban, hogy legjobb először a Margit körúton puhatolózni. Összeszedtem Buksinak holmit, vettem édességet valahol egy cukrászdában. Átjutottam az őrn, be egy nagy szobába, hol Somóczy Lóránt³⁸ ült. Talán egyszer találkoztam vele ezt megelőzően. Elmondtam mi a helyzet. „Hallatlan, ez a Pali mit csinált. Ilyesmibe belevérni az orrát. Mikor benőhetett volna már a feje lágya, az ember minden politikai üggyől húzódjék vissza, mint a mesebeli óriás a sárkánytól. Abból csak baj lehet. Mit tehetsz én most? Kérdezett volna meg engem előbb. De persze, nem voltam itt, ünnepnap volt. Akar beszélni Major őrnagy úrral?” Igen, beszéltem vele és még másokkal. Sajnálkoztak, de mitevők legyenek? Még a helyzet nem alakult ki. Még nem lehet tudni, kinek van szava.

Végimentem a Keleti Károly utcán. A végén, a tenispályás villa Komlóseké volt, felismertem, pedig nagyon sok éve járhattam arra. Eszembe jutott, hogy Komlós Pali, mikor Willinger Laci 39 nyarán Ausztráliába vándorolt ki és jelentkezett nála, elbúcsúzni, mit mondott neki. Hogy ő is fiatal korában Londonba akart menni, ahová beállhatott volna egy kis bankba. És akkor az apja lebeszélte és lám, milyen jól tette? Mert ott, Londonban ő végig csak karrierben gátolt külföldi lett volna, míg Pesten... nagy befolyású bankszakember, akit még Horthyék is meghívnak bridgelni. Vajon hol lehet most, október 19-én? És nem bánta-e meg hogy elszalasztotta a londoni állást vagy húsz évvel azelőtt?

³⁷ Harmath Sándor = a Cukoripar egyik igazgatója

³⁸ Somóczy Lórántról írt *Boldizsár Iván* is (A fal, Élet és Irodalom, 1979/45); ezt idézi *Simonffy András*: *Komp-ország katonái* (Budapest, Magvető, 1981), 269. l.

Buksi boldogan csimpszkodott nyakamba. Malou feküdt, még ha akart volna sem vágathott volna barátságos pofát. De értékeltem, hogy befogadta Buksit és persze pénzt dugtam a cseléd Mariska kezébe, aki, ha nem is úgy, ahogy én szerettem, de ellátta a gyereket és megosztotta szívét közte és a kis Sisi között. Péter pedig szokott elragadó modorával, sétáltatta és kocsiiban toltá-húzta a gyerekeket a szomszédos lejtőkön. És bizonygatta, hogy már akadt hasznos összeköttetése. F.-el találkozott, akinek generális volt az apja és aki többször járt kint nálunk a Labanc úton és aki sokáig volt orosz fronton, de akinek szintén nincs egész rendben a szénája, ki tudja miért, még az sem lehetetlen, hogy az anyja zsidó. És ez az F. akiről szókesége, karperece és egyéb okokból, talán igaztalanul, mert nem tudtuk, udvarol-e valakinek, azt mondtuk egymás közt, hogy homoszexuális, ez az F. tehát beszélt neki valami katonatársáról, aki nyilas párttag és aki egy hajlék ellenében sok mindenre hajlandó. T.-nek hívják, költöztessem be a Dorottya utcába.

*

Másnap is jött Palitól levélke és válaszómban a legkomplikáltabb code-ot alkalmaztam, úgyhogy Pali sem tudta megfejteni, de mindenesetre azt üzenté, menjek el otthonról és helyeselte A.-ékat, mint teljesen valószínűtlen helyet, amennyiben keresnének. Aznap délben, már nagyon nyugtalan voltam és nagyon határozatlan és nagyon egyedül az üres és hideg lakásban, étvágytalan és cselekvőképtelen, a konyhában egyre nőttek az elmosatlan tányérok különböző sarkokba rakott tornyok, csengettek. Félve nyitottam ajtót.

„Schnurbusch, ein Engel vom Himmel” és majdnem nyakába ugrottam. Az udvari úriszobába mentünk, leengedtem a zsalukat, hogy senki ne láthassa kivel beszélgetek és kiöntöttem szívem. „Ja, ich hab’ mir schon gedacht das mit L. etwas schief gegangen ist, da ich seit Tagen nichts von ihm gehört habe.” És aztán terveket kezdett kovácsolni, hogy van neki két SS embere, akik neki le vannak kötelezve és akik, ha más megoldás nincs, rohamautójukkal elmennek a Mária Terézia lakanyába és kihozzák Palit onnét, hiszen a Nyilaskeresztes párt mindenben deferál nekik, még írásbeli ukáz nélkül is. És, mondta, minden forradalom csak az első 48 órában véres, ez a periódus már elmúlt, Palit, ha bántalmazták volna is, nem lehet a dolog oly súlyos, ha írása rendes, megölni nem fogják, a többi pedig csak türelem és kitartás dolga.

Papa aznap tudtom nélkül elment a Margit körútra és névjegyét beküldve a vezetőhöz (melyik ezredes lehetett?) minden baj és késedelem nélkül be is jutott hozzá. Hja, nagy dolog ám felsőházi tagnak lenni még egy katona szemében is, még háborúban is. Papa külseje még a leggyanakvóbb szerint sem volt zsidós, viselkedése pláne nem. Bemutatkozott, mint Pali apósa és bagatelizálva a dolgot azt mondta, mégis csak tűrhetetlen dolog, hogy ott ismeretlen okból fogva tartják, jó lenne ügyét rendes bíróság előtt, ha egyáltalán van ellene vád, kivizsgálni. Az ezredes teljesen egy véleményen volt vele és megígérte, hogy kellő módon jár el. Én ugyan semmibe vettem ezt az ígéretet és Papa eljárását is és csak valami földöntúli csodában mertem reménykedni. Azt hiszem papa révén egy taxival mentem el egy kis táskát csomagolva össze, a lakásból az óbudai Evező utcába, olyan vidékre, ahol soha azelőtt nem jártam.

Modern ház volt, közel a Dunához, egy új utcában, magas ház, kis lakásokkal. A.-éknek kétszobás lakásuk volt és egy kis folyosó, mely egyben előszoba volt, választotta el a konyhától és cselédszobától, mely egy még beépítetlen telekre nyílt és nagyon szép világos volt. Ebben nemcsak egy dívány volt, hanem egy nappal szék – éjjel ágy dolog is. Ha így visszatekintve azt kérdezem magamtól, mi volt a legkarakterisztikusabb egész ottlétem alatt, akkor azt kell válaszolnom, a poloskák. Százával mászkáltak a falra feszített ágy feletti kézimunkán. Néha, ha hazajöttem, Margitot nagyban dolgozva találtam kis szobámban, spiritusszal vagy petróleummal kente, már nem tudom, de bűdös volt nagyon.

Első perctől fogva igyekeztem a napi élelemellátást feljavítani és megvásárolni. Közel volt az óbudai piac, ahol sokféle kincsré bukkantam. Pár nappal később emlékszem, egész délután bezárkóztam a kis szobámba, ujjaim sebesre vágva és megpucoltam egy kiló egész apró gesztenyét, hogy gesztenye pirét csináljak, amiről Margit mondta, hogy mennyire szereti. Margit nem volt titkolózó kedvteléseit illetően. „Soha nem volt ernyőm, mindig vágytam ezüst teás kanalakra” és hasonló más dolgok. Hogy engem érdekből és nem szerelemből fogadtak be, nyilvánvaló volt, de a kockázat nem volt csekély és a kölcsönös szimpátia, vagy alkalmazkodás egymás világfelfogása iránt hozzájárult ennek megkönnyítéséhez. Margit akarnok volt, ambíciós, törtető, de nem képességektől mentes.

Meglepett, ahogy egy könyvből tornagyakorlatokat olvasva kikényszerítette férjét, hogy vele együtt a kis szobában, az asztalt amennyire lehetett egy sarokba tolva, azokat elvégezzék este. Nem volt szép, barna hajú és minden báj hiányzott belőle. A jó-tanulók elismerést kiérdemlő viselkedése jellemezte talán leginkább. Férje, kinek apja MOM előmunkás volt, műszaki ember, óriási teljesítménynek érezte, hogy munkás sorból jogi doktorátusra küzdötte fel magát. Muzikális volt és mint szegény, ösztöndíjas diák, tagja egy egyetemi kórusnak. Azok meghívást kaptak egy amerikai turnéra, és velük mehetett volna, nem került volna a világon semmibe és kicsoda élmény, megváltoztathatta volna egész élete folyását, de . . . képtelen volt kettőszáz pengőt felhajtani, hogy abból szmokingot csináltasson és anélkül nem utazhatott el. Még ismerősei sem voltak olyan helyzetben, hogy 1937-ben ekkora összeget bizonytalan határidőre kölcsönadhassanak.

Nem vádként mondta, nem engem vádolt, de én mégis így fogtam fel. Az akkori rendszert vádolta, az osztálykülönbség rendszert, az áthidalhatatlan akadályokat, ott munkás sorból valaki és hozzá keresztény fiú (ezt mondta is, hogy zsidók közt könnyebb volt, ott mindig volt egy úszorás nagybácsi, egy eldugott boltos rokon, akinek fontos volt, hogy az ifjabb generáció felvergődjék a sötétből a napfényre) az úri osztályba törjön fel, legyen az bármilyen tehetséges.

A. nem volt rendkívül tehetséges. Csak sokat éhezett fiatal korában. És Margit úgy találta, hogy ez jogosítja őt továbbiakban a jó életre. És bennünk, Paliban látta a létrát, a nyitott kaput, mely a hamarosan bekövetkező szövetséges győzelem után férjét oda magával viszi. A. nemcsak híreket hallgatott kis rádióján, hanem zenét is és mutatta nekem, hogy bár apja feljavította azt, amennyire lehetett, egész más egy olyan készülék, amilyen nekünk van, varázsszemmel. Ott élesebben lehet beállítani és a varázsszem jobban regulázza is a hullámhosszat. Értelmes dolgokat mondott mindkettő, de valahogy mégis mindennek szegényszaga volt. Műveltségük, úgy éreztem, bizonyos vonalakon túlhaladta az enyémet, de azok olyan vonalak voltak, melyek eddigi életemet nem érintették és ezért hajlandó voltam azt hinni, hogy másodrangú jelentőségűek. Legjobb barátjuk a V. testvérpár volt. Ezek a barátságok lokális körülmények következményei voltak, nem a szülők társadalmi állása hozta őket össze a város legkülönbözőbb villanegyedeiből, mint nálam. Óbudaiak voltak. A közös Grund [. . .]

Napközben tehát egyedül voltam. Először is a Margit körútra mentem, ahol A. hozta nekem már első este az örömhírt, Pali egy elfogatási parancs alapján „ezt az embert mi akarjuk kicsinálni” és mint letartóztatott a Hadbírószágon és biztonságban volt. Naponta beszélhettem vele Somóczy Lóránt vagy Zilahy Tamás jóvoltából. Számítalan utasítását, kívánságát hajtottam végre. Én nagyon boldog voltam, hogy ott biztonságban tudtam, de láttam, hogy Pali elégedetlen helyzetével. Akkor növesztett először szakállt. Onnét Péterékhez mentem, Buksihoz. Aztán ki Óbudára, hol minden nap, de furcsa dolog, fodrászhoz mentem. Pali reggeli viziteimen kifogásolta, hogy nem nézek ki elég rendezesen. Vassal sütötte fel hajam az Evező utcai kis fodrász. Közben valaki, hogy ki lehetett, talán Szabó Micu? szerzett egy menekült igazolványt. A Keleti mellett hosszú-hosszú sorban álltak az erdélyi menekültek, akik bementés alapon kaptak egy papirost, hogy ideiglenesen pesti lakosok. Ez a papír aztán élelmiszer-jegyre is jogosított. Az én papíromon Mindszenty Pálné állt, Kolozsvárról jöttem. Így is jelentkeztem be az Evező utcában, hiszen éjjel le kellett menni gyakran a pincébe és a házmester különben bajt csinálhatott volna. Illetve a házparancsnok, aki járt is az A. lakásban, de Margit „jóban” volt vele és elfogadta, hogy Kolozsvárról menekültem.

A.-ék barátai, V.-ék sokszor ott voltak este. V.-ről ők maguk mondták, hogy kissé különc, nagyon szerette nővérét, de különben túl gyáva volt, hogy nők iránt érdeklődjék. A Néprajzi Múzeumban dolgozott, népi zenéről írt disszertációt. Hogy ez egyenértékű-e a dollár devalorizálásának problémájával vitatkoztam önmagammal és azt hiszem úgy döntöttem, hogy nem. Nővére (mint-ha keresztnevében több betű lett volna?) kissé „verwachsen” volt, ha nem is igazán púpos és szintén járt egyetemre, talán történelem szakra . . .? De az érdekes körülötte az volt, hogy talán két évet Moszkvában töltött a háború kitöréséig, mint az akkori magyar követ gyerekeinek tanítónője. És ez a személyes tapasztalat (mintha könyvtárban dolgozott volna akkor ez a V. lány? és különben is éreztem és értettem, hogy most másodsorú jutok érintkezésbe a Mátrai Jolánka féle szegény keresztény intelligenciával) oroszofília tette nemcsak őt, hanem az egész társaságot. Az én elképzelésem szerint akkor Oroszország csupa sofőrsapkás és sofőr intelligenciájú emberből állt, már a vörös Oroszország, ahogy a Lenin és Sztalin fényképekről láttam. És csodálkoztam, hogy ők a Szovjetuniót azonosították a nagy orosz irodalommal és mint az ex oriente lux, onnét várták és fogadták el már előre mindazt a jót, ami leváltja a most átélt nehézségeket.

Mikor hogy hogy nem elmondtam, hogy Pali elégette az orosz szótárt, V.ék nagyon csodálkoztak, ők sokféle oroszul írt könyvet, újságot őriztek nagy kegyben és kizártnak tartották, hogy bármely német házkutatás ezt rossznéven vehetné [. .]

Csináltattam közben fényképet az igazolványba, melyen kolozsvári menekültnek voltam feltüntetve és Óbudán bejelentve. Ott a környéken kattintott le egy hivatásos fényképész. És a felvételre Margit azt mondta, milyen rossz, előnytelen, hiszen a legszebbet rajtam, a rendkívüli, nagy szemem, egész közönségesen kicsire csinálta. Mélyen megdöbbenett ez a szemembe mondott bók, azt hiszem az első volt életemben. Szép lenni. Ez csak Margit hízelgése lehet, hiszen még abban a bizonyos érettségi utáni újságcikkben is csak azt tudták rólam írni, hogy „bájos”. Az érettségire és az iskolára volt okom gondolni. Egyik nap Margit azt mondta talán jobb lenne, ha a délután folyamán szobámban maradnék, mert egy jó ismerőse, hogy ne mondja barátnője jön őt meglátogatni és bár szerinte elég megbízható nő, az ember soha sem tudhatja. Franciaszakos és zsidó barátja van és azért bujkál, ő az, illetve ők azok, akik párszor már igénybe vették a cselédszobát és persze most is ez ügyben jelentkezik, de ő majd elintézi.

Sajnáltam azt az ismeretlen nőt, akinek már hamarabb kellett bujkálnia és aki miattam nem kerülhet most ennek a háznak védelmébe. Persze hallottam hangját, mikor bejött. Ez a hang . . ! Kilopakodtam és fülem az ajtóhoz szorítottam. Aztán beléptem. Zs. volt.

Hosszan beszélgettünk kettesben a kis szobában. Még a télen kivett egy egyszobás lakást valahol a Hungária körút vagy Stefánia út külső végén egy új házban, odabújt B. is, aki már nem bírta ki kölcsönösen Zs. szüleinél a hónapszámra tartó szobafogságot a pici lakásban. Ott, Zs. saját, főberleti lakásában, nyugalom és biztonság honolt míg a németek be nem jöttek. Akkor Zs., örült módon, önmagát feljelentve, bár senki nem gyanakodott rá és utólag mindenki meg volt döbbenve a házban, felvarrta a sárga csillagot. Csak ezt ne tette volna. Később már a lavinát nem lehetett megállítani, a ház nem tartozott a kijelöltek közé, el kellett költözzék és hát B.-nek még csak annyi joga sem volt, mint egy csillagos zsidónak, vagyis semmiféle élelmiszerjegye, bejelentőcédulája, igazolványa nem volt, azóta odisszeát járnak. Hogy pénzük nincs, nem is kellett mondania, érthetetlen volt előttem, hogy addig is miből éltek. Hamis iratok mind drága multság volt, még ha baráti körből is jutott az illetőhöz, az okmánybélyegegk árát csak meg kellett téríteni.

Azt hiszem, mindjárt adtam neki pénzt, és vagy még aznap, vagy másnap értem jött és mért, mért nem, bementünk együtt a városba. Hogy hogy kerültünk az Egyetem térre? Hát nyilván, hogy kipróbáljam azt az új espresso-büfét mely akkor ott nyílt és ahol jegy nélkül még békebeli finom falatokat lehetett kapni. Igazi téliszalámis kenyeret és hasonlókat. És ezekkel aztán nem is fukarkodtam, nem annyira saját étvágyam csillapítására, mint Zs.-éra, aki boldogan majszolta őket, nem sokat ehetett és újabb és újabb kérdésekre mindig igennel válaszolt. Azt hiszem soha nem éreztem magam annyira mecénásnak, patrónusnak, mint akkor és soha nem szegyelte meg magát mecénás úgy mint én, amiért pénze van és a másiknak, akit önmagánál értékeesebbnek tart olyan büntudattal nem állt rendelkezésére, mint én. Aztán a tizedik szendvics közepén, 40 pengőnél többet fizettem értük, megszólalt a sziréna és soká, soká ültünk egy idegen pincében, a gyógyszerár alatt és féltünk [. .]

*

Péter valahol találkozott unokatestvérével, Palotay Nikolettal, aki egy lomha, szemüveges miniszteriális tisztviselőnek volt a felesége és akik a bombázások elől kiköltöztek „őseik”, a gabonás Hirschlerék birtokára, Várpalotára. Mivel Malou is félt a bombázásoktól és Nikolett örült volna egy igazi, százzsázalékos „árja” nőt a házába vehetni, hamarosan elhatározták hogy elfogadják a meghívást és kimennek „vidékre”. Vitték volna Buksit is magukkal, de hát abba semmiképpen nem egyeztem bele és így került sor az Evező utcában ott-tartózkodásom második fázisára: Buksival együtt. Hogy a sok környezetváltozás, a folytonos „új rend” vagy csak az én tapasztalatom hiánya volt-e az oka, Buksi rosszabb volt ezer ördögnél. Üvöltött, lecsillapíthatatlanul, nem evett és folyton becsinált, A.-ék féltett nappal szék, éjjel ágy-bútorára. Igazán nem volt csekélység egy ilyen pokolfajzattal a nyakukon élni, csak a közeli jövő nagy reménye segíthette át őket rajta. Ha éjjel le kellett menni a pincébe, Buksi ott is feltűnést keltett, rendelkezett a többi gyerekekkel, bár ő volt a legkisebb, hiszen alig múlt három éves. De hihetetlen akarat volt benne és egy nemtom honnét származó parancsosztogatási magabiztonság.

Ha egész csendesen viselkedett volna, akkor is szembeszökő maradt vörös irhabundája a széles fehér prémcsikkal körös-körül, melyben Mikulás imitációnak tűnt.

Buksinak naponta vettem újabb és újabb játékokat, a piactéren volt egy játék- és papírkereskedés és cipeltem magammal hosszú sétákra főleg késő délután, miután A.-ék hazaértek, hogy akkor kis csend legyen otthonukban és kifáraszsam, egy nyugodt éjjel biztosítékeként. Folyton beszélünk arról, hogy igazolványom Kolozsvárról származik elannyira, hogy legnagyobb meglepetésemre, mikor egyszer Margit szerzett valami takarítónőt, talán a vicit, hogy a gyerekholtit mossa ki és az rátámadt Buksira, hogy honnét jöttél? Buksi habozás nélkül rávágta: Kolozsvárról. Sétánk közben mint legmesszibb pont a Margit-híd budai hídfőjéig jutottunk el és bámulva néztem a vég nélküli oszlopban kivonuló német csapatteket. Óbudán át is éjjel-nappal robogtak, szakadatlan sorban, nagy sietve. Jó jel, jó jel, mondtuk egymásnak.

Pali többször kikerült közben a Margit körútról, de azért még volt úgy, hogy én mentem be hozzá és egy ilyen alkalommal váratlanul megjelent a szobában egy tényleges hadbíró. „Mi van veled, mért van szakállad?” „Fogságban vagyok, őrnagy úr.” „Miért?” „Katona-orvos megvesztegetésével vádolnak, szabadságoslevél meghosszabbítása miatt.” „Micsoda badarság, hogy még ráérnek ilyesmivel foglalkozni, mikor minden emberre szükség van a fronton, már Szeged előtt állnak az oroszok, minden magyarnak ott a helye a haza védelmében.”

Már november volt, esős, ködös, hideg november. Buksival órákon át csatangoltam délután az utcán, teljesen kimerülten értünk hat körül vissza az Evező utcába. Pali jelent meg hamarosan. November 4-e volt. A Margit körúti börtönt kiürítették, az egész hadbírószág költözködésben volt Veszprém megyébe, vagy még messzebb az osztrák határ felé. Így Palit a nagy felfordulás közepette Somóczy Lóránt kiengedte a transzportból, nem is szerepelt a listán.

„Ma éjjel felrobbantják az összes hidat” mondta Pali. A Margit-híd már egy elővigyázatlanul áldozata lett, de tudtuk, hogy a németek mindegyiket aláaknázták. „Gyerünk, csomagolni, megyünk át azonnal a Hungáriába.”

Szakadt az eső, a villamosok zsúfolva, az utca sötét. Nagynehezen kapaszkodtunk fel valamelyikre, szálltunk át ordító gyerekekkel, csomaggal, átázva, a lépcsőn lógva [. .]

Végül megérkeztünk a Hungáriába, a kivilágított, emberektől hemzseggő szállodába, ahol a hallban ültek és ránk vártak már órák óta Holwedeék. „Endlich.” Csak egy egyágas szobát tudtak arra az éjjelre számunkra biztosítani, de ez is csoda volt. Úgy látszott, mintha egész Magyarország ekörül a régi, jó, fényesre koptatott portásasztal körül tolongana. Igyekeztem Holwedeék felé mosolyogni, de aligha sikerülhetett. Talán Ilse volt az, aki valamilyen belegtes Brotot és gyümölcsöt, talán egy zlmát hozott be Buksinak, aki nagy nehezen meg is ette. Ő is fáradt és piszkos volt és Palival kettesben begyömöszöltük a kis egyablakos szobában álló nagy mosdóba és ott úgyahogy megmosdattam. Pali sürgetett, pedig láthatta, alig állok lábamon. Amit soha nem tett, ő törölgette a gyereket és fektette le a szobában levő keskeny díványra. Én nagy nehezen beemeltem lábam a magas mosdóba, azután a hálóing, menekülni a fáradságtól, megszüntetni a külvilágot, aludni [. .]

Mért volt akkor újabb rémülethullám? Milyen újabb parancsok ijesztgették a naponta újabb parancsokhoz alkalmazkodni igyekvő zsidóságot? Azt hiszem, hogy Szálasi „apánk” már nem tartózkodott Pesten, az egész kormánnyal nyugatra vonult. Mama még ma is őriz egy felhívást a Felsőháztól, meg kell nézzem dátumát, melyben papának, éppen úgy, mint a többinek, helyet ajánlanak fel a nyugatra vonuló külön csoportban, autójegyvet mellékelve, külön benzinutalvánnyal. Mindenesetre újabb vészjelek tornyosultak a zsidóság égboltján. Pali, kiszabadulásának másnapján már felvette az összeköttetést „mindenkivel, aki számba jöhetett” így elsősorban a Bank jogügyi osztályával, hol csomó eredetileg kötelességből felvett keresztény most már évek óta hűségesen filoszemitáskodott papa kedvéért. Így Sumonyinéval, papa titkárnőjével is beszélt, sőt annak kissé bolondos nagynénjével, a vénkisasszony (bár nem nagyon öreg) Bujdosi Évával, lelkes adventistával, vagy micsodával. Hiába könyörögtem amennyire csak bírtam, Pali ragaszkodott hozzá, hogy Buksival együtt elvigyen minket talán mindjárt másnap az egyágas szobába a Sándor utcába, a Múzeumkert mögött, Bujdosi Évának ebbe a kis udvari lakásába. Oktalannak, felesleges kínzásnak találtam ezt nemcsak önmagammal, hanem Buksival szemben is.

Hideg volt, órákon át próbáltuk a kályhát begyújtani, mert mire odaértünk, Éva már elment volt. Talán állása volt a Vörös Keresztnél? Nem emlékszem. A konyhában volt ugyan egy és más és Pali is hozott még a nap folyamán, de teljesen partra vetett halnak éreztem magam. Egész nap

próbáltam Buksival játszani, hogy csendben tartsam, mert hát bejelentetlenül húzódtunk ott meg, a szomszédoknak nem volt szabad gyanút fogniok. Este hazajött házigazdám és megfőzött egy nagy karfiolt, még valami vajas rántás is jutott rá. Ajánlotta Buksinak, de hát máshoz volt szoktatva és egy falatot nem vett be szájába. Én is nehezen ettem és egész tanácstalan voltam a határozott és más körülményekhez szokott Éva parancsaival szemben. Biztos, hogy jóindulatú, magasabb hivatottságból segíteni kész nő volt, tudatosan „jó” és ha voltak érzései, azokat sikerült eltemetnie. Katonahangnemből volt jó. Férfias volt, ahogy még nőket nem láttam férfiasnak lenni. Leszedtem tehát az asztalt és próbáltam elmosogatni, a maradékot Éva utasítása szerint tárolni, mikor Buksi megszólalt: „És én mikor kapok vacsorát?” Mért hasított ez belém olyan tragikus erővel? Hiszen addig mindene megvolt, mindig több mint bőven táplálkozott, még ha egyszer nem is eszik semmit, akkor sem hal éhen. De magam előtt láttam egy ilyen kérdésektől hemzseggő jövőt, a kitaszítottaságot, hideget, ügyefogyottságot, idegenekre való ráutaltságot, akik ugyan „jók” hozzám és gyerekekhez, de lenne csak inkább saját otthonomban valamelyik családtag „rossz” hozzánk inkább... Sírva próbáltam valamit szájába dugdosni, míg Éva a nevelőnő magaslatáról prédikált, hogyha éhes, adjam neki a hideg karfiolt, a tápértéke ugyanaz és majd legközelebb megtanulja, hogy egye, amit kap és ne legyen válogatós. Azt hiszem az volt életem első éjjele, amikor azért fáztam, mert nem volt elég takaróm. Azonkívül kiderült, hogy volt egy sötét, hosszú spájz Éva hálószobája mögött és abban egész nap és nyilván napok óta, egy férfit bújtatott „ehhez semmi közöd, ne kérdezz és ne is menj az ajtó közelébe”, ami csak nyugtalansággal töltött el. Mennél többen bújnak, annál valószínűbb a leleplezés. Egy takaróm volt és vékony kis slingelt ingecském, azt hiszem az is Évától és szerettem volna Buksit magamhoz venni, hogy legalább egymást melegítsük. Csodáltam Évát, aki legalább 25 évvel idősebb volt nálamnál, hogy reggel hogy járt-kelt kis pongyolájában már hajnalban a fűtetlen szobában, előkészítve sok mindent ismeretlen segélyreszorultak számára. Aztán elment, rámbízva, hogy a szomszédos boltokban kelkáposztát valahogy szerezzek be és készítem el.

A kora délelőtti folyamán kétszer is jelentek meg 16–17 éves kislányok, bekopogva az udvari ablakon a gangról, akiknek kinyitottam. Hátizsák volt náluk és rémült beszédükből megértettem, hogy valamilyen csillagos házból szöktek ide „Éva nénihez”, mert a házat átkutatták a nyilasok és vitték el a lakosságot, csoportostul. Azt, hogy három napi élelemmel kellett jelentkezni minden csillagviselőre kötelezett nőnek a korhatárt most már 16-tól 65-ig terjesztve ki...

Elfelejtettem, hogy Pali letartóztatása idején, október 17. és 20. közt, míg egyedül voltam a Dorottya utcában, valaki telefonált a hűséges érdekében, hogy „elvitték az óbudai téglagyárba és egyetlen üzenete volt, hogy L. úrral ezt tudassák, az majd kimenti!” Az iroda utcai ajtaja alá bedugva pedig egy kis cédulát találtam azokban a napokban, S. O. S. Palinak, Óbudai Téglagyár, Anny.

Igen, elmentem kicsit Buksival a Sándor utcában kelkáposztát nézni és láttam a plakátokat, sorozás, behívás, halálbüntetés terhe mellett, ostromállapot, véstörvénytörvénysek. Nem tudom, Pali hánykor jött el Éva lakására, de mikor elmondtam, hogy félóránként jöttek oda, üldözve, különböző emberek, hogy egy férfi hosszabb ideje bujkál ott, Pali végülis hajlandó volt könyörgésemnek engedni, belátva, hogy ez éppen olyan veszélyes, mint a Hungária szálló, csak amellet még roppant kényelmetlen és kínos is számomra és visszamentünk vele. Lehetett november 7.

Holwedeék, a dán és Aczél Ági kislányával változatlanul összetartottak. Az egész szálloda hemzsegett álnéven élő ismerősöktől. A koszt kriminális volt összehasonlítva a szokásos jó konyhával, de még mindig két különböző étel szerepelt a menüben és a jegyekkel sem volt probléma, arról a pincér gondoskodott. Schnurbusch is megjelent tűnő csillagként, „Noch alle Zeit”, mondta, „die Russen sind ja noch 80 Kilometer weit weg”. Holwedeéknek azonban már nem hosszabbították meg a tartózkodási engedélyt, semmilyen hatóság és hát nem volt azért *OLYAN* biztos, hogy jó lesz nekik német létükre Pesten bevárni az oroszokat Pali minden „garanciája” ellenére. Igen, még jártak vonatok a Keletiről. Látnom a taxit, melyben hárman ülnek, a dán, és Holwedeék és ahogy Pali ünnepélyesen megígéri a dának, hogy vigyázni fog Ágira. „Ich komme sie holen, ich komme zurück, mit der ersten Möglichkeiten.”

Aztán mi költöztünk be a 106-os szobába.

A szülők közben az általános pszichózis nyomása alatt megjárták a maguk külön kis kálváriáját, illetve ez valószínűleg csak mamának volt olyan szörnyű.

A svéd mentesítő-levelek mintájára a különböző semleges országok is állítottak ki ilyen jövődö-beli állampolgárságot garantáló levelet, hogy amint kivándorlásra mód lesz, azokat a zsidókat országuk-ba befogadják. Így tettek a svájciak is, akik egy egész házat, az „Üvegházat” a Vadász utcában, e célra rekvirálták és ahol ezeknek a zsidómentő papiroknak kiosztásával a Bank vezérigazgatójának titkára, dr. Mezei Rezső ítélkezett élők és halottak felett. Papa már pár hete mindennapos vendég volt ott, ismerősöknek ilyen papirost szerezve és egyben a legújabb információkat, hiteleseket vagy kitaláltakat tudomásul véve. Kaszinó volt ez a hely, a halálraítéltek kaszinója, de olyan előtornáca a túlvilágnak, ahol a régi rend csillogása, volt pozíciók értékelve lettek még. Ide, mint biztonságosnak látszó helyre, tömegpszichózis, tömegvédelem, mittomén alapon ment papa mamával, ahol egy átjáró szobában a földön, egy szőnyegen aludtak, „de biztonságban” papa szerint. Mama szerint az egész teljesen felesleges volt és hát ki hallott már olyat, hogy az ember matrac nélkül, a padlón . . . és közben folyton, egész éjjel is, jöttek-mentek emberek a szoba többi részén. Az ilyen áldozatok értéke persze csak akkor csúcsoadna ki, ha azonos időben a másik variációt is végig lehet élni és látni, hogy mitől kímélődtek meg. Mivel közben Harmathék változatlanul laktak perzsa szőnyegek és műbútor ágyak használatával, érthető mama ellenkezése.

A Hungáriában Buksi továbbra is szörnyen nehezen volt kezelhető. Minden erőm rá koncentráltam, ha nem volt riadó, órákon át sétáltam vele a hideg Dunaparton és reszkettem minden étkezéstől a vendéglőben. Röviddel Pali visszaérkezése után, egy kétágyas szobából, mely szintén a Dunára nyílt, hosszas megbeszélés után telefonált Gyöngyösiéknek. Érthetetlen volt hogy s. o. s. telefonom dacára, sőt egy másnap megismételt hívás dacára nem hallattak magukról. Mi lehet ennek az oka? Pali tehát felhívta a lakást délelőtt és Mária jött a készülékhez. „Palikám, nagyszerű, csak-hogy. Igen, boldogan jövök, csak előbb még a Fő utcába kell mennem majd mindent elmesélek, összes bajainkat, nehézségeinket.” „Látod, mondta Pali, nem illojalítás volt hallgatásuk oka, nyilván Pistával is történt valami, ki is segíthetne, hogy a Fő utcából kimentsem . . .” Én azonban azt mondtam, nem hiszem és nem is akarok Máriával találkozni, majd Palitól meghallalom, mit mond és elmentem újra sétálni Buksival.

Máriával nem is találkoztam, vagy talán már elmenőben volt, mintha egy fátyolos kalap lett volna rajta? Palinak sirt és azt mondta, miatta volt élete első összeveszése férjével, aki egyáltalán nem volt hajlandó bármit is tenni, mégcsak annyit sem, hogy engem felhívjon, gyávaságból, önvédelemből, oportunitizmusból. És szó sincs róla, hogy bármi baja is esett volna, a Fő utcában egy kalaposhoz ment Mária. Na jó.

Mama aztán, mikor Holwedeék elutaztak és mi költöztünk be a fürdőszobás és balkonos 106-os szobába (bár melegvízszolgáltatás talán már csak egyszer hetente volt), beköltözött az előző kétágyas szobánkba papával, saját nevük alatt. Addigra a sok menekült, különböző bejelentőhivatalok bombasérülése és más bajok miatt a bejelentő hivatalok munkája legalább hat hetes hátráltatásban volt és míg rájönnek, hogy jogtalanul vonták ki magát valaki a megkülönböztető csillagviselés alól (amire papa esetében nem is volt ok) vagy hogy ez egy üldözött, egy politikailag keresett egyén . . . addig sok víz folyik majd le a Dunán.

Valahogy egyik nap vész hír terjedt el, talán az irodából telefonáltak, hogy kerestek engem és nincs kizárva, hogy majd eljutnak a Hungáriába, bár senki nekik ezt a nyilvános „búvóhelyünket” nem árulta el és én rémülten vittem egy kis dobozban ékszer és pénzt mamához a felettünk levő emeletre és órákon át járkáltam a ködös Dunaparton Buksival, de nem jelentkezett senki, Pali persze nem volt a szállodában, már akkor folyton rejtélyes útjai voltak, melyekre különböző fegyvertársaival ment el, többek között Szabó Micuval, aki karakán fickónak bizonyult és nagy filozofitának, egyben roppant jól ismerte egész Magyarország tisztikarát sok évtizedre visszamenően és olyan hamisított születési bizonyítványokat tudott kiállítani, hol Borsod megye akkori alispánja, közjegyzője mind megfelelően volt kitöltve. Én is akkor kaptam egy kitűnő születési bizonyítványt, saját adataimmal, nem kellett tehát semmit hozzátulni.

Nagyon untam a szálloda életet, az elégtelen fehérneműt, a háztartás kényelmének hiányát és folyton sürgettem a visszaköltözést. T. többször járt nálunk a 106-ban, mindig egyformán előkelően zárkózott modorral és ő is azt mondta, nyugodtan visszaköltözhetünk, ő jelenlétével minden esetleges látogatást a testvérek részéről majd párirozni fog. Kérésemre Pali telefonált Szalay Sándornak, aki fél órán belül meg is jelent (hja, ha a Jucika hívhatja!) és azonos módon megnyugtatóan

viselkedett. Ő nem is tudott semmiféle házkutatásról, pedig mivel harminc éve lakott ott, a házmester részéről minden pletykát elsőkézből kapott.

A visszaköltözésnek tehát végül is elvben Pali részéről nem volt több akadály, a gyakorlati kérdést pedig mama oldotta meg, aki a Vigadó előtt álló végtelen sorból (erdélyi menekültek vártak ott pót-élelmiszerjegyek kiosztására) kiválasztott magának egy bizalmat keltő természetes asszonyt és megkérdezte, hajlandó lenne-e szakácsnői állást vállalni. Mindjárt el is hozta ezt az Ilonkát a Hungária sörözőbe, ahol Buksival és Aczél Ágival és annak kislányával ebédeltünk és öt perccel később a pakta meg volt köztünk kötve. Persze kiderült, hogy Ilonka azelőtt is dolgozott ilyen minőségben és hát számára is remek megoldás volt az utcán hálás és koplalás helyett egy láthatólag jómódú háztartásban élni s még pénzt is keresni. Buksit mamára bízva mindjárt el is mentem vele ennyi idő után a lakásba, ahol a konyhában elrakatlanul állt rengeteg edény és az egész mosás, részben rozsdásan, összeszedve, de vasatlanul egy nagy kosárban, közel egy hónapja. Különböző hálóingeim használva különböző szobákban, hiszen minden szobában volt ágy vagy dívány, saját bútor, Vera bútora és Büchlerék (szomszédaink) recamerija, amit cipeltünk magunkkal. T. pedig ott tanyázott az úriszobában, mely a mi hálószobánkkal szomszédos volt.

November utolsó hetében költözhattünk vissza, a napra nem emlékszem. Ilonkáról mindjárt kiderült, hogy gyöngyszem, reggel baj nélkül begyűjtötte a kályhát a hálószobában, csak akkor keltünk fel, mikor már áradt belőle a barátságos meleg. De azért attól az időtől kezdve mindig hordtam a jaeger gyapjú „kezes-lábast” egy régimódi szabású alsóneműt, mely csuklómtól térdemig megvédett [. . .]

A T. úgy. Az, hogy kiitta az összes üvegeinket, sebj. Ott álltak a szekrényben, mit tehetett volna mást szegény, hiszen nehéz volt szeszhez jutni akkor. Pali szerzett be újabbakat P. által. Az, hogy ezzel szemben megkínált remek almával, amit valamilyen atyafia hozott magával, még hallom, amint magyarázza, hogy melyik almát hogy hívják és melyik a jó fajta melyik vidékről? nem kompenzáta az éjjeleket. Egy kétszárnyas nagy ajtó választotta el szobáinkat, mely nem zárt különösen jól, elvégre nem tudták felszerelésekor, hogy mi elől kellene engem általa megkímélni. Éjjel, késő éjjel, vagy talán hajnalban, járt haza, kopasz fején akkor is biztosan előírászerűen állt tisztí sapkája, de nem egyedül jött. Nem tudom, hogy éjjelente más és más kísérte el vörös bársonnyal kárpitozott úriszobánkba, de egyben mind azonosak voltak ezek a nők, sikoltásaiknak és nyöszörgéseiknek gátlástalanul adtak hangot. És én rémülten és megalázva és tehetetlenül feküdtem ott a világosságot az ajtó alatt ágyamig beengedő fényben és próbáltam fejem a párnába fúrni, hogy ne halljak, ne lássak [. . .]

T. hamarosan jött hozzám, én voltam otthon éppen akkor, egy csodálatos mesével. Rá akartak sózni egy különleges megbízatást, egy partizán csoport alakítását az orosz megszállás mögött. „Nahát” csodálkoztam. „De hát eszemben sincs” bizonygatta T., „kockázatos vállalkozás és én már elég háborúban vettem ki a részem én csak nyugalmat akarok, ha jönnek a muszkák”. Pali azonban, mikor ezt a hírt meghallotta és megtudta, hogy a partizáncsoport tagjainak megválasztásában T.-nek teljesen szabad keze van, hogy a „tagok” fantasztikus jogokat élveznek, kizárólag T.-nek tartoznak engedelmességek és minden más katonai vagy pártfegyelem alól mentesek, egy éjjeli gondolkodás után hosszas beszélgetést folytatott T.-vel és aztán együtt elmentek az Érmelléki útra. Fényképekkel, igazolványhoz, ez akkor a hamis okirat gyártáson kívül a legvirágzóbb ipar volt: az igazolvány-fényképezés.

Azt hiszem F. is velük ment és aztán az ő révén még egy egész más „központ” is alakult ki, sok tucat hasonló igazolvánnyal, de ezt csak egy évvel később tudtam meg és egész más oldalról. Most már elmosódtak a pontos adatok. Akkoriban még azt is tudtam, mi volt a számuk, hová tartoztak katonai alakulat szempontjából. Az igazolvány maga kétnyelvű volt, magyar és német. Bírójának jogában állt magyar vagy német egyenruhát hordani, vagy civilben járni, jogában állt bármilyen járművet igénybe venni és rekvizícionálni bármikor és mentes volt minden más szolgálat alól. És a fantasztikus ebben a papirosban az volt, hogy igazolatáskor az esetleg hitetlenkedő kérdőre vonhatta a felelős csoportot, az igazolvány kiállító közeget az Érmelléki úton és ott bebizonyították neki, hogy a papír valódi. Ez történt Gyurka esetében is. Gyurka és Vera együtt éltek egy darabig Gyurka valamilyen barátjának lakásában a Kossuth Lajos téren, a Parlament mellett a szép nagy „új” palotában. Ebédet valamelyik közeli étteremből hoztak, úgy rémlik. Gyurka lement volt tehát ebédet hozni és közben megállították, uniformisban volt. Tipikusan zsidós külseje mindjárt gyanút keltett és egy telefonfülkébe vitték be, hogy megvizsgálják. Szerencsére Tusi mama, dacára zsidó nőegyleti elnökségének annakidején nem engedte újszülött fiát látható „frigy”-re lépni az Örkévelalóval és így a

telefonfülke úgy Gyurka számára előnyösen végződött. Akkor tehát egyszerűen katonaszökevény, felültették az autóra és bevitték valamelyik laktanyába. Igazolványát azonban telefonon ellenőrizték és az Érmelléki úti katonai alakulat elismerte, hogy ezen a néven valóban van egy ilyen minden alól mentesítő igazolvány. Ezek után szabadon engedték és Verával együtt a kora délután folyamán megjelentek a Dorottya utcában. Emlékszem, milyen roppant halk hangon beszélt Gyurka, még benne volt az ijedség. Ennek az igazolványnak segítségével, melyet T. nehéz aranyakért vesztegetett, mentek el Pali és Szabó Micu az országútra Bécs felé és hoztak onnét a csoportból valakit vissza. Mert a nők, öregek és védtelenek csoportja hosszú kígyóban ment lassan, gyalog; kifelé az országból. Köztük Ila néni is férjével. A határról írt pár lapot, keresztény sógornőjének, Etelka néninek és abban az állt, „Édes hazám, Isten veled, azt hiszem, most sokáig nem látlak.”

Valószínűleg visszaköltözésünk után pár nappal lehetett, hogy egy ismeretlen nő telefonált, kinek nevét azonban már hallottam, csak nem tudtam, hol és kivel kapcsolatban. Szeretne hozzám eljönni. Igen. Röviddel utána megjelent, valami hiba volt az orra körül, operáció, csúnya nő volt. Éváról volt szó, első unokatestvéremről, Mariska néni és pofaszakállas államtitkár férjének lányáról. Hogy legalább egy napra adjunk neki menedéket. Közben ő majd talál más, hosszabb időre alkalmas helyet. Haboztam. Kimondottan féltem Palitól, kiszámíthatatlan volt. De tényleg sok volt nekem az állandó kávéfőzés, hisz lakásunkból kaszinó lett, az órákon át tartó sorbanállás Buksinak gyümölcsöt beszerezni (eközben fagyott le úgy a lábam a Mária Valéria utcában a Lloyd palotában levő gyönyörű fajgyümölcs üzlet előtt két órán át sorban állva, hogy még ma is szenvedek tőle) a Buksival való megkötöttség és az éjjeli kirándulások a pincébe. Bár találtam egy többé-kevésbé hozzávaló pajtást, a viciéknek 9 éves kislányát, mégis úgy éreztem, a gyerekek nem jut a szükséges gondoskodásból elég, túl sok van rajtam ehhez. Szaladtam le Palihoz, aki a sötét, rejtélyesen elegáns irodai dolgozószobájában éppen egy volt tanárát, Kallós Edét látta el jó hírekkel és élelemmel, tanáccsal. Sok ilyen gyámoltja volt, akik istenítették és joggal, mert mindig készen állt számukra. Félrevontam. Nem lehetne-e Évát gyereklányként magunkhoz venni? Mindannyiunknak csak haszna lenne belőle és van igazolványa. „Nagyon jó ötlet” mondta Pali azonnal, nagy örömmre. „De kikötöm, hogy csak őt és semmilyen más családtaggal emiatt nem kell törődnöm, vagy nem kell jobban törődnöm, mint anélkül is tenném.” Elmondtam barátnőjének, aki megkönnyebbült és biztosított, hogy ezt a feltételt Éva boldogan vállalja és azt is, hogy a szakácsnővel szemben, milyen jó, hogy nem régi cseléd van nálam, aki ismerné, valóban játssza szerepét.

Esetl a november végi eső, mikor estefelé csengettek. Én mentem ajtót nyitni. Éva állt ott, kis kofferral, kendőbe kötött fejjel, és náthás hangon azt mondta: „Kézéctscókolom, én vagyok a Margitka.” Ilonka a csengetés hangjára már szintén ott állt az ajtónál, így csak bólogattam, nehogy hangom elárulja meghatódásom.

Minden remekül ment. Évát, mivel olyan náthás volt, első éjjel nem Buksival egy szobában fektettük le. A szakácsnőnek azt mondta, hogy kozmetika volt és menekült és őt is úgy szerződtette mama számomra, mint Ilonkát. És Ilonkát mindjárt ellátta tanácsokkal arckrémre vonatkozóan. A jó vacsora maradványait kissé húzódvá ette a benti tányérról, látta, hogy ezen Ilonka csodálkozik, de ettől eltekintve Ilonka el- és befogadta őt, mint sorstársnőt és vagy tényleg nem tudta, hogy nincsen minden egészen rendben, vagy bölcsen úgy tett, ezzel szemben én is nagystúli voltam Ilonkával szemben és különböző nőrokonai, sőt az egyiknek fia is soká élték velünk, lakást, ételt kapva és csak nagyon felületes és felesleges munkát végezve ellenszolgáltatóként.

Éván kívül voltak más, állandó lakóink is, és rendszeres látogatóink. Így Faragó Renée, Palinak rokona. Ez a nálunk talán 10 évvel idősebb nő naponta ült ott az ebédlőben, míg mi ettünk, mindig újabb ötletekkel és kérésekkel. Férje, Faragó István, valahol egy kórházban volt és ő is talált magának biztonságot ígérő szállást, de azért még nagyobb biztonságot szeretett volna és tízszer is eljött Palival ezt meg azt megbeszélni. Hogy pontosan az mi volt, milyen hamis papír, milyen kiút, nem tudom. De tudom, hogy egy arany cigarettatárcáját Palinál helyezte biztonságba. Hogy ez letét volt-e a beszerzett papírokért, vagy esetleg fizetség vagy csak kizárólag a bizalom jele . . . És mintha Rózsa Edith is, ki közben az irodában dolgozott, Palinak adta volna anyja egyetlen értéktárgyát, egy másik arany szelencét és talán A.-ék ásták el az öreg és általam soha nem látott MOM előmunkás házában. Odakerült különben dr. Molnár Béla aranyórája is, Pali nem merte saját holmiját sem mind otthon tartani. Akkoriban sok fontot vásárolt, később azt mondták, hogy ezek a fontok nagyrészt német

hamisítványok voltak. És ez a pénz és még sok más „L.” felírással a gellérthegyi svéd követségen a követ személyes safejébe került. „Jobb helyen már nem lehetne” volt a megnyugtató érzés.

A lakóvendégek közé tartozott változatlanul S. is. Jött a maga szerény módján, aludt a zöld díványon, aztán megint napokra eltűnt. Valahol az Aranykéz utcában volt alberletli szobája hamis néven, és a háziasszonya, állítólag, valahányszor éjjel kimaradt, rátámadt, hogy hol hentegett ma éjjel, kinek az ágyában? S. hozzátartozott a mindennaphoz, ő vitte el a holmit a svéd követségre és beszélt már akkor a később legendás hősről.

Egyik este, minden héten volt rémhír hullám, újabb rendelet következménye vagy előhírnökeként, váratlanul megjelent Gyula bácsi. Nagyot hallott, de változatlanul elbájoló úri modora megmaradt a sors különös kegyetlensége dacára. Ez pedig saját lányának hihetetlen viselkedése volt, aki Budán valahol menedéket talált a hamis papírokkal, és saját apjának azt mondta: „Fel is út, le is út, itt nálunk nem maradhatsz, veszélyeztetsz mindnyájunkat, mivel nem gondoskodtál időben kelő igazolványokról.” Őszintén megmondta, ha nálunk nem tölthet egy éjjelt, nincs más választása, mint a Duna. Nem jött hozzánk valami jókor, minden ágy foglalt volt, de hát miért tettük volna ki a halálnak? Útunk a vacsoránál, vele együtt és szegény még viccelt, anglofil műveltségét hozva fel példaként, hogy helyzetét Hogarth már megörökítette egy rézkarcon, a „Hívatlan vendég”-ben. Pali azonban mindjárt úgy döntött, hogy mi átmegyünk a Hungáriába, a 106-osba, melyet változatlanul nevünkön tartott és fizetett (ki tudja, mikor és mire használta tudtomon kívül) és Gyula bácsi alszik ágyunkban [. . .]

Ott aludtunk tehát a szállodában, „vakációztunk” és másnap csak későn telefonáltam haza, hogy van-e valami újság. „Volt itt valami kertész a villából, akart a nagyságos asszonnyal beszélni, de most már elment. És a szegény Margitkához orvost kellene hívatni, rosszul van.” Siettem haza, mi történhetett Évával? „En nyitottam ajtót Kulcsár bácsinak, de szerencsére ott elég sötét van, a fejem be volt kötve, nem ismert meg. De félttem, elszólja magát, így hát hamar magamra zártam a fürdőszobát és az ajtón át mondtam Ilonkának, hogy rosszul vagyok. Pechemre Kulcsár bácsi egy órát várt rátk, addig fogoly voltam.” A vendégek felsorolásában nem szabad elfeledkezni Annyról, aki saját erejéből került vissza transzportból valahonnét Győr környékéről. Nem is volt nehéz, csak memi kellett, az oszlop oly rettenetesen hosszú volt és csak két baka őrizte, elhatározás kérdése volt az út menti árokban meghúzódni és aztán valamelyik falun át felszállni a vonatra. Szinte azonnal visszatalált régi életmódjába, illetve ezt most csak még nagyobb mértékben élte ki és tőlem telefonált valamilyen fiatal grófnak, akivel utcán, vagy légópincében, vagy espressóban ismerkedett meg, per „itt Vera beszél” és ment el hozzá édes légyottra. Mindig akadt férfi, aki, ha csak rövid ideig, de segített rajta, kis luxus kívánságait teljesítette, és mielőtt ez kötelesség színezetet kapott volna, akadt másik mindkét részről. Magyarázta nekem, hogy csak a „má”-nak szabad élni, ha van egy doboz csokoládé, azt együltében megenni és semmit el nem tenni, mert lám, ki tudja, lesz-e mód a polgári takarékossgág gyümölcsseit később élvezni?

Mint kiderült, akkori személyazonossági igazolványát Pali szerezte, az ismert „Polyák” papírok csoportjába tartozott, félig hamisítvány, Panni már említett viaszosvászon barátjának, Árvai Gyurinak leendő feleségétől származtak ezek. Pali ezen kívül nem is titkolta, hogy Annyt a Hungáriában helyezte el. Közben egyre jöttek a libák, a fél disznók és egyéb „szezoncikkék”, melyek közé nemcsak a hamis papírok, hanem a jegy nélkül beszerzett élelem is tartozott. Ezek különböző forrásokból származtak, feketekezeskedő volt bőven, és abban az időben, novemberben, már alig lelték fel megszokott címükön klienseiket, mert ki ebből, ki abból a szempontból bujkált valahol. Vagy nyugatosok voltak, ez volt az árja rész, és közéjük tartoztak – bánatunkra – Jeneyék is, vagy zsidók voltak, bujdosásban Pesten. Péternek is voltak forrásai, melyek egyben hozzánk is jártak, és most a Péteréknek szánt adagot is átvettük, ha meg a Gáspár családból Czillér úr, egyelőre csak önzetlen jótévő, is nagyban küldözgette hozzánk embereit. Így soha nem látott bőség uralkodott nálunk olyan időkben, mikor a boltokban, ha egyáltalán kinyitottak, csak hüvelyest lehetett kapni. T.-nek is idővel magy eltartásra váró családja gyűlt a Falk Miska utcában, akadtak lekötözöttek itt is, ott is, röviden, minden edényem megtelt már zsírral, a spájzban zsákszámba állt liszt, és néha bejött egy csemetés után Ilonka, kétségbeesetten összecsapva kezét, hogy azt mondja: „Megint egy liba!” De erről az egész hamsterolásról majd később még egyszer.

Több ízben ott jártak persze A.-ék és általuk tudta meg címünket Zs. is. Először nyilván csak kérdezni jött általam Palit, hogy ki tudná-e menteni apját valamelyik táborból. Bizonytalan válaszomra

aztán erőszakos lett, sőt, talán követelőzött, ezt már csak Palitól tudom, aki ab ovo utálta őt. T-re hátrította a mentőakciót Pali, aztán, mikor a kellő adatok megvoltak, és valahogy ideje lett volna intézkedni, hiába szóltam, ma kellene Zs. ügyében kimenni nemtomhová, nekik más dolguk volt, nem is próbálták meg, és aztán . . . késő lett. Zs. szerintem joggal vádolta Palit szőszegéssel és főleg, hogy könnyen tett ígérekkel visszatartotta őt attól, hogy más módon igyekezzék apját a halál torkából kimenteni. El is tűnt végleg, szép ember volt és egész életében nagyon sikertelen, egyre csak lejjebb csúszott. Talán hiányzott belőle az az energia, mely lányában túltengett.

Egyik este megjelent nálunk a Dorottya utcában Palotay Nicolette és férje. Futó vizitre jöttek be Várpalotáról és Pétertől hoztak üzenetet. De valami bizonytalanság és határozatlanság is volt bennük, hogy menjenek-e nyugatra, mert férjének (mi is volt a neve és foglalkozása, ma is előttem van mackószerű lomha lénye, szemüveggel) hivatalból lett volna erre módja. És akkor Pali, elhülve álltam mellette, a szó szoros értelmében futott a hideg rajtam végig, amikor vakmerőségét, felelőtlenségét éreztem, majdnem idegen sorsokba fölényes bizottsággal nyúlni bele és azokat irányuktól eltéríteni. „Garantálom nektek, mondta raccsolva, hogy csak hálások lesztek nekem, amiért lebeszéltelek a nyugatra menéstől. Várpalota előbb lesz talán orosz kézen, de kiküldök majd időben szükséges biztosítékot, melyet az oroszok respektálni fognak. Addig pedig, ha Barna (?) velem jön holnap, teljes védelemben lesz részetek egy másik papiros által.” Éreztem, hogy nem alaposan megfontolt baráti segítséget nyújtott nekik, hanem ez alkalommal egy eddig meg nem játszott kártyán, az egész Palotay rokonságon futtathatta végig felsegítő, úristent játszott hiúságát. És mikor kettesben maradvam megkérdeztem, hogy mertél beleszólni dolgukba, leintett, hogy itt nem lehet hiba, mert nálánál biztosabban senki sem tudja, hogyan is kell majd a győzelem napjától fogva a győzőkkel egy üvegből pezsgőt vedelni.

Erre a pezsgő ivásra, csak egy-kétszer jutott azóta eszembe, annyira próbáltam tudat alá gyömöszölni, hamarabb is kényszerítve lettem. Történt ez pedig T. úr kívánságára, aki állítólag azt mondta Palinak, rossz néven veszi, hogy számtalanszor hangoztatott meghívását nem fogadtuk el. Hogy pontosan mikor is mentünk az elhagyatott utcákon át a Nagymező utcába, egy még mindig létező mulatóba, nehéz így rekonstruálni. De december eleje nem valószínűtlen. A füstöt vágni lehetett, publikumban és zajban nem volt hiány. És a főatyaiszten persze T. volt. Körülötte csoportosult a cigánybanda és én is órák hosszat hallgattam danolását. Kedvenc nótája valami erdélyi faszoros kezdetű volt, szomorú, hallgatós, akkor a közelben mindenki őt bámulta, aki valóban érzéssel és ittas meghatottságból engedte ki nem is rossz tenorját. Két felfelé álló orrluka szomorúságot lehelt, hogy mit fájlalt? . . . „Haj, Palikám, ha te tudnád, mennyi nyomorúságon mentem én át, mit hagytam ott Erdélyben, viszontlátom-e?”

Biztos udvarias, sőt, előzékeny volt velem szemben, kérdezte, mit húzasson és én megértve, mit várnak el tőlem, lelkes elragadtatással dicsértem hangját, úri tempóját. Czillértől, ki kolozsvári volt, az a hír járta, hogy T. pincér volt arrafelé. Talán nem volt riadó, de az egész hely mesebeli, festményekről ismert haláltánc gőzét árasztotta, az éjjeli pillangókkal egyetemben, melyekhez, féltem, én is hozzátartoztam tarka papagájos ruhámban. Mikor éjjel gyalog hazafelé mentünk csípős hidegben, szembejött velünk két katonatiszt, kiknek Pali persze szalutált. Aztán mondta csak hitetlenkedve, hogy az egyiket nem ismerte, de a másik, ezredesi jelzéssel, egy Szántó nevű jingász volt, zsidó, linkóci, siófoki vendég. Ha már álruha, legyen díszes, lehetett elképzelése és valószínűbb, hogy egy Őrvezetőt igazoltatnak, mint egy ezredest.

*

Ami a katonai rangokat illeti, akkor december legelején lehetett, hogy a „Tizedes” váratlanul megjelent nálunk. Garzó Zoli csengetett be a Dorottya utcába. Éppen Pannival valamit szortíroztuk, rakosgattunk, talán ágyneműért jött, amit nálam tárolt? Amikor civilben, kalappal kezében, de furcsa, élesen emlékszem, egyetlen alkalom lehetett, hogy így láttam, jött be a szobába és én gúnyosan azt mondtam, mi szél hozta mifelénk? Es ő azt kérdezte, Pali itthon van? És én azt mondtam, mért, hozott neki valamit? És ő: dehogy, kérem jöttem tőle, mikor máskor jön az ember a barátaihoz? Őszinte beszéd. És mért nem jelentkezett a vakbél műtét óta? Nyilván nem volt rá szüksége. Nyert. Aztán elláttam őt is kávéval, az espresso gép a hálószobában, mely nappali és fogadó volt egyben,

hiszen a két nagy egész falat végigfűtő recamier ülőlehetőséget is nyújtott, a zongora tetején állott és szinte egész nap működésben volt. Elédelegtünk, ahogy szokás volt [. . .]

Pali nem volt otthon, mert éppen a Szűcs ikrek ügyében kockáztatta szabadságát. Ezek az ügyvéd ikrek papa irodájában dolgoztak és frappáns hasonlóságukat csak apa tudta Jóskára és Gézára szétválasztani. Pelkes katonák voltak, az első világháborút érettségi után azonnal csinálták végig és az utolsó napiparancsban még valami kitüntetés is kaptak, de nem elég nagyot. Határozott illemtörvényük volt, tudtak lelkesedni de csak olyasmért, amit általuk tisztelt emberek nagyra becsültek és nem is figyeltek oda valóban, csak udvariasságból, ha egy általuk érdektelennek taksált személy szólt valamit. Én persze mindig ebbe a kategóriába tartoztam, már koromnál fogva is. Jól éltek, tagok voltak különböző egyesületekben, melyeket erre méltóknak tartottak, agglagények maradtak és egy Pimpi néni nevű töpörödött boszorkány nagynéni vezette háztartásukat, mely a Károly körút és Dohány utca sarkán volt. Én soha nem jártam ott. Mindent, amit „érdemes” volt tudni, jobban tudtak mindenkinél, jól kártyáztak, trükköket is csináltak, amíg lehetett, sokat utaztak és ellenvéleményt nem tűrő hangon nyilatkoztak külföldi szállodákról, városokról. Bár öntudatos zsidók voltak, büszkéek voltak keresztény barátaikra, a bankban dolgozó Karg báróra, a francia Barrey Emile-re és papáról tisztelettel beszéltek, per „Lajoska”. Ezek a Szűcskéek, ahogy a köznyelven társaságuk őket nevezte, bajba kerültek, csúnya bajba. Feljelentés vagy más okból, nem tudom már, de nyilas vésztörvénytől elkerültek, megaláztatásoknak és nagy veszélynek voltak kitéve. Papa a svájci védett házban tárgyalta esetükről a bank még szabadon mozgó tagjaival, de főleg Szabó Micu, aki évek óta a jogügyi osztályon Szűcs Jóska alá volt beosztva, harcolt a sorssal életükért. És végül is T., Pali és Micu hárman valamelyik nyilas házból, nem biztos, hogy az Andrassy út 60-ból, egyszerűen szemtelenséggel és egy fiktív letartóztatási, kiszolgáltatási paranccsal kihozták őket. Mint később az ikrek maguk mondták, már azon voltak, hogy kiugorjanak az ötödik emeleti folyosó ablakon, az őt egy emelettel lejjebb állt és Jóska csak azt ajánlotta ezzel szemben, hogy szívják el utolsó, még meglevő cigarettájukat. Akkor rohantak fel bösz arccal a mentők és kergették ki őket a kapun, át a városon. Ez nem ment könnyen, mert kinzásukra csak ballabas cipőt engedtek felhúzni a nyilasok, a jobb lábukon is az volt. Végül is eljutottak Micu lakásába, a Markó utca 1/b-be, ahol én mint fiatal asszony laktam. Eztán jött a második strófa, Pali és egy bankbeli altiszt betörték Szűcsék lakásába és a megjelölt szekrényből kivették tisztí egyenruhájukat és csizmáikat és még egyéb alsóneműt. Mikor hozzám talán a halál torkából való kimenekülés harmadnapján beállítottak, óriási öröm volt, mamáék is jöttek ünnepelni. Csobogott a kávégép, én szóhoz sem jutottam, csak kiszolgáltam. Akkor Zoli már nálunk tanyázott, egyenruhában ő is, csendőrtizedes volt, kakastollas kalappal. És anélkül, hogy kértem volna ő is a háttérbe húzódott, segített székeket tolni, üres csészéket utánatölteni, ki nem mondott gondolataim eltalálva csavarta szét a masinát és öblítette ki a konyhában és tisztán hozta nekem vissza.

Hogy együtt mentek-e volt el az Érmelléki útra a Szűcsék és Zoli T. vezetésével igazolványt szerezni? Úgy rémlik, hogy igen. Nem kis drukkolással vártuk visszaérkeztüket, mert Szűcsék fekete, göndör haja a bajusz dacára erősen semita benyomást kellett keltsen. De ott úgy látszik szó nélkül fogadták el partizánjelöltnek azt, akit T. hozott. A. is kapott ilyen igazolványt. Ő biztos nem fizetett érte, hiszen nem lett volna miből. Szűcsék azonban igen, aranyuk volt valahol eldugva.

Papa bátyja, Náci bácsi, valamelyik rémhírré elköltözött a Pozsonyi útról és Feri bácsi álnéven jött néha rémülten és panaszkodva hozzánk, hol feleségével is találkozott. Gyakran nem volt elég szék különböző látogatóinkat leültetni és mindegyik akart valamit, de legalább egy kis békebeli életmódot, traccsot, viszonylagos gondtalansággal tündöklő félórát. Mert bár mi is folyton szaladtunk le a pincébe és a Dorottya utcába éppen úgy beüthetett volna egy bomba a naponta ismétlődő hosszú légitámadások alatt, Pali mozgékonyasága, autoritása, mentőakciói, beszerzései, vendégszeretete és főleg magabiztonsága szigeteket képeztek az akkori Pest képében.

*

A közművek sem működtek már rendesen. Gáz csak elvéve és igen kis nyomással volt bizonyos órákban, úgyhogy Ilonka folyton a jó, régi, nagy fafűtéses tüzhelyet használta a konyhában. Szerencsére ez számára, aki vidékről jött, nem jelentett külön problémát, nem okozott felháborodást vagy panaszt. A fürdőszobakályhát is könnyűszerrel fűtötte be. A kádban előírás szerint akkor már mindig

víz volt, esetleges bomba okozta-tüzek oltására. A lakásban főleg az utcai nagy hálószoza volt befüttve, az ebédlőben többnyire nem, ott az étkezésektől magunktól felmelegedtünk [. .]

Pali annyira el volt foglalva saját akcióival, saját hatalmának kiélhetési lehetőségével, olyan biztosnak látszott sérthetetlenségében, mintha ezzel a „mindent szabad tenni” papirossal együtt garanciát hordana zsebében bombák és elemi csapások ellen. Decemberben már autót is szereztek, azt kell gondoljam, hogy Gyurka volt a soffőr, T., Pali és Garzó Zoli a „rohamosztály”, mely kiruccasásaikról olyan trouvailléokkal tért vissza, mint ötven kiló cukor, vagy 10 tizliteres demizon különböző erős szesz Putnokyéktől, százczer cigaretta. Hogy ez hol és hogyan, nem közöltem velem és talán jobb is volt nem tudni. Igen, revolverje is volt, az hozzátartozott a „maskarához”, a Lohengrin szerephez. Rémülten néztem ezt a szerszámot, mialatt Pali a zongorán kiszedte tokjából és játszott vele. „Kérlek, tedd el, félek tőle.” „Csacsikám, hiszen nincsen töltve, hogy bebizonyítsam, rásütöm Buksira.” „Az Istenért, ne tréfálg.” „De egész biztos nincsen töltve, különben csak nem mondanék ilyet.” És már szegezte is a hintalovon hintázó gyereke. Sikítottam, „ne hisztérikázz, mert azt nem szeretem” de mivel csak nem hagytam abba és már rángattam ki a gyereket, hogy átvigyem a másik szobába, Pali végül is, mert hát bebizonyítania mégis csak kellett, hogy bolond vagyok és nincs mitől félek, a szoba falára célozva húzta meg a ravaszt. A golyó súrolta az állólámpáról lelógó villanydrótot, a lövés hangjával egyszerre aludt az ki. Hogy Pali mit mondott mikor sírni kezdtem elképzelve, mitől mentettem meg „hisztérikus viselkedéssel” gyerekkünket: „Úgy látszik mégis töltve volt.” Nekem ez a kis incidens, mert hisz többet szóba sem került, az első félelemhullámot keltette fel. És most már nemcsak a külső veszélyektől féltém, hanem Pali örültségétől [. .]

Már igen közel lehettünk karácsonyhoz. A város parancsnoka egy Nydossi³⁹ nevű volt masször lett a Gellért szállóból, az írta alá az újabb és újabb napiparancsokat, melyeket még mindég nagy figyelemmel kellett tanulmányozni. Mindenféle mentesítő írás elvesztette értékét, kivéve amin ilyen meg ilyen pecsét volt. Egy alkalommal egy német parancsnokságon kellett a „fiúknak” jelentkezniök. Hogy Pali félt-e az oroszlán torkába menni? Nem mutatta. Közel, a Lánchídőnél volt egy egyenruha üzlet és még nyitva volt! Ott vásároltam pár csillagot, stráfot és előléptettünk mindenkit . . . egy kicsit. Azt hiszem Paliból zászlós lett, Évával együtt varrtuk szorgalmasan fel az új rangokat. Közben szolt a rádió és mondta be: „zavaró repülés . . . zavaró repülés . . .” de már aligha volt az Bácska, Baja, hiszen az már nem volt „tengely” kézen. Erről a németekhez tett útról egy-egy kis fehér vászondarabkával tértek vissza a fiúk. Nem emlékszem, hogy hányat hoztak, de hármat biztosan, „Falls verwundet, ist auf dem grossen C Wege sofort . . .” zu befördern, vagy ilyesmi lehetett. Tudom, hogy Zolinak is varrtunk fel ilyet, előírás vagy tanács szerint a váltómés belső részére.

Vitán felül állt, hogy minden előzetes ígélet ellenére Pest nem lesz nyílt város és hogy a németek nem vonulnak ki belőle. Talán egy nappal karácsony előtt Pali és T. átmentek a szomszédos Hitelbankba, a légvédelmi parancsnokhoz. Hogy hogy nem, a papír alapján egy egész külön pincét kaptak a T.-féle partizán csoportnak. Egy külön papiros, sok pecsétes, igazolta ezt, amit felragasztottak az új pince belső ajtaján. A Hitelbank már előzetesen az egész háztömbben áttörette az öszszekötő pincefalakat, így egy földalatti labirintus keletkezett, melyben azonban hamarosan kiismertük magunkat. Ezen a napon, december 23-án, rettenetes fogfájás kínozott. Egy arany plomba volt azon a fogon, mely annyira fáj és végül is Zoli tanácsára és talán előzetes telefonjára autón Pali elvitt a Veres Pálné utca 7-be, egy öreg fogorvos bácsihoz, miközben Zoli saját lakásukba ment „utánanézni a dolgoknak”. Ha talán nem is ugyanabba a lakásba kerültem, melyben kisgyermekkoromban laktam, egy azonos típusban kalapálta le az arany tömést a bácsi és kaparta ki ahogy tudta, az ideget nyomó ragasztó-cementet. Fehér köpeny volt ugyan rajta, de az egész rendelő, ha nem is volt poros, a fűtetlenség és elhagyatottság szomorúságát árasztotta és kissé túlviláginak tűnt ez a kezelés, a pokol minden szenvedését ígérő idők előestéjén. Anakronisztikus volt, még ragaszkodtunk a külső formákhoz, de már nem csináltunk programot, nem volt szó további kezelésről „remélem, hogy a fájdalmat egyelőre megszüntettem” mondta a fogorvos. Nem volt közben riadó, csak szürkeség és csend az utcákon, semmi forgalom, járművek csak elvéve a Városparancsnokság laktanyája körül, gyalogjárók is alig. Halálra voltunk ítélve és megfelelően gyászoltuk előre. De ez nem is igaz. Meg voltunk

³⁹Nydossi = Nidosi Nedics Imre, „a főváros védelmével megbízott nyilaskeresztes pártszolgálat vezetője”, eredetileg fürdőmester. L. Gáspár Ferenc (szerk.): Források Budapest történetéhez, 1945–1950. (Bp. 1973), 394–400.

győződve, hogy a felszabadulás, a győzelem előestéjén vagyunk, melyhez, valószínűleg, pár kellemetlen óra, vagy nap árán fogunk jutni. Azután azonban egy-kettőre elpucoljuk a csúnya nyomokat és minden jobb lesz, de sokkal, mint bármikor is azelőtt [. . .]

*

Karácsony délutánjára Ilonka szabadságot kért, egy újpesti rokonához akart látogatóba menni és ott is éjjelezni, mise után. Beleegyedtünk.

Nem sütötte meg a hagyományos családi beigli, mert ahhoz sok minden pancs kellett, aminek elmagyarázásához nem volt kedvem, de biztos jó vacsorát és előzetesen uzsonnát készített. Délután A.-ék jelentek meg és az ajándékokat a két ágyon állítottuk ki. Margit, aki a könyvelést intézte, Pali nőgátására közölte, hogy „milliomos” férjem van. Kérdeztem, hogy hát hol van a millió? A könyvelésben. Margit hat ezüst teáskanalat kapott karácsonyi ajándéku. Kissé szégyeltem magam átadni, mert ismerem származásának titkát. De Pali azt mondta, amint lehet vásárolni, ő majd pótolja és elvégre le vagyunk nekik kötelezve. A kanalakat T. szállította a Falk Miksa utcai lakásból. Lopta tehát. Úgyszintén a nekem ajándéku a zongorára tett két óriási kínai vázát, sárkánymotívummal, amit attól eltekintve, hogy az ilyenfajta lopott ajándék nem tetszett, mint műkincset különben sem tudtam értékelni. A többi ajándékra nem emlékszem, hiszen vásárolni már alig lehetett, de nagyon meglepett és kissé különös és kellemetlen módon, egy szál vörös rózsza, amit hosszú, karcsú, elegáns celofán dobozban kaptam . . . Annyitól. Az hogy nincsen pénze és ha van Palitól kapta, az hogy nekem ad ajándékot és hogy egy ilyen luxus holmit ad . . .? Soha még nem kaptam ilyet és ez is bosszantott, úgy éreztem, félvilági dolog ez a drága csomagolás és inkább illik küldőjéhez, mint a küldőtthöz. Mama és papa is jelen voltak, első alkalom volt életemben, hogy a karácsonyt nem az ő házukban értük meg és hogy nem volt annyi vendég, sem olyan nagy és díszes fogadás és a várakozásból is igen kevés maradt, hiszen én magam voltam a háziasszony. Ők akkor megint Harmathéknál laktak, a Deák Ferenc utcában és a lakásajtón ki volt írva: itt nem laknak zsidók. Az a ház ugyanis „csillagos” ház volt, Harmath azonban kivételezett arany katonai éremmel és papa a felsőházi tagság miatt. Abban az időben már elrendelték volt, hogy a lakás bejárati ajtajára papíron minden ott lakó személyről anyakönyvszerű feljegyzést kell kiagatni, hogy esetleges katonaszökevény keresésénél mindjárt ellenőrizhető legyen, ki az aki és jogosan húzódik-e meg az ajtó mögött. A bejelentő hivatalok hetekkel, sőt hónapokkal el voltak maradv [. . .]

Nem volt nado egész delután, sem vacsora alatt, csak kilenc óra tájt, Veráék éppen indulni készültek Kossuth Lajos téri lakásukba, egy eddig soha nem hallott nagy robaj.

Csak másnap tudtuk meg, hogy ez az első ágyúgolyó volt, mely a Szabadság tér közelében szilánkokra törte az ablakokat.

Másnap reggel Ilonka csak későn érkezett meg és magából kikelve, felháborodottan, amiért a villamos nem járt és végig gyalog kellett jöjjön a Váci úton. Mi azonban nem fogtuk ezt fel olyan tragikusan, azt, hogy a város körül van véve, hogy Budán a külső villanegyedben már oroszok vannak, nagy örömmel vettük tudomásul.

Azt hiszem nagykarácsony napján délben mentünk át autón a Gellérthegy mögötti szerzetes templomba, hogy résztvegyünk Szabó Micu esküvőjén. A kis kápolnában csodálatos módon összegyűlt jó pár ember, többek közt meglepődve ismertem fel Fényes Katót, a pár osztállyal alattam gimnáziumba járó később félvilági dizőzzé kinőtt csinos nő, aki csillag nélkül, nyilván hamis papírral vett részt a szertartáson. Barátja, egy német „gazdag ember”, nyilván feketekereskedő a Wehrmacht szolgálatában filozemita beállítottsággal, volt Micu egyik tanúja és, mint később hallottam, ő is „tagja” volt a T.-féle „partizán” csoportnak. Micu menyasszonya, Erzsébet, csinos nő. A szertartást követő papi beszéd alatt szirénajelés nélkül légitámadás kezdődött és a svungos szónoklat hirtelen és igen rövid befejezést kapott, minekutána mindannyian levonultunk az (iskola?) épület pincéjébe. Micut azonban, aki annyi sok év után szánta rá magát a nőülésre és most sziklaszilárdan meg volt választásának helyességéről győződve, ez a veszélyes impromptu csak jó előérzettel töltötte el és szívből vidáman fogadta a szerencsekívánságokat, míg én balsejtelmektől gyötörtlen nézegettem a fehérre meszelt pincefalakat és figyeltem a robbanások hangjára. Ha közeledtek és sűrűsödtek visszatartottam lélegzetem, ki tudja, talán a következőt már nem hallom, mert engem temet el, ha távolodtak és ritkultak tudtam újra

beszélni és a nyomás engedett. De soha, egyetlen légitámadás alatt sem tudtam magam függetleníteni egy pesszimizmustól, mely a legtöbb embert a szokás hatalmánál fogva, idővel nem gyötört. Azt hiszem még aznap délután megjelentek az ikrek és inspiciálták a pincét és talán másnap megjelentek segéderők, P-ék is, apa és fiú, és kezdődött a lehurcolkodás. A pince téglalakú volt és volt valahol egy kéménylук is benne és a viceházmester felállított benne egy vaskályhát és be is gyújtott, de tűrhetetlen füst kerekedett, elannyira, hogy attól tartottam, nem is tisztul ki a levegő soha többé. Talán két helyen is lógott benne lámpa, de volt (vagy kevéssel később lett) két nagy lámpa, hogy olaj vagy mi lehetett bennük? Nem, egész olyan volt, mintha villany lett volna, talán egy óriás elem? és azt a két végén állítottuk a cement padlóra. A sok padot úgy toltuk össze, hogy matracokat lehessen ráfektetni és rengeteg matrac és rengeteg ágynemű került elő idővel a legkülönbözőbb helyekről [. . .]

Azt hiszem az első éjjel a közös pincében inkább vicznek tűnt, mint kényszermegoldásnak. Akkor már sínadrágban, bakancsban jártam és hajam egy fekete bársonyszalagra felcsavarva szorosan simulat fejemhez, amiért Zoli „Gombafej”-nek csúfolt. Sötétben és félig ágyban vetkőztem le, hideg is volt, meg hát nem voltam egyedül és még jó párszor kiugráltam az ágyam mellett levő gyerekágyban Buksit alaposan bebugyolálni. Hogy beszélgettem-e még Palival, fülébe sugdosva? Hiszen napközben sem volt alkalmunk akkor már egyedül lenni. De mintha nem lett volna mit, mintha az együtt végzett munkát és vendéglátást nem kellett volna még külön áttárgyalnunk és külön útjainkról, lett légyenek azok valódiak, mint Palié, vagy lelkiek, mint az enyém, nem akartunk egymással beszélni [. . .]

A velünk étkezők száma idővel egyre nőtt és így a terítésnél is kénytelen voltam engedni a jó rendből és különböző nagyságú kanalak, kések, villák, sőt tányérok és más és más szervizbe való csészék tettek szolgálatot. Napközben továbbra is főtt a fekete, ez kis spiritusz lánggal történt, mert vendég folyton akadt. Így mindjárt karácsony másnapján kiderült, hogy Zombory Mercedes udvari kis lakásában Zolinak barátai tanyáznak, titokban, lejárt, vagy hamisított katonai mentesítő irással. Ezek közt volt Kispéteri Janinak fia Péter is, és Borhegyi Pisti, egy arisztokrata mániás, keskeny nadrágszárt hordó, haját folyton hálóval leszorító szőke fiatal gyerek, egy Nagy Guido nevű fiú és Mercedes öccse, azt hiszem Zombory László. Guidónak voltak Budán szülei és tőlünk telefonált nekik. Nem hittük, hogy sikerül, de csodák csodájára kapcsolt, és így megtudtuk, hogy a külső Hidegkúti úton már bent voltak az oroszok [. . .]

Csodálkozásomra esküvőjük másnapján megjelent az ifjú pár, Szabó Micu és neje, Erzsébet. Bátran jött férjével az állandó kis légitámadások és lövöldözések dacára és elmesélték, hogy a nászéjszakán lakásuk a Markó utcában telitalálatot kapott és ők egy folyosón állították fel ágyukat, de ezt is Micu csak „jó jel”-nek minősítette. Tisztán emlékszem, mennyire csodálkoztam látogatásukon, valahogy illetlennek éreztem és szégyeltem magam amiatt, amit kénytelen voltam azzal az éjjel kapcsolatban feltételezni. Ők azonban megtették a kávé, meghallgatták a rádiót, vagy beszélgettek az utolsó BBC adásról és aztán továbbmentek. Ez a rádió, mely egyenáramú volt, csodálatos módon szinte az utolsó napig működött és a Londonból jövő híreket a legkülönbözőbb nyelveken lestük. Ez a távoli Albionban beszélő ember képviselte számunkra a jövőt, a szebb jövőt, a reményt, ez a kimért hang, mely érzéketlenül számolt be csapásokról és győzelmekről egyaránt, volt vigaszunk és támaszunk. Mert azért akkor már sejtettük, hogy a dolog nem lesz egy nap alatt elintézve és sokfejú sárkány az, mellyel addig meg kell vívjunk. Papáék szinte minden nap eljöttek hozzánk. Kikapcsolódás és változatosság voltak ezek a veszélyes séták számukra és a gyermekeik iránt érzett szereteten kívül azt hiszem a rádióhírek az egyik fő attrakció és vonzerő.

Karácsonytól fogva tudtuk, hogy a város be van kerítve. Attól kezdve már nem is igen szólt a sziréna, hiszen akkor folyton szólhatott volna és nem volt Hinterland, ahonnét a gépek közeledtét jelenthették volna [. . .]

Karácsony és újév között kellett legyen, hogy az ötödik emeletről megjelent valamiért nálunk a légó-parancsnok. Kis, udvari lakásban laktak, negyven körüli házaspár, tartózkodóak, fessek, sportosak, attraktív megjelenésűek voltak. Nevük . . . ? Talán a pincével kapcsolatban jött valamit kérdezni, hiszen különvonulásunkkal megürült helyünk abban a csepp pincében, melyet Szalayékkal kellett addig megosztanunk, és mely éppen csak leülni annyi ember számára volt elég nagy. Szó szót követett, azt hiszem ez volt első látogatása nálunk, de hamarosan kiderült, hogy Gyöngyösi Pista neki jó barátja, és hogy tegnapelőtt ott volt kellemes karácsonyt kívánni. Ott volt a házban és hozzánk nem jött be.

Az ebédloasztal leszedve állt az úriszobában, annál ültünk és én fejem kezemre támasztottam, mintha valamit ki kellene belőle szorítsak, és úgy tépelődtem ezen a dolgon. Hogy lehetséges az, hogy nem jött be hozzánk? Pali, te ezt érted? Mire lehet magyarázni? Micsoda hátsó gondolat húzódtat meg emögött? Biztos azt hiszi, nem tudtuk meg. De kérdőre fogom vonni, esküszöm, ez lesz első dolgom az ostrom után. Nem bírom az érthetetlen dolgokat, tudnom kell az okot.

Emlékszem, hogy Gyula bácsi is ott ült az asztalnál. Látogatóba jött és hálálkodni a jó elhelyezésért a Falk Miksa utcában. Ennivalót csomagoltunk neki össze, bár úgyis el voltak látva. Megkérte Palit, szerezne hírt neki Budáról, lányától és ott is maradt délutánig, míg Pali visszajött, talán valami levelet is hozott és megnyugtató híreket. Mosolyogva, süketsége védelmében ment vissza a T.-féle 2. számú kvártélyba. Azt hiszem, hogy az akkor már annyira tele volt T. különböző véden-ceivel, hogy a vezérnek kényelmetlenné vált, és nem sokkal utána költözhetett újra vissza a Dorottya utcába, most azonban az irodába, ahová sok ügyel-bajjal vagy három ágyat cipeltek át Horváthék és mások lakásából.

Hogy már Szilveszter előtt kezdődtek-e az éjjeli szeanszok, vagy csak utána, nem tudom. De szilveszter este, ez egész biztos, együtt ültünk az elsötétített ablakok mögött az úriszobában, Zoli, a Szűcsék, Veráék és Pali italt kínált, hiszen volt bőven, és cigarettázás folyt nagyban, amit szintén ő mért ki, dobozonként, a kincstárból és csak az állólámpa égett, mely nem világította be fényesen a nagy szobát. Az egyik fal mentén álltak a mi recamierink, rugóikra plaidet raktunk, a matracok lent voltak a pincében, és tervezgettünk. Szűcsék a BBC által ridetett Vörös Jánosról beszéltek, aki nekik az első háborúban osztag-társuk volt, és aki most, úgy látszik, már az oroszokhoz, vagyis a szövetségeseikhez pártolt, és ott persona grata. Az majd nyílt karokkal fogadja a Szűcséket, és révíükön valamennyiünket, és a bevonulás napján mindjárt nagy ünnep lesz, és Pali jól teszi, ha a frakkját készenlétben tartja [. . .]

Újév napján hallgattak az ágyúk. Már jól tudtuk, melyik a belövés és melyik a légelhárító zaja. Fehér újév volt és csend, vészjósló csend, mert ha az oroszok nem támadnak, a bezárt német és nyilas banda újabb rendeleteket tud kibocsátani. A fakerítéssel körülvert gettó, melynek pár kapuját fegyveres őrok őrizték, szörnyűségeket rejtgetett magában, melyekről csak kósza hírek keringtek, egy biztos volt, az oroszoknak sietniök kell, mert a lakosság közben egyre nehezebb helyzetbe került [. . .]

Pali persze változatlanul rohángált különböző fontos és csináltan fontos útjaira, melyekre Zoli testőrként kísérte. Ezekről az utakról csak szűkszavú leírásokat kaptunk, hogy melyik ház dűlt be, kinek és hová vittek élelmiszert vagy hamis papirost. Tudtam, hogy sokat jártak a Hungáriába, ahol Anny húzódott meg, akit Zoli is ismert „már rég”, és hogy még Budára is átmerészkedtek, amit rettentően rosszaltam, mert nem lehetett a hidakban már bízni. És persze jártak a Pozsonyi útra, ahol Mariska néniék és papa egész családja is lakott, és Panniékhoz, akik a Katona József utcában tanyáztak. Így aztán mindenkiről volt hír, még Thompsonékról is, akik valahol voltak és Pali sokat „dolgozott” Walter bácsival, el nem bírtam képzelni, hogy mi az, amit közösen „előkészítenek”.

Én a férfiak délelőtti útja idején vadul stoppoltam egy nagy csomag zoknit, melyeket egy csomagban tartottam a recamier szélén. A recamiern közben Buksi rohángált fel és alá, majdnem egész nap, „indul a hajó”-t kiabálva. Balatoni nyaralásról tudta, mi az [. . .]

Többnyire három óra, fél négy vagy később lett, de sötétedés előtt mindig befutottak. Akkor újra megterítettem, Éva, Vera segítettek és leültünk az egytál ételhez. Mindig volt elég, és T.-ék feljöttek az ő porciójukért. Akkor láttam először a lenti két vagy három nőt, akiket nem szívesen tegeztem. Zsidó voltukról Pali már értesített s T. nagy tisztelettel beszélt a barna hajú, érdekes orrlukú barátnőjéről, hogy az egy „orvos” lánya és talán még adtam is valami ruhaneműt kölcsön. Ezeknél az étkezéseknél is persze a Szűcsék vitték a szót, és az ételt is szaktudással kommentálták. Én igyekeztem nagyobb porciót juttatni Zoli tányérjára, aki szerényen és szó nélkül hagyta a többieket érvényesülni. A hosszúra nyújtott tiszlítés után következett a kedélyes este, és a rádió volt a főszereplő a hírekkel, aztán a bridsasztal, melyhez, bár gyenge volt, negyediknek T.-t is fel-felhívták. Később egy kis italozás következett és olyankor Ilonka, Éva, Pimpi néni és persze Buksi már levonultak volt a pincébe, és én voltam a háziasszony [. . .]

Hány naptól állt az ostrom újév után? Összesen 18-ból. És volt külső esemény is bőven közben.

Így először Panni érkezése. Pali hozta el a Katona József utcából, autón, míg még lehetett autón jönni. Rettenetesen félt. Üres kézzel jött, másnap Bandi utánaküldött valamit, egy csomagot. Egy kis szép bőrkofferecskét, melyben kozmetikai holmija volt. Más nem. Panni aztán írt egy-egy levélkét, melyet Bandinak Pali vitt el, de ez volt az egész. Elfelejtette, leírta, hogy van férje. Szekrényemből szedett ki ruhákat, nem sínadrágot, és órákon keresztül kikészítette arcát. És este, néma megdöbbenésemre, a híreket már többféle verzióban meghallottuk, és a rádión más állomások is jöttek, a békés Svájcból, vagy ki tudja honnét, tánczenével, (de nem, nem, ezek lemezek voltak, nekem magamnak is voltak gramofonlemezeim és aztán kölcsön kaptunk a házbeli gyerekektől, Zomboryéktól) Panni pedig, *horribile dictu*, T-vel kezdett táncolni, akinek jó alakja, feszes egyenruhája, túlzottan udvarias modora dacára számomra lehetetlen lett volna egy kötelező kézfogásnál tovább menni. Úgy táncoltak, hogy egy gombostűt nem lehetett volna kettőjük közé dugni. Árulásnak írtam ezt, osztályarulásnak. Mintha Zölddel, a sofőrrel állt volna le táncolni. Napközben nem sokat lehetett Panniból látni, főleg a nagy fehér cserépkályha mellett állt, mely a szoba legvédettebb sarkában volt, és félt. És flörtölt Zolival és féltékeny voltam. Aztán Pista bácsi állított be a Krisztina körútról, váratlanul. Olyan időben jött, mikor már nem lehetett újabb ágyat szerezni, Zoli felajánlotta, hogy átengedi az övét a pincében. De Pali erre azzal a propozícióval jött, hogy majd mi ketten alszunk fent a lakásban. Ez nem volt annyira kockázatos, sőt, éjjel szinte semmiféle repülésre nem került sor. Pista bácsi le is ment a pincébe, mi pedig, fiatalok elfogadtuk Mercedes meghívását, és elmentünk a kis udvari lakásba. Szűcsék is persze velünk, ital volt itt is a Borhegyi cégtől, Borhegyi Pisti kockás mellényében és szűk nadrágjában egész olyan volt, mint egy század eleji Oscar Wilde színdarabhős. És nagyon félt, és valahányszor ágyülövést hallottunk, azt mondta, elég, ne tessék kérem gurigázni azokkal a hordókkal. A szobát, az akkori megvilágítást még jól látom magam előtt. És főleg hallom. Hallom a lemezt, melyet Kispéteri Jani bácsi egy évvel előbb hozott magával Zürichből, egy amerikai lemezt. Zolival álltunk fel rá táncolni. *You, lovely you, I never saw or heard a girl . . .* a dallam és ütem gyors ritmusú volt, a hely kicsi [. . .]

De nappal nem táncoltunk, dolgoztunk. A férfiak munkája főleg abban állt, hogy reggelente fát hoztak fel a pincéből. Pali nagyszerűen és svungosan tudta apróra vágni. A másik foglalkozás, de ebben már mindannyian részt vettünk, a vízgyűjtés volt. Nem volt már nyomása a víznek, és a harmadik emeleten egyáltalán nem jött semmi, talán már újévtől kezdve. A házmesterék földszinti lakásából, vagy ha nem volt erős légítámadás, az udvaron levő csapból hoztuk a vizet, boros palackokat tartva a csap alá, abból nagyobb edénybe öntve. Az ostrom legvégén már csak a pincében volt víz, sorban álltunk ott valamennyien, és soká tartott, míg a cseppeként jövő folyadékok egy liternyre tudtuk összegyűjteni. És hát sok víz kellett, mosdáshoz, főzéshez, mosogatáshoz és w. c. öntözéshez. A w. c. nagy probléma volt. Állandóan egy egész vödörnek kellett készenlében állnia, s naponta többször utánatöltöttük. Valaki felállt és teleöntötte a tartályt, aztán rendszeren le lehetett húzni. Ha csak a csészébe öntötte az ember a vizet, annak nem volt olyan öblítő ereje, mint a tartályból, úgyhogy nemcsak vödör, de létra is állt a különben hideg és a jeges vízzel a kádban nem valami marasztaló képű fürdőszobában.

*

A BBC-ből tudtuk meg, hogy újév napján egy fehér zászló alatt az oroszoktól a város felé küldött követet, minden nemzetközi jog ellenére, agyonlőttek. Nydossi úr nem tárgyalt megadásról. Ez a masszór akkoriban már a Városház utca 16. alá tette át székhelyét, és rövidesen megjelent egy újabb rendelet, melynek értelmében a „fiúknak” oda kellett menniök papírjaikat lepecsételtetni. Kissé drukoltunk, hogy fog ez menni a Szűcsékkel és Gyurkával, de győzelemittasan jöttek vissza. A házban ugyan Pali futólag látta lépétt füllel azt a Szántót, aki ezredesi uniformisban járkált éjjel az utcán, ami nem volt biztató jel, de mikor a városparancsnok magas színe elé kerültek, Géza a kellő tisztelgés után „örömhírt” jelentett a masszórnek. „Biztos értesüléseink vannak, a felmentő német csapatok már elérték a várost, és rövidesen szétverik az orosz gyűrűt.” „Tudtam, hogy ennek a jelentésnek előbb-utóbb be kell hozzám futnia. Sejtettem, hogy létezik ez a partizáncsoport, csak nem volt eddig módom érintkezést találnom veletek, hiszen én eddig nem voltam katonai beosztásban. Szem előtt tartva Szálasi apánk jelszavát 'Kitartás!' ragaszkodtam pozíciókhoz. Örömmel üdvözöllek benneteket és kérek, rendszeresen tegyetek jelentést!” Aztán mindegyiknek beültette a pecsétet iratába.

Nem tudom, Lackó hogy vette fel Palival az érintkezést, üzent-e Évának, vagy írt neki, vagy Pali volt Mariska néniéknél, de tény, hogy ez az unokafivérem, aki főmérnöki rangban dolgozott volt Szentendrén a villamos műveknél, és aki nemcsak gyerekkora óta volt kikeresztelve, hanem egész habitusában mindig is keresztény szerénységet és tartózkodást és egyszerűséget képviselt, tartalékos zászlós volt és elegáns, kissé aszkétikusan magas alakjával és jóvágású arcával cseppet sem hordott magán „aruló jeleket”, nem tudott már kiutat találni. Igen, azt hiszem, felesége, akit csak a németek bejövetele után vett el, mert akkor már nem ronthatott addigi „nem zsidó létszámba eső” mivoltán, Kató, jött el hozzánk bátran, hamis papírjaival. A bátorság az utcán járáshoz egyáltalán is szükséges volt, hát még a hamis papírosokhoz! Kató tehát megjelent és elmondta, hogy Lackó helyzete veszélyeztetve van. Nem is tudom, kérte-e Pali segítségét. A következő lépés az volt, hogy Lackó megjelent nálunk, rettentő csendesen és leverten, piszkos ingben, napok óta mosdatlanul, talán éhesen is, nagyon szomorú benyomást keltett. Először is úgy-ahogy megmosdott, és fogkefét is tudtam neki adni, még meg is borotválkozott és tiszta alsóneműt vett fel Palitól, ami, mivel Palinak igen hosszú karjai voltak, nem is volt rövid számára. Aztán Pali elment valahova és elhozta tisztí egyenruháját. Gondolom, hogy ez érkezése után való másnap lehetett, és mikor mama látogatóba jött hozzánk, mondta neki, „Ilonka néni, egész másként érzem magam most, hogy rendes, tiszta ruha és saját uniformisom van rajtam.” Ő is kapott mindjárt igazolványt, azt hiszem csomó bírkendő papíros lehetett T.-nél, és aztán ő is elment a Városház utcába a legújabb pecsétért. Mindjárt hasznosította is magát, kiszedte a belső ablaküveget, és egy üres szobában a szekrény mögé állította. „Ha az egyik eltörik, amelyik benne van, legyen mindjárt kéznél a rezerv, nem is tudod, mondta nekem, micsoda baj az, ha nincsen ablaküveg a szobában.” Este pedig használható volt, mint negyedik a bridsnél, és mindjárt át is alakította villanyhálózatunk, mely az egyetlen, még működő forrásból, a rádió egyenáramából szétágazóan mindenhová, fürdőszoba, folyosó és konyha, az udvari lakószobába is árasztotta a fényt. A lépcsőházban törte fel hozzá a külső vezetéket, úgyhogy „loptuk” az áramot, nem ment órán keresztül, de hát egyelőre nem jött ki senki a közművektől számlával.

A légitámadások szüntelenek voltak, és a pusztítás a városban, Pali szerint, óriási. Én nem mozdultam ki a házból többet. Egy alkalommal, talán reggel volt, talán délben, és a fiúk elmentek, és a nők, Éva, Vera, Panni és Buksi lent voltak a pincében, erre már nem emlékszem, mindenesetre csak ketten voltunk fent a lakásban, Ilonka és én. Az asztallal bibelődtünk, terítettünk vagy leszedtünk, mikor a légitámadás, a sortűz az alacsonyan repülő gépből olyan közel jött, és egyre közelebb, és olyan kitartással, már percekön keresztül rezgett minden körülöttünk, hogy futottunk ki a szobából a hosszú, keskeny folyosóra, át a konyha felé, talán a hátsó lépcsőhöz, hogy a pincébe meneküljünk. De nem volt bátorságunk kimenni a szabadon álló lépcsőhöz, hiszen egy repeszdarab eltalálhat és megálltunk a folyosó sarkán, a konyha előtt, mert az dupla fal volt. Rémületünkben összeszorultunk ott egy pici sarokban, és összeölelkezve, visszatartott lélegzettel vártuk a veszély elmúltát. De percek múlva a helyzet még mindig változatlan volt, és biztos voltam benne, hogy ez az utolsó óráim. Ilonkának szentül megígértem, hogy ha ő hal meg és én életben maradok, felkutatom 12 éves fiát és segítem, és memorizáltam ennek az Erdélyben maradt gyereknek adatait. Aztán felülkerekedett bennem a hiúság, ha meg kell halni, legalább ne csúfítsa el semmi az arcom, és a garderoobe szekrény tetejéről, kezem kinyújtva a sarokból, leszedtem egy díványpárnát, és abba fúrтам arcom. Mikor a gépek berregése elhallgatott, megcsókoltuk egymást. „Ezegyszer az akasztás elmaradt.”

Akkoriban már tudtuk, hogy a havas utcákat üveg is borítja véges-végig, hogy a szép budapesti tereken híres emberek, királyok, tudósok és régi hősök szobrai mellett a németek légelhárító ágyúkat állítottak fel. Hogy ezek a harcosok dérral és hóval takarva fagyosan nézték ezt az új barbárságot, mint ahogy kilátástalanul várták évszázadokkal előbb a kívülről jövő segítséget, Rómából a barbárok ellen, egy segítséget, mely késett, és soha nem ért el Magyarországra. Hallottam, hogy Erzsébet királynő szobrát éppen a szíve táján golyó érte, de azért változatlan tartásban állt a Duna mentén, keményebb anyagból volt faragva, mint a város többi része. A házak és az üzletek nagyrésze bedűlt, a kirakatüvegek mind eltörték, és így hamarosan sor került a fosztogatásra.

Volt különben is pár nap, mikor a támadások gyengébbek voltak, és az emberek messziről jöttek, hogy egy-egy feltört és védtelenül nyitott boltot kiraboljanak. Elvittek belőlük mindent, „ha én nem veszem el, elviszi más” magyarázattal. És hát volt benne valami. Így sok ital került „kiosztásra” a Dorottya utca sarkán álló Borhegyi cégtől, a helyszínen is felöntötték a garatra, az a legbiztosabb

„őrző” hely, onnét már nem lehet elvenni, és hát kis bátorságot kellett inni a sok szörnyűség elviselésére. Ezek közé tartoztak a most már rendszeresen a Dunába való menetek, nyilas őrizet alatt.

A Gettóból, melyet szigorúan őriztek, és melyen belül még nagyobb nyomorúságnak kellett lenni, mint az éhező, fázó, vérző város többi részében, kis csoportokban hajszolták a szerencsétleneket, akiket inkább lövészi gyakorlatból, mint más bűnökért való lakoltatásért üztek le a befagyott Dunához. A célzó bajnokok gyerekek voltak, 17–18 éves kölykök, kikben az élet iránti tisztelet nem fejlődött ki, akik ebben a haláltáncban minden normát elfelejtettek, és válogatás nélkül, öreg és fiatal, nőt és férfit kergettek át a városon, hogy aztán a Duna partján sortüzet bocsátva rájuk figyeljék, amint sebesülten, halva vagy még élve beleestek a jégtől torló folyóba. Így történt Pintér Gyurival is, aki azonban kimászott belőle valahogy lejjebb, és kimenekült ebből az üldözők és üldözöttekből álló szerencsétlen országból.

Mamáék, akik a Deák Ferenc utcában vagy a Harmincad utcán át jöttek hozzánk, rémülten léptek be meglevő kapualjukba. Nem lehetett tudni, mikor állítanak be egy járókelőt a sorba, hiszen „mindenki gyanús, aki él” [. .]

Mamáék változatlanul jártak hozzánk, mi voltunk az egyetlen népek, akik nem éltek pincében és hát azonkívül rádiókn is volt, és valamilyen furcsa formáját a polgári életnek még fent tudtuk tartani. A gyerek ott ugrált a recamiern, indul a hajót ordítva, a fehér cserépkályhának támaszkodva meledegni lehetett. és mindig jöttek emberek látogatóba, kérni valamit, segítséget, ételt, papírt, hírt hozni.

Így megtudtuk, talán Szabó Micutól, aki járt még a svájci védett házba, ahová szájhírből eljutott, hogy a külső Thököly úton telitalálat érte azt a házat, melyben Komlós Pali sógornójénél megbújt. Nusi, ez a bátor, okos, józan nő, miután látta, hogy 90 éves apósa, férje egyaránt meghaltak, de sógora él, valahogy elcipelte az önkívületben levőt egy közkórházba. Oda ment el Pali, uniformisban. Meg is találta a fejsebesüléssel száz más közt egy fél matracon fekvőt, és beszélgetett vele, amennyiben Komlós folyton azt hajtogatta: Pali–Juci, Pál. Tudta, hogy hol az összefüggés, csak nem bírta magát kifejezni. Pali talán adott valamit az ápolónak, vagy csak hírt hozott, de mindenesetre az egyetlen ember volt, aki azokban a válságos órákban a régi formákat betartva „beteglátogatóba ment”, mert mennie kellett. Nem bírt otthon ülni, csinálni kellett valamit, veszélynek kitenni magát, önmagának és másoknak bebizonyítani, hogy hős, hogy embermentő, hogy rettenthetetlen [. .]

Egyik nap egyedül ültem fent a recamiern, már kora délután volt és stoppoltam a zoknikat, mikor fülrepszető sikoltás hasította át a levegőt. Kaptam télikabátom és leszaladtam a kapualjba, ahol egy nő feküdt, a gépfegyvertűztől találta el egy golyó. Mit lehet csinálni? A légóparancsnok akkor már ott volt, bevitték a kapualjba és tanakodtak. Akkor érkeztek meg Pali és Zoli, és egész természetesnek tartotta mindenki, hogy majd ők intézkednek, eljuttatják valahova, ahol orvos van.

De azért azt a hangot nem felejtettem el, és óvakodtam az utcára menni, és csak még jobban féltettem a „fiúkat”, mikor napközben elmentek. A következő esemény a szomszéd ház égése volt. Petróleumos, nem: foszforos bombák estek rá, éppen úgy a mi házunkra is eshetek volna, és pattogva, sisterege nyalták a lángok a régi ablakkereteket, elüszkösödött cégtáblák hullottak az eltakarítatlan hóra. Fogtam Buksit kis krampusz bundájában és szaladtam le vele a kapualjba. Felemeltem, magamhoz szorítottam, és újra és újra azt mondtam neki: „Buksikám, látod, hogy hogy ég ez a nagy ház? Jól nézzed meg és ne felejtse el, és majd meséljed az unokáidnak, hogy Te ott voltál, hogy Te átélted Budapest ostromát. Érted? Mit fogsz mondani?” És Buksi fejével nyakamban, sirva néztem a levegőben repülő parázsdarabkákat, a kormos, izzó téglacserepeket.

Pali és Zoli jelentek meg és hallva, hogy a pincében még sokan vannak, habozás nélkül szaladtak át a túlsó oldalra, nem törődve a beomlás lehetőségével, és a fojtogató füst elnyelte őket. Dermedten néztem a veszélyeztetett boltívet, halálkapu lesz belőle? És kapaszkodtam Buksiba, mintha már csak mi ketten maradtunk volna meg. Végre megjelentek, mindkettő cipelt holmit, karonülő gyereket, és azzal jöttek futva át, hogy nálam letegyék. Meg akartam fogni Palit, de kezemből kicsúszott perzselt köpenye, és bár sejtettem, hogy hiábavaló, torkom szakadtából kiáltottam utána: Pali! Szerencsére csak valami csomagot kapott fel, amit a lépcsőházban lerakhatott, és jött vissza [. .]

Aztán egyik nap, első alkalom volt a már talán 20 napos ostrom alatt, miután a fiúk elmentek, visszamentem az üres pincébe és lefeküdtem. Nem jól éreztem magam, gyenge és kimerült voltam, és fájdalmaim is voltak, fent úgysem volt mit tennem, Buksit körülvették Vera, Panni és Éva, és hát hiábavaló áldozat lett volna köztük ülnöm. Talán kicsit el is aludtam, hiszen sötét volt teljesen, mikor eddig soha nem hallott dübörgésre riadtam fel. Mintha a mögöttem levő falakon végigsúsztatnának

egy szekérnyi kavicsot, még és még hallottam kövek ömlés közben koccanó ütődését, és ágyam a pince padlóján ide-oda ingott, mintha bölcső lenne. Tíz másodpercig vagy egy perccig tartott? Végtelenségnek tűnt és folyton csak azt lestem, hogy engem is betemessen a kőomlás. Vége. Betemetve. És a többiek fönt? talán csak én maradtam életben, mikor csend támadt körülöttem, vésztlósó csend. Talán beomlott a harmadik emelet, hiszen ennyi kopácsolás sok fal összedültét kell jelezze! Buksi? Te nagy ég! Hamar, reszkető lábakkal tapogatózva öltözködtem, és tapogatózva, egyre gyorsabban futva szaladtam végig a vaksötét folyosón, és fel a hátsó lépcsőn. Omladék fedte a lépcsőfokokat, porfelhő ülepedett lassan a korlátra a fagyos hó mellé.

Nem, az ajtó állt, a szoba állt, és csomó ember volt benne, és Buksi vidáman rikoltozott. Kispéteri Péter köré tömörültek, akinek homlokán zsebkendővel próbálták a vérzést elállítani. Unalmában átváltott hozzánk szomszédolni, és belépvé a szobába Pannit a sarokban találta a kályha mellett gubbasztani. „Mit csinál?” kérdezte őt. „Félek”, válaszolta Panni őszintén. „Ugyan, mitől?” És közelebb ment az ablakhoz, abban a pillanatban, amikor egy kis bomba csapott az ötödik emelet udvari sarkára, összedöntve egy szobát, és a szétfreccsenő szilánkok és törmelék betörték az ablakot, és Péter homlokát. „Ettől” válaszolta Panni. Szerencsére a szemét nem érintette a repeszdarab, és egy kis vasdarabka, nyilván a bomba alkatrésze, csak az íróasztal fiókjába fúródott, ahol aztán emlékül még évek múlva is megtartottam. Az üvegdarabokat máris separték el „a nagyságos asszonynak milyen szerencséje volt, hogy nem tetszett itt fent lenni”, és kezdtük cipelni az ablakokat a másik szobából, közben áldva Lackót, aki erre az eshetőségre minket felkészített. „Hol van?” kérdeztem Évát. „Nem tudom, anyusékhoz akart elmenni és onnét még Katóhoz, és elment a többiekkel reggel.” A „kisfiúk”, Nagy Guido és tán Borhegyi Pisti segítettek az ablakokat beakasztani, Zombory Laci pedig elment Péterrel orvost keresni, állítólag a Hitelbank pincéjében is volt egy. Mire a „felntöttek” visszajöttek, már aránylagos rend volt, és Panni mint koronatanú beszámolt az eseményekről.

Csak Lackó nem jött meg. Egy ideig vártunk rá az étkezéssel, Pali dühöngött, hogy megmondta, hogy senki sem járhat az utcán egyedül, csak kettesével, s hogy csak jöjjön haza, majd nem szégyeli közölni vele véleményét.

Akkoriban már nagyon csúnyán égett a Belváros, és a körüton túl valószínűleg már oroszok voltak. A Hungária is égett, és így Pali és Zoli egyszerre csak Annyval jelentek meg, akit a Polyák papírok védelme alatt nem is bántottak a szállodában. „Vera vagyok”, mondta belépvé, és ez sok konfúziót okozott, többek között azért is, mert Vera hügom is azonos Polyák Vera papírt hordott magánál igazolásként [. .]

Lackó nem jött meg késő este sem, és Éva kezdett nyugtalanodni. De a többiek, a Szűcsék, tréfával csapták el az ügyet, nyilván ott maradt kis feleségénél, nem lehet ezt tőle rossz néven venni. Lackó nem jött meg másnap reggel sem, és most már mindenki kicsit rosszul érezte magát. De Pali folytatta embermentő akcióját és kora délután megjelent Thompsonékkal, akik németeknek akarták magukat kiadni, és a Walter névre hallgattak hivatalosan. Ilyen értelemben is akasztottunk ki újabb papírokat az ajtóra. Lackó nem jött meg délután sem és Pali elment keresni. Igen, Mariska néniéknél járt. Pali nem mondta meg nekik, hogy éjjel nem volt nálunk. Mariska néni mutatta a levelet, amit nekik otthagytak, hogy hogy nem találkoztak személyesen, talán csak az ajtóban őrt állónak adott át levelet, mert veszélyes dolog lett volna neki hamis katonai igazolvánnyal egy esetleges razziának a házban kitenni magát. És éppen ezek miatt a sorozatos razziák miatt akarta, hogy Mariska néni és Laci bácsi eljőjenek a zsidó házból, törte a fejét számukra búvóhelyről.

Az akkori éjjelt Thompsonék Zoli és Laci ágyán töltötték. Addigra a pince már alaposan megtelt, mert a kis becsapás, mely az ötödik emeleten söpört csak le egy fél szobát, összetörte az összes ablaküveget, így az irodáét is, a földszinten. A vad hideg elől T.-ék beköltöztek vagy ötöd-magukkal a külön pincébe, T., egy Éva nevű barátnője, T.-nek egy barátja, plusz annak ortodox zsidó barátnője (hogy ezt hol szedte fel, és hogy alakult ki köztük kapcsolat? A fickó egész biztos nyilas volt) és még egy egyenruhás férfi, erdélyi származású [. .]

A lakásajtónál beszélgettek ismeretlen hangok. Két nő állt ott, kik Pimpi nénitől kérték, hivasson engem. „Kató adta meg már régebben ezt a címet.” „Talán beljebb . . .” „Laci itt van?” „Nem, két napja hiányzik.” „Jaj, hát akkor mégis igaz lesz.” Addigra már Pali is ott volt, és rémülten hallgattuk meséjüket, és a sors különös útjait, mely által ez hozzánk eljuthatott. Abban a pincében, ahol ezek a nők voltak, katonák barátnői, előző este egy részeg kompánia tévedt be és hangosan

számoltak be egymásnak különböző dicső haditetteikről. Nem odaválosiak voltak, hanem férfiak, akik egy támadás elől menekültek a ház óvóhelyére. „Mentem az utcán, s egyszerre megláttam a volt főmérnökünket egyenruhában. Zászlósi rangban, a büdös zsidót. Ezt a szemtelenséget nem lehetett túrni. Egy barátommal voltunk, odamentünk hozzá, igazolványt kértünk. Mutatott nekünk valami papirost, de mindjárt tudtuk, hogy gyalázatos hamisítvány, és bekísértük a legközelebbi nyilas párhelyiségbe. Ott aztán hamarosan bevallotta, hogy az igazolványt ő maga gyártotta és kinyírtuk, öregem, úgy, ahogy egy ilyen elszánt csirkefogó megérdemli. A gettóban lett volna a helye, hát megrövidítettük útját, anélkül is eljutott Ábrahám ölébe.” Éva már akkor ott volt, megfogtuk egymás kezét. Mindannyian tudtuk, hogy Lackó feláldozta magát értünk. Ha ragaszkodik a papír valóságához, valahányan bajba kerülünk. Az eshetőséget, hogy kihúzzuk magunkat belőle, hogy T. és Pali eliminálják a bajt, hogy ezáltal Lackó élete is megmenekül, ezt a valóban sovány eshetőséget nem merte vállalni, inkább a halált. Éva azt mondta: „Szegény Laci tudta, hogy nem fogja megúszni ezt, el volt szánva a halálra már előbb is, mondta, hogy mikor házkutatást tartottak az elektromos műveknél, egy centiméternyire tartotta kezét a magasfeszültségű drótoktól, ha beléptek volna, hozzányúl.”

És Kató, és Mariska néni?

Anyuséknak nem szabad megtudniok. Egyelőre nem is vennék észre, még ráérünk, jaj, csak apus és anyus meg ne tudják. De Katóhoz el kell menni. És ekkor történt a másik véletlen, nem mintha megoldást hozott volna erre a szerencsétlen ügyre. Katóhoz Pali és Gyurka mentek el együtt, anélkül, hogy tudták volna, milyen néven és hányas szám alatt bujkál a Katona József utcában. Ott álltak a romos utca közepén és körülnéztek. És találmra bekopogtak az egyik ház földszinti lakásának ajtaján, és Kató nyitotta ki az ajtót.

Együtt voltak azon a szerencsétlen úton, együtt mentek el előbb a Pozsonyi útra, majd Lackó egy darabon el akarta kísérni feleségét, de az még fel akart ugrani anyjához, aki valahol a Szemere utcában húzódott meg. Lackó addig lent várt rá. Mikor pár perccel később Kató lejött az utcára, Lackónak nyoma veszett. Ott, feleségére várva, vette őt észre volt alkalmazottja. Pali folyton ismételte, hogy ha Lackó nem ment volna egyedül, ha hallgatott volna rá, akkor mindez nem történt volna. De hát ezt már nem lehetett kipróbálni.

A délután folyamán újabb „vészír” érkezett P. személyében. Fiát elvitték a „partizán igazolvány” ellenére, mint katonakötelest, 17 éves volt, és másnap reggel „bevetik” a tűzvonalba. Egy laktanyában van. Már sötétedett és könyörögtem Palinak, ne törődjön vele, az oroszok holnapra úgyis átjutnak azon az övezeten és a gyerekek nem lesz semmi. De Pali máris szedelőzködött, és Szűcs Gézával együtt ment P.-vel. Zolinak fáj a feje vagy mi, és lement a pincébe, lefeküdt, kis láza is volt. Thompsonék közben nagyon szerényen és halkán, de megkérdezték, hogy egy kis teát vagy teapótléket nem lehetne-e csinálni, azt hiszem, volt is nekik saját plántájuk, vagy mijük, és ez újra megdöbbenett, hogy az angolokban milyen kitörülhetetlen mélységben gyökerezik a teavívás szükséglet. Így csináltam nekik nagynehezen vagy a tűzhelyen forralva vizet, vagy a villanyos lapon egy kis kannával, és abból vittem le Zolinak. Buksi topogott mellettem, és így értünk le a csészét aljával lefedve, nehogy kilötyögjön és kihűljön. „Éppen jókor”, mondta Zoli, ágyában ülve, „rámfér egy kis vigasztalás. Hasonló veszélynek voltunk kitéve, mint Laci. Váratlanul belépett ide egy ezredes két segédtsízzel s rámtámadt, hogy miért nem vagyok a tűzvonalba. Előszedtem leghivatalosabb hangom, amennyire az már levetkőzve és ágyban lehetséges, és alázatosan jelentettem, hogy „különleges misszió” vagyok és erősítésül megmutattam a fehér vászondarabkát parolím belső oldalán. A német szöveg és horogkeresztes pecsét úgy látszik, meggondolásra készítette, mert előzetes fenyegetőzését, hogy véstörvényszék elé kerülök, abbahagyta, és az ajtóra szögelt írásra azt mondta, ezt majd ellenőrizni fogja, mert a városparancsnokság – Nydossival az élükön – tegnap óta a szomszéd házban székelt a pincében, és még ma este jelentkezünk ott.” Még a szívverésem is elállt, elképzelve, Zoli micsoda sorsnak volt kitéve és hogy milyen hajszálon múltott menekülése. Mert, hogy megmenekült, abban nem kételkedtem, hiszen most már tudtam, hogy minden jobb, ha ideje van hozzá az embernek. Ideje gondolkodni, védekezni, védelmet kigondolni.

Pali és Géza teljes sötétben és kissé részegen jöttek vissza. A laktanyában egy ismerős századoshoz kerültek, aki Gézát kardvívó bajnokságokról tisztelte. Hogy tudta-e róla, hogy zsidó, és úgy tett mintha nem sejtene, vagy tényleg nem tudta, azt nem firtatták. A P. fiút mindenesetre hazavitték, mely alkalmat aztán egy kis itallal megöntözve ünnepelték. Thompsonék sem ezt, sem mást nem kom-

mentáltak, és splendid isolationben ültek ágyaikon, Dorry néni furcsa, angol módon kötve még a sötétben is és Walter madársoványságú nyakát az örökösen túl bő gallérban forgatva, jobbra és balra nézve.

Nem tudom, hogy Nydossinak mért volt akkora bizalma T.-ben, és a fiúkban, de az éjjeli „megbeszélésen” továbbra is kegyeiben tartotta őket, jó volt tudni, így mond, hogy ez a nagyszerű csoport most közvetlen szomszédságában van és természetesen eszébe sincs autonómiájukon változtatni, hisz azt a nagy német fegyvertársaktól nyerték el. És a főhadiszállás egyéb kényelmeiben is szívesen részesíti őket, nem akarnak az urak fürdeni? Neki, mint a Gellért fürdő volt masszörjének csak kellett tudni, hogy egy jó forró tus mennyit segít fárasztó és megerőltető munka után [. . .]

Január 16-án Pali azzal jött haza délután, hogy az Adria ég. Mamáék a szemben levő ház kapujából nézték, menteni talán még lehetett volna valamit, de ők nem mehettek be abba a házba, melyből mint zsidókat, kiköltöztették őket. Tehetetlenül kellett nézzék, amint egy egész élet szorgalmának eredménye a lángok áldozata lett. Akkor már annyi ház égett végig az úton, hogy nem is jöttek hozzánk, Pali azonban még másnap is felkereste őket, mely alkalommal hallható volt a kiskörút túlsó oldaláról az oroszok hangszórája, mely megadásra hívta föl a belvárosba szorult katonaságot. 16-ról 17-re virradó éjjel arra ébredtem, hogy világos van, és az ágy lábánál egy karosszékben ülnek Borhegyi Pisti és Kispéteri Péter. „Túlságosan gurigáznak odafenn a hordókkal” – magyarázták. Féltek szegények az emeleti lakásban.

Két dolog történt, amit elmulasztottam megfelelő helyen említeni. Az egyik: egy reggel, mikor a pince túlsó, a Hitelbank felőli végéről benyitott két magasabb rangú katonatiszt és a „fiúkra” förmedt, hogy kicsoda népség az, mely reggel 10 órakor még alszik, mikor minden épkezláb embernek a tűzvonásban kell lennie. Lélegzetvisszafojtva bújtam a paplan alá. De Szűcs Géza félhaptákba vágta magát pizsamában azt mondta „ha hajnali négy óráig bevetésen voltak, akkor joguk van erőgyűjtésre délelőtt alvással”. „Katonák maguk vagy nyilasok?” – kérdezte a tiszt megvetéssel. „Katonák” – mondta Géza „de különleges megbizatással”. És átnyújtotta az igazolványt. A tiszt dühösen elment.

A másik dolog: egyik este, vagy késő éjjel történt. A pinceajtónál zokogva kopogott az öreg kifestett boszorkány, Szalayné, hogy nyilasok kihurcolták a pincéből a gyanús elemeket, és köztük az ő férjét, és már sorban is áll az udvaron, ahonnan a Dunába lövik majd.

Pali felhúzta újra egyenruháját és T.-vel együtt kimentek. „Minden rendben van, visszahoztam a lovagodat” gúnyolódott, „de nem volt könnyű, mert kis vizsgálatot tartottak, és olyan bizonyítéka lettek figyelmesek, mely zsidóságról tanúskodott.” De hiszen ez lehetett vallási háttér nélkül való orvosi beavatkozás, így magyarázta Pali a nyilasoknak, és igazolványának és fellépésének súlyával kimentették a „méltóságos urat” a halál karmaiból. Csak sokkal később tudtam meg, hogy a hitleri törvények szempontjából rezesorú barátom valóban az üldözöttekhez számított, de ezt jó időben, sok-sok évvel előbb kitűrlte saját és mások emlékezetéből.

Január 17-én Pali a még megmaradt legszűkebb körzetbe ment „bevetésre”. Tudtuk, hogy másnap már ott vannak a felszabadítók. Délután járt mamáéknál, és aztán tisztelő látogatást tett Nydossi úrnál, aki felszólította, hogy hozzá csatlakozva még az éjjel hagyják el Pestet, és a Lánchídon menjenek át Budára. A Lánchídat reggel négy órakor fogják felrobbantani, miután a megmaradt egyesült magyar és német hadtestek átvonulnak rajta a Vár alatti pincébe. „Sajnos, a mi különleges megbízásunk éppen arra kötelez, hogy az ellenség hátában működjünk.”

Ezen a napon rengetegszer rohantam fel és le a lépcsőn, mindenféle enniválót és ruhaneműt cipelve a pincébe, ahol többek között teljes készenlétben lógott Pali frakkja és T. szmokingja is. Ez a szmoking, azt hiszem, lopott ruha volt, de T. nagyonis nyilvántartotta, mint sajátját. Ezen az estén tehát már nem voltunk fent a szobában, azt hiszem, hogy az egyenáram sem működött már, Ilonka lent osztogatta szét főztjét, melyet talán a házmesterék tűzhelyén készített el, és a teát, mellyel Thompsonékat boldogítottuk, és én igyekeztem kicsit seperni az ágyak alatt és bosszankodtam Pannin és Annyn, akik csak saját arcuk kikészítésével voltak elfoglalva az egyetlen, még működő elemes lámpa fényénél, ahelyett, hogy segítettek volna. Sőt, emlékszem, hogy „hopp, egy légy” felkiáltással simogatták Zolit, aki szintén a pincében volt, ami felbőszített. Panni akkor nyelvet nyújtott rám és „Fräulein”-nak csúfolt. Mindezt jellemzésül, mennyire könnyen vettük az életet, milyen mellékvágányon futottak gondolataink.

Mikor én már lefekvőben voltam, Pali kivonult a pincéből a fáskamrába Walterral, és a lámpával a fáskamra ajtajában Zoli őrt állt. Láttam a farácsos magas kerítésen át, hogy valamit írnak, pecsétel-

nek. Félálomban hallottam, ahogy Vera Gyurkával vitatkozik, Vera azt mondván, hogy nincsen értelme. És a Szűcsék, hogy az egész ház ellenük tanúskodna úgyis, hiszen heteken keresztül látták valahányukat egyenruhában, és végül is Vörös Jánosnak a városban kell lennie, és ha nála jelentkeznek, azt nem is lehet másként, mint tisztí mivoltukban. És ebben a minőségben akarják akár saját vérük árán is lemosni a gyalázatot, amit hazájuknak a németekkel való szövetségre-lépése okozott. Én az egész vitának, hogy egyenruhában maradjanak-e másnap, vagy sem, nem értettem a horderejét, túl fáradt is voltam vitatkozni, és különben is, bármit mondtam volna, nem hallgattak volna rám a Szűcsék magas véleményével szemben.

1945. január 18. Sorsdöntő napja életemnek. „Itt vannak-e már az oroszok? Eddig senki sem látta őket, állítólag a házban kell, hogy legyenek.” Pali felfedező útra ment, Ilona szétosztott teát a pincében és kenyeret és szalonát. Végül is egyedül felmentem a lakásba. Üres volt és hideg, és kihalt. Átmentem az utcai hálósobába és lenéztem. Az úttest közepén álltak a fehéren piszkos hóban, a fehéren szürkés betonból öntött kis gúlák úgy, hogy tank nem mehetett a Dorottya utcában, és köztük mindenféle idegen szörmekucsmás alakok, érthetetlen nyelven egymásnak utasításokat kiáltva.

Hát ez az. Ezek a felmentők, a megmentők, a felszabadítók. Az idegen nyelv, az össze-vissza futkosás, a felülről is látható gépfegyver, melyet a pestiek Sztalin-gitárnak kereszteltek el, azért nem töltött el oly bizalommal és megnyugvással, mint ahogy azt annyi héten, hónapon keresztül elvártam. Tétlenül álltam a kis kiugróban, melyben a törött ablakokon át jól hallottam az orosz szavakat. Most kezdődne az ünnepély? A felszabadulás ünnepe? Nem ilene ezt már most reggel egy másik ruházattal, legalább is egy másik pulóverrel kihangsúlyozni, megkülönböztetésül a pincében töltött hétköznapoktól? De annyira hideg volt, hogy nem bírtam magam rászánni az átöltözésre. Aztán mintha hangokat hallottam volna a lépcsőházból, és hirtelen nagyon egyedül és kiszolgáltatottnak éreztem magam, inamba szállt a bátorságom, hisz eleget hallottuk a német propagandát az oroszok ellen, „segítség a ház” alapon futottam vissza a pincébe.

Ott már javában paroláztak a fiúk egy oroszral, akinek zömök, alacsony teste elveszett a vállát veregető Szűcsék áldástosztó mosolya alatt. Gyurka, aki két évig volt Ukrajnában, tolmácként lépett fel, és egyre magyarázta, hogy a kommandatúrára kell, hogy őket vezesse.

„Da, da, kommandatura” – bólogatott az orosz, mely újabb elragadtatásra készítette a magyar uniformisban büszkén feszítő ikreket, „Jám, milyen okos fickó, akármilyen kicsi is, derék tovaris, haraso”, és ölelkeztek. Pali átadta nekem az éjjel fabrikált újabb igazolványt, a Thompson által aláírt és kiállított háromnyelvű fényképes katonlapot, hogy mi a British Council védelme alá tartozunk. Angolul, magyarul és oroszul, cirill betűkkel volt ezen a szöveg, nagy bátorság kellett hozzá nyílas időkben nyomdászt találni, aki ennek szedésére vállalkozott. Mindenki kapott ilyen flepnit, T. is, elvégre ez volt fizetsége az ellenkező éra alatt nyújtott biztonságért.

„Remek dolog, hogy mindjárt eljutunk Vörös Jánoshoz” – hajtogatták az ikrek. T. ebben az előnyben minden barátját részesíteni kívánta, az egyik hiányzott, azt meg kellett keresni. Közben kiszaladtam az udvarra. már nem tudom miért, és ott találkoztam Zombory Lacival. „Hamar, húzza fel egyenruháját, a fiúk mennek Vörös tábornokhoz, ha siet, még csatlakozhat hozzájuk.” Rohant le szégyen fráter, hogy le ne kesse ezt a lehetőségét.

Mindannyian felmentünk a fiúkkal az udvarra. Az összes nők és Thompsonék. Pali azt mondta: „Itt vannak az Érmelléki út-féle igazolványok, egyelőre tedd el. És legjobb lesz, ha most mindjárt Wallerékkal elmentek a Pajor szanatóriumba, ahol már mindent előkészítettem, és ahol a szövetségesek főhadiszállása lesz, s annak védelmében vársz rám. Buksival menj el meg Verával, a többi nő, ha akar maradjon itt.”

Ilonka leszaladt újra a pincébe, és egy kenyeret adott oda Gézának, aki még nem reggelizett, egy konyharuhába csavarva. Géza legnagyobb csodálkozásomra hajlandó volt ezt a pórias figyelmet elfogadni és nevetve csapta hóna alá. Addigra már három-négy orosz gyűlt össze, és a kilenc férfit fegyverek után kutatták végig. Jóska nagy nevetve kivett zsebéből egy sokrészes cserkészskét, és azt nyújtotta a muszkának. „Vacsorára visszavagyunk és jó vacsorát készítetek, mert legalább őrnagyi rangban láttok minket visszont!” Aztán valahogy kialakult, hogy mindenki mindenkit megcsókolt, csak egész futólag, de az összes kilenc férfi elmasírozott nő ajkaink előtt, ki a kapun, vidáman, nevetve, diadalukban biztosan.